

1977 | 1

A munkásosztály
politikai műveltsége

Lehetőség és valóság
mai építészetünkben

Vita
az anyai elhivatottságról

Dorogi Kovács Lajos,
Kő-Szabó Imre
és Pál József prózai írásai,

Szabó Ernő, Szepesi József
és Tamás István versei

Mikszáth Kálmán
különös házasságai

Munkásarcok
a magyar filmművészetben

Fülep Lajos
egybegyűjtött tanulmányai

Lóránt János, 1976

PALŐCFÖLD

A világot tudatosan építő Ember, éppen mert tevékenyen meghatározó szerepe is kötelezi erre, időről időre tisztázni törekszik, hogyan alakították át környezetét korábbi — hol nagyobb, hol kevesebb sikerrel megtett — dolgai. A feltérképező számvetés, visszatekintő összegzés ismételt lehetőséget teremt az újjáformáló megerősítésre — akár az addigi irány és léptékek megerősítéséről, akár azok módosításáról esik szó. Az önmagunkkal való szembenézés: gyümölcsöző és kötelességyszerű.

A körülmények késztetnek napjainkban ilyesfajta számvetésre: az elkövetkező hetekben kiemelt „célpontja” lesz szűkebb pátriánk,

Nógrád megye a Magyar Rádió műsorának. Nem kevesebbet jelent ez, mint kitérni ajtainkat és ablakainkat az egész ország közfigyelmé elé; s nekünk magunknak is megpróbálkozni azzal, hogy némiképp „elidegenült” nézőpontból értékeljük az általunk, házuk táján történeteket. Valahogy úgy, amiként a házigazda tekint végig tulajdonán „más” szemmel a vendégvárás idején.

Várakozásaink köréről. A mindennapi ember információs rendszerében a rádió kivételes szerepet játszik (mondhatni: a tv-vel társként — nagyhatalom). Mert bár a felszabadulásunk óta eltelt három évtized során a személyiségfejlesztés számos intézményes kö-

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

zösségi feltételét teremtetjük meg, az emberi élet számottevő része változatlanul a lakások falai között zajlik. Távolról sem mellékes tehát, milyen érdeklődést kelt, milyen érdekeket szolgál, hogyan tájékoztat és befolyásol Nógrád megyének a rádió hullámain át történő bemutatkozása. A rádióé, amely tömegkommunikációs eszköz napjainkban szinte akadálytalanul jut el a családtagként van jelen az otthonokban.

Továbbra is várakozásaink köréről. A közvélemény hosszabb-rövidebb időszak lényegét érintő vagy egyedi, tervszerűen rendszerezett vagy esetleges tapasztalatait, vagy akár hallomáselmények alapján formál képet. Felértékelőt és leértékelőt; megítélőt. Kis és nagy, közös és személyes dolgainkról. Akárha egy országról is. Térképet készít például, s ezen a térképen az egyes tájegységek hagyományosan ugyanazon jelzővel szerepelnek: idegenforgalmilag látványos, iparilag hasznos, élénk szellemi életet élő stb. S a helyi körülmények bármilyen dinamikus változása is csak igen lassan, igen csekély mértékben változtathat ezen a berögzült megítélésen. Noha a tények makacs dolgok.

Nos, Nógrád megye sem mentes a „beskatulyázásnak” ettől a formájától; s ebben nem kis mértékben vétkesek éppen az ítélek sem, akik talán túlzottan sokáig — bár nem mindig oktalanul — hivatkoztak a múlttól örökölt szegényes hagyatékra, s arra, hogy Nógrád, területét és lélekszámát tekintve, a legkisebb magyar megyék egyike. Mintha vajon a lemaradás bepótlásához más lemaradottakénál kevesebb idő állt volna rendelkezésre; s mintha a méreteket nem éppúgy ténynek (nem előnynek, nem hátránynak) kellene tekintenünk, miként az emberi életkort.

Szerencse, hogy manapság egyre ritkulnak az effajta hivatkozások. Nem véletlenül. Mert kétségtelen, hogy a negyedmillió nógrádi dolgozó kezemunkája nyomán, alkotó tevékenysége eredményeképpen az új élet egyre határozottabb körvonalaival rajzolódanak ki a megyében. Olyan tendenciákkal számolhatunk, amelyek jóvoltából egyre távolabbi múlttá válik a „vidék” jelző létjogosultsága. Ami, természetesen, nem jelenti azt, hogy nem lennének gondjaink, még meg nem oldott problémáink. Am városaink, falvaink gyarapodása — s a bennük élők — önmagáért beszél, anyagi és szellemi életünk gazdagodása tényekkel mérhető. S eredményeink súlya a tetemesebb.

A tevékeny mindennapok ilyen tükrével, eredményeink és gondjaink ilyen irányú summájával hisszük és remélünk szembetalálkozni a rádió Nógrád megyei programjának keretében. Nem szebbik arcunkkal, de az őszintén rólunk hirt adó, számvetésre lehetőséget teremtő igazival.

Kassai-Végh Miklós

50 éves Czinke Ferenc Munkácsy-díjas érdemes művész, szerkesztőségünk munkatársa. Születésnapján tevékeny és sikeres alkotótevékenységet kívánva, meleg szeretettel köszöntjük.

1977|1

TARTALOM

- 3 Csongrády Béla: A munkásosztály politikai-ideológiai műveltségéről és aktivitásáról
- 4 Karácsony György: Élünk...
- 7 Vadas Andor: Lehetőség és valóság mai építészetünkben
- 9 Vita az anyai elhivatottságról — Vágh Mária, Feuer András, és Gulyás Mihály írása
- 12 Bán András: Lóránt János, 1976
- 13 Pál József: Ami jár, az jár
- 14 Tamás István: Varjak, Állva-halt
- 14 Szabó Ernő: Amikor, Megbüntetél
- 15 Dorogi Kovács Lajos: Sötétedéskor húzd le a rolót!
- 16 Kő-Szabó Imre: Tomori utca 52.
- 20 Hann Ferenc: E bonyolult lélek. A levele Pulcheria-nak
- 20 Szepesi József: Ősz van újra, ...
- 20 Iluh István: Tanyán
- 21 Lengyel Dénes: Mikszáth Kálmán különös házasságai
- 25 Munkásarcok a magyar filmművészetben (Veress József)
- 26 Kassák Lajos: Csavargók, alkotók (Horpácsi Sándor)
- 28 Fülep Lajos egybegyűjtött tanulmányai (Lóska Lajos)
- 28 Felszabadult hazánk 30 éve (Hámosi Anna)
- 29 A „Keleti Golf-áram” ürügyén (P. J.)
- 30 Hajnóczy Péter: A fűtő (Kovács Károly)

A borítékon és belső oldalakon Czinke Ferenc rajzaival, a 12. oldalon Lóránt János munkája.

PALŐCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI IRODALMI MŰVESZETI FOLYÓIRAT

A NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDESÜGYI OSZTÁLYÁNAK LAPJA

Felölös szerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-13. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felölös kiadó: Vida Edlt. Terjeszti a Magyar Posta. Elölízetethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest (közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 5 Ft, előízetési díj 1évi 15, egy évre 30 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

INDEX: 52.952

77.9047 N. m. Ny. St. 1600 db.

VÁLTOZO VALÓSÁGUNK

A munkásosztály politikai-ideológiai műveltségéről és aktivitásáról

Lenin — mint Krupszkaja feljegyzéseiből tudjuk — az „új helyzetekben”, egy-egy döntés előtt rendszerint fellapozta a marxi szövegeket, mondván: „megtanáskozom Marxszal”. Az életrajzi érdekességként is számon tartható mozzanat lényege mélyebb gyökerű ennél: a marxista tanításnak a társadalmi gyakorlattal való szoros összefüggésére, kölcsönhatására utal. A „megtanáskozás”, azaz a tanulmányozás igénye — nemcsak Marxszal, hanem Engelsszel és Leninnel is — szükségletté lett és természetes velejárója kell, hogy legyen a szocialista építőmunka gyakorlatának is. Erre hívta fel a figyelmet pártunk vezető testülete a propagandatevékenység továbbfejlesztésének feladatairól szólván. A Központi Bizottság határozata ekképp fogalmaz: „Erősíteni kell azt a felismerést, hogy forradalmi tanításaink a valóságos folyamatokban, ellentmondások közepette és ellenhatások legyőzésével, tendenciaszerűen valósulnak meg. Ez nem csökkenti, ellenkezőleg bizonyítja alaptételeinek igazságát.”

A marxizmus—leninizmus legfőbb eleme a munkásosztály világtörténelmi küldetéséről, a proletárdiktatúráról szóló tanítás. „Nem tudhatjuk — írta Lenin 1915-ben —, milyen gyorsan, s milyen sikerrel fognak kibontakozni az adott korszak egyes történelmi mozgalmak. Azt azonban tudhatjuk és tudjuk is, hogy melyik osztály áll egyik vagy másik korszak középpontjában, meghatározva e korszak fő tartalmát, fejlődésének fő irányát, az adott korszak történelmi viszonyainak fő sajátosságait stb.” Korunkban — a kapitalizmusból a szocializmusba, a kommunizmusba való világméretű átmenet korában — is a munkásosztály a történelem alkotója, a valóság teremtetője. Ez az alapja a szocializmus valóságos létének. Az MSZMP XI. kongresszusa is — pártunk politikájának lényegéből fakadóan ebben a szellemben ítélte meg társadalmunk osztályszerkezetét: „A kongresszus a szocialista fejlődés fontos vonásának tartja, hogy a X. kongresszus óta is tovább erősödött a munkásosztály vezető szerepe. Politikai állásfoglalása, tevékenysége, fegyelme, szemlélete egyre meghatározóbban befolyásolja a dolgozók minden csoportjának, rétegének felfogását... A szocialista építés alapvető követelménye — és a soron levő feladatok végrehajtásának feltétele —, hogy a munkásosztály vezető szerepe a társadalmi élet egészében érvényesüljön.”

Mindebből az is szükségszerűen következik, hogy a társadalmi, politikai gyakorlatunk leírását megkísérlő, fejlődését elősegítő elméleti, tudományos eszmecserékben, publikációkban egyik központi kérdéssé vált a munkásosztály fogalmának, vezető szerepének, belső rétegződésének vagy — mint Kovács Ferenc könyve példázza — politikai-ideológiai műveltségének és aktivitásának értelmezése, elemzése. „Társadalmi szükséglet, felismert és megfogalmazott társadalmi érdek fűződik ahhoz, hogy minél többet és minél pontosabban tudjunk a különböző társadalmi osztályok és rétegek, elsősorban a szocialista korszakban fő szerepet játszó munkásosztály helyzetéről, e helyzetnek s időbeli változásainak a tudatra gyakorolt hatásáról, a tudatos társadalmi aktivitás valóságos színvonaláról és szociológiai tartalmáról, irányáról, fejlesztésének és irányításának lehetőségeiről”. Ez az indítéka a *Társadalomtudományi Intézet* munkásosztály-kutató csoportja tevékenységének, amelynek eredményeként látott napvilágot — 1976-ban, a Kossuth Könyvkiadó gondozásában — Kovács Ferenc kötete is.

A könyv számunkra azért tarthat számot megkülönböztetett érdeklődésre, mert az elemzés háttéréül, egyik forrásaként, az 1971-es salgótarjáni művelődésszociológiai vizsgálat is szolgált. S ez akkor is figyelemre méltó sajátosság, ha — mint éppen a

kötetből — tudjuk, e vizsgálat teljes feldolgozása folyamatban van és a szerző egyelőre „csak” a kérdőíves felmérés táblázatanyagát használhatta.

Kovács Ferenc könyvének általánosabb érvényét és aktualitását az elmúlt évtized társadalmi, politikai gyakorlata igazolja, szándékát a fejlett szocialista társadalom építésének követelményei indokolják. Célunk, hogy néhány — önkényesen kiemelt — összefüggés értelmezésével ezt bizonyítsuk.

A munkásosztály fogalmának és vezető szerepének értelmezése — úgy tűnik — nyugvópontonra jutott az elmélet síkján is. (A politikai szférában központi bizottsági döntés képezi a helyes értelmezés alapját.) Ez érződik Kovács Ferenc felfogásában, amely a lenini osztályismérvek együttes alkalmazásából indul ki, de figyelembe veszi, hogy „szocialista viszonyaink között objektíve megkezdődött a munkásosztály határainak „kiszélesedése” mind ágazati értelemben, mind a termelőüzemen belül”. A mintegy ötmilliónyi aktív lakosság közel hatvan százalékát alkotó munkásságnak az osztálystruktúrában elfoglalt pozícióit jellemezvén Kovács Ferenc így fogalmaz: „Társadalmi vezető szerepét közvetlenül elsősorban éppen társadalmilag döntő termelőtevékenysége révén és az üzemi-munkahelyi demokratikus fórumok, mozgalmak, politikai szervezetek működésében való részvételével, munkájuk tartalmának befolyásolásával gyakorolja.”

Munkáshatalom, proletárdiktatúra az egyik, demokratizmus, szocialista demokrácia a másik oldalon? A polgári ideológia előszeretettel konstruál ellenmondást a társadalmunkban együvé tartozó, egységet alkotó fogalmakból. A szocialista demokratizmus ugyanis nem gyengíti, hanem tartalmasabbá teszi a központi akarat érvényesülését, serkenti a kezdeményezőkészséget, az öntevékenységet. „A szocialista demokrácia — Kádár János kifejezésével élve — nemcsak beleszólási, protestálási jog, hanem egy forradalmi nép forradalmi rendje is”. Ezért van „kitüntetett” szerepe a XI. kongresszus határozatában is: „Társadalmi rendszerünk kiteljesedésének egyik legfőbb feltétele a szocialista demokrácia növelése a társadalmi élet minden területén. Népi hatalmunk annál erősebb, minél nagyobb támogatást kap a tömegektől, minél szélesebb körű és minél mélyebb a szocialista demokrácia... A jelenlegi helyzetben az a legfontosabb, hogy jobban építsünk az üzemi demokrácia meglévő fórumaira. Tevékenységük meg mindenütt a szükséges feltételeket, hogy a dolgozó közösségek megfelelően éljenek jogaikkal.”

Mintegy erre rimelnek Kovács Ferencnek azok a megállapításai, melyeket a politikai-ideológiai műveltség — mint feltétel — és az aktivitás — mint tartalom — összefüggéseinek elemzése során tesz. Gondolatai fogódzót jelenthetnek — többek között — a munkásművelődés kiemelt művelődéspolitikai feladatként való értelmezésében is. „A művelődés, a műveltség és az aktivitás nem választhatók el egymástól: a műveltségnek, a művelődésnek a gyakorlatot, a szakmai és a politikai tevékenységet kell szolgálnia. Ezért nem is a művelődő egyén magánügye és magán-erőfeszítéseinek — vagy passzivitásának — függvénye. Államilag-társadalmilag finanszírozott és szabályozott szervezés keretében — amely az eddigieknél jobb összhangot biztosít a munka, a közélet és a családi élet követelményei között — kell gondoskodni a szocialista kulturális forradalom mai fő feladataként arról, hogy a tömegek, elsősorban a munkástömegek általános műveltsége és szakmai képzettsége folyamatosan korszerűsödjék, megalapozva a termelési és társadalmi-közéleti aktivitás magasabb szintjét. Ez az igény természetesen korábban is felmerült, megfogalmazódott, de nem mint a társadalom aktuális gyakorlati szükséglete...” — írja. Megjegyzendő, hogy Kovács Ferenc az általános műveltség fogalmába — annak politikai-ideológiai-etikai-világnézeti komponenseként — érti bele a politikai-ideológiai műveltséget is, s ennek a mondhatni köznapiságát a szükségességét hangsúlyozza, nem feledvén, hogy a szakmai képzés dolgában sem használtuk még ki

saját lehetőségeinket. „A munkáosztály zömének műveltsége és művelődési lehetőségei még ma is jórészt szűken szakmaiak, illetve nagyrészt időöltés-szórakozás jellegűek. A társadalom figyelme aránytalan mértékben a szakember kiképzésére irányul, és egyidejűleg jócskán elhanyagolja, illetve nagymértékben spontán folyamatokra (pl. önkéntességre, hiányzó érdekeltségre stb.) bízva az állampolgár, az ember kiképzését és továbbképzését. Az utóbbi évek akciói és intézkedései ellenére sem jutottunk el odáig, hogy a funkcionális műveltségfelfogás szűk határait az egész munkáosztály számára elvben kitágítsuk egészen az ún. öncélú művelődés létjogosultságának elismeréséig és intézményes támogatásáig”.

Mindennapjainkban megfogalmazódó kérdések elméleti általánosítása ez, melynek nem mond ellent a könyv másik fejezete, amely megkülönböztetett jelentőségűnek tartja a munkások részvételét a politikai oktatásban és a szocialista brigádmozgalomban, „tekintettel arra, hogy a munkáosztály alapvető tömegeinek politikai-ideológiai művelődése és aktivitása ezekben a keretekben nyilvánul meg... s mert ezek az 1960-as évek végére már külön-külön is milliós nagyságrendű résztvevőt vonzottak.” A részelemzés végkövetkeztetése, hogy „a pártnak és az osztály más szervezeteinek lehetősége és szüksége van arra, hogy ezt a tömeges és rendszeres aktivitást fejlessze, irányítsa, hatékonyabbá tegye.” S ezeken a pontokon szintén időszerű feladatrendszerbe torkollik Kovács Ferenc gondolatmenete. Ez egyrészt a propagandamunka növekvő szerepével, tekintélyével, a továbbfejlesztésre hozott központi bizottsági határozattal igazolható, másrészt azzal a felismeréssel, amely nagy jelentőséget kezd tulajdonítani a brigádmozgalomnak a szocialista személyiség- és közösségformálás folyamatában. Miután ez az egyik tanulsága a vállalati, üzemi tanácskozásoknak, minden bizonnyal centrális kérdése lesz a szocialista brigádvezetők áprilisi országos értekezletének is.

A marxizmusnak a munkáosztály élenjáró szerepéről szóló alaptételének igazsága társadalmi, politikai gyakorlatunkban realizálódik. Nem könnyű azonban belátni, pláne beláttatni — s ebben is segít Kovács Ferenc könyve —, hogy miközben a vezető osztály műveltsége — a gondok ellenére — gyarapszik, aktivitása fejlődik, az egész társadalomra gyakorolt befolyása növekszik, azaz tovább erősödik szocialista rendünk, végső soron az osztályok felbomlásának folyamata, a társadalmi öngazgatás előlétele kezdődik meg, s ezzel a kommunista társadalom, mint realitás vetődik fel. „A szocializmus alapjainak lerakásával lényegében véve befejeződött az antagónisztikus osztálytársadalomra jellemző társadalmi struktúra lebontása és felbomlása. Ezzel megkezdődött az osztálykülönbségek és a további, nem közvetlenül osztályjellegű szociális különbségek megszüntetése, a termelőerők aránytalan, eltérő fejlettségének kiegyenlítése azok intenzív fejlesztésével.” De legalább ilyen hangsúlyt helyez Kovács Ferenc annak elemzésére és igazolására, hogy bár „az egyén számára az osztálymeghatározottság kezdi elveszíteni korábbi jelentőségét, de még nem vesztette el. Az osztályhelyzetek különbözősége azonban még fennáll és még valószínűleg hosszú ideig újratermelődik.”

Gramsci a „gyakorlat filozófiájának” nevezte a marxizmust, mintegy ebbe a kifejezésbe sűrítve Marx „Feuerbach-téziseinek” lényegét: a fennálló világ forradalmasítására, megváltoztatására való törekvést. Ennek az összefüggésnek a másik eleme — hogy tudniillik elmélet sem születik ott, ahol a valóság nem tör gondolatra — ugyancsak kiolvasható Marx műveiből. Napjaink szocialista valósága — többek között — az ilyen típusú tanulmányokat, elemzéseket „kényszeríti” napvilágra, mint Kovács Ferenc kötete.

Csongrády Béla

Élünk...

Eszünk. Mint egy Móríc-z novella főhősei, kanalizunk, meregetjük, csurgatjuk szánkba a tyúkhúsleves aranyosan sárgálló levét. A nyugdíjas téeszelnők úgy mondja: vitamin, életet, erőt, egészséget, és férfiaságot adó nedű. Mert van benne aprólék, sárgarépa, petrezselyem, aztán egy-két kelkáposztalevél, vékonyra vágott, szinte nem is észlelhető karalábé, csipetnyi köménymag, és kevéske zeller. Mert ez kell — tekint rám vendéglátóm, két kanál között —, hiszen tudod... És elkezd magyarázni, hogy valamilyen lapban olvasta: a zeller, bár bátorságot, kezdeményezőkészséget nem szül, ám meglehetősen növeli férfiembereknél a potenciát. „Hát ezért szeretem én” — kacsint rám fél szemmel. Igen, csak így, mert felesége (aki nem vesz részt estebédünkön, mondván, épp eleget evett már aznap), éber tekintettel figyeli a vendég és férje-ura minden mozdulatát. S mondani sem kell: három évtizednek fél szóra is élénken reagáló érzékenységgel ülepíti le agysejtjeiben a hallottakat. (És — gondolom —, elraktározza másnapra...)

Mondom, ülünk, s jóízűen kanalizunk az estebédet bevezető levest. Mert aztán tejfólós csirkepaprikás kerül az asztalra (persze galuskával), utána pedig —, nem tudom, csemegének-e? — a sparhelt platiniján megpirított krumplilaska, szilvalekvárral vastagon megkenve.

— Jó ez a laska, ugye? — kérdezi tele szájjal régi ismerősöm.

— Finom — mondom, nem hízal-gés-képp, a ház asszonyának arcára tekintve.

— Tudod, én ezt szeretem. Jókat onni, jókat inni... Illetve, a toroköblögetéstől másfél éve eltöltött az orvos, mert azt mondta, ha tovább is lenyelem azt a napi két-három liter bort, hát megrendelhetem magamnak a sírhelyet. Kénytelen voltam alábbadni. Mert élni, azt szeretek.

— És hogyan él?

— Hogyan? Hát szerényen... De jól. Igen, jól. Ezt még akkor is elmondom, ha megírod.

— Mi az a jó élet?

— Hát, persze, valamikor azért jobban ment... Tudod, amikor kijöttek innen-onnan, fentebbről, — igaz ez jó néhány évvel ezelőtt, még elnök koromban volt —, akkora murikat csaptunk, hogy még. Bir-kát vágtunk, vagy lőtt valakit az erdő-szünk, aztán elvonultunk valahová a sok szem elől. Mert nem kellett azt mindenkinek látni... Sajnálhatod, hogy nem voltál ott egyiken sem! Kivittünk egy-két fehérnépet sütni, főzni, felszolgálni, meg azért is — most ne figyelj ide, anyám! —, hogy megsimogassuk a feneküket.

— Jó élet volt?

— Az. De persze nem szórakozásból állt csupán. Munka is volt végkimerülé-sig. Dagasztottam én is a sarat naphos-zsat, ha kellett, toltam én a fával megra-kott szekeret is, ha kevésnek bizonyult a ló... Nem bírtam nézni a tehetetlenséget. Mindig fellobban még azóta is a vérem, ha tutyimutyi embereket látok. Néha oda is csaptam, ha nem bírtam türtöztetni magam. Most meg? Örülök, hogy élek.

— Hogyan?

— Hogyan, hogyan...? Hát jól. Megvan a kis nyugdíjam...

— Mennyi?

— Nagyon érdekel?

— Annyira nem...

— Hát megmondom, nem titok, a posztás úgys székürtölte már évekkkel ezelőtt a faluban: négyezerkilencszáz.

— Ketten vannak...

— Sajnos. Se kutya, se macska...

— Mit csinál a pézzel?

— Én csak kérek belőle. Az asszony a pénztáros... De egyébként okos dolgokra költöm. Vettem pár évvel ezelőtt néhány kaptarra való méhet, elszórakozgatok velük. Kell most már ez a kis kikapcsolódás. És sokba van, az az igazság, nagyon sokba. Pláne azért, mert — bevallom — még mindig nemigen értek hozzájuk.

— Csak a méhészkedés...?

— Dehogy! Szinte naponta beveszem magam a kocsmába, eldiskurálgatni egy-két kollégával.

— Kollégával?

— No, csak én fogalmazok így, mert a mostani vezetőségéből egy fél emberrel sem ültem még le. Parasztok azok, tudod, meg erdőmunkások, kocsisok, traktorosok. Persze, ezek közül is csak az öregebbeket ismerem, mert sok mostanában a tejfeleszajú. Aztán meg bevetődik egy-két értelmesebb idegen is. Közülük a buszállomás, elbeszélgetünk.

— Aztán még?

— Mit még aztán?

— Naphosszat, csak nem ül a kocsmában...

— Nem. Nem is telne ebből a kis pénzből.

— Elnök korában mennyit kerest?

— Tíz-tizenegytíz-tizenkét ezret. Mikor, hogy.

— Szóval, ez most kevés?!

— Hát azért nem úgy értettem. De...

— Z. „néni” is kap nyugdíjat?

— Kapok, kapok, de az úgy elmegy a jószágnak való elemre, hogy csak... — vágja rá válaszként, percnyi késedelem nélkül a volt elnökasszony. — Tudja, három disznó meg a marha...

— Tehén?

— Az. Fejős. Sokat eszik és jól kell táplálni, mert különben se tej, se semmi...

— Eladják?

— El hát. A tejet is hordják a szomszédok, a túrót is meg a vaját is. Mert néha azt is csinálók. Kópulom. Tudja, úgy, mint régen, ha látott már ilyesmit...

— No, hagyjuk —, szól közbe a férje.

— Kit érdekel mindez?

— Kit, kit...? Azt tudom, hogy téged nem! Csak a pénz folyton-folyvást, de, hogy honnan, az már...

— Hagyd, hagyd! Asszonybeszéd — néz rám magyarázólag és rágyújt egy cigarettára. Inkább egy-kávét főznél!

A volt elnök felesége (tizenkét év egyébként a korkülönbség közöttük) alázatos lesz és felpattan a székről.

— Hát így élünk mi — élesztgeti a gondolatot a férj — Veszekszünk egy sort néha-néha.

— S még mindig dolgozik?

— Ki? Én?

— Igen.

— Csak a ház körül. Amit kell, megcsinálom.

— És a könyvei? — mutatok a hátam mögötti falat szinte teljesen beborító (hajól emlékszem) hatsoros könyvvállványra.

— Jó helyen vannak — fújja ki a mondattal együtt a cigarettafüstöt. — Nem bántom egyiket sem. Valahogy nincs hozzá már idegzetem. Elolvasok valamelyikből egy-két lapot, aztán azt mondom: No, ebből elég! Kapcsold csak be asszony, a tévét!

Elnyomja a cigarettavéget, maga elé mered, majd váratlanul felkapja a fejét, s kérdi: — Egyébként mi újság felétek?

Mondom, semmi. Semmi különös.

— No, az a jó. Az az igazi, ha nincs semmi különös. Mert a váratlan dolgok — teszi hozzá magyarázólag — mindig megkeverik az embert.

— Miért nyugdíjazták?

— No, remélem, nem szemtelenkedni akarsz — húzza fel magasra szemöldökét.

Az olajkályhával izzadásnyira befűtött szobában (hátam mögött, a már említett sok-sok könyvet magába záró polcso, velem szemben egy általam ismeretlen festő hatalmas, tán méterszer két méter felületű képe), még ott érzem az aranysárga húsleves illatát...

K. Zoltán huszonnyolc éves.

Nőtlen. Mindennap hajnali háromnegyed négykor akarja kivágni az ablakon a vekkerórát. De mivel a közbülső kisszo-

bának csak ajtaja van, s nem is tellene neki mindennap új órára, így nem teszi.

Kimegy a konyhába, bedugja az előző este odakészített kávéfőző zsinórját, mosakszik, de csak úgy immel-ámmal, mert hideg a víz, és felöltözik. Közben cigarettára gyújt, kivesz a kredencből egy szászast. Lefő a kávé, megissza, lekapcsolja a villanyt, és kilép az ajtón.

Húsz perc alatt leér a buszmegállóba, felszáll.

Menetrend szerint negyvenkét percet utazik.

Tizenöt perc alatt beér a munkahelyre, útközben Népsportot vesz.

Átöltözik, dolgozik: saját bevallása szerint a nyolcból körülbelül hat órát. Mert dolgozni szeret.

Negyed háromkor kilép a gyárkapun. megiszik egy fél deci kisüstit a gyár közelében levő büfében.

Fél öt körül leszáll a buszról és a kocsmában megiszik két fél deci kisüsti pálinkát.

Hazamegy, megebédel.

Anyjával beszélget tíz percet, fél órát pihen.

Kimegy, fát vág, fordul egyet a két vödörrel a kútról.

Fehér garbót húz és a klubba megy (két rexpárti, egy üveg sör).

Otthon bekapcsolja a tévét.

Vacsorára hideget eszik: szalonna, kolbász, paprika, paradicsom.

Lefekvés előtt megcsókolja az anyját

Almodik. (Egyszer színházban is volt)

Háromnegyed négykor ki akarja vágni az ablakon a vekkerórát.

★

Géza a kocsiját tisztítja (vadonatúj Lada, a család személfénye) és közben káromkodik. Szidja „azt a bűdös kölköt”, egyszem fiát, akinek már igazán lehetne annyi esze (háromeves), hogy ne nyúljon piszkos kézzel a karosszérához. Az istenit, fiam — dühöng —, nézd meg, mindenütt ott az ujjad nyoma! Hát mit gondolsz? Van nekem időm félóránként kocsit mosni! — Megfenyegeti a gyermeket, aki szepcpenve szalad be az emeletes ház alsó szintjére.

— Hagyd a fenébe — mondom neki. — Sáros az út is.

— Tanuljon rendet a srác! — morog tovább.

— Jól megy? — intek „a család személfényére.”

— Mint az óra.

— Mikor vetted?

— Három hónapja

— És a másík?

— Két hete elpasszoltam.

Befejezi a kocsitörölgetést, itt-ott rálehelve dörzsöli fényesre. — No, kész! — Otthagyja a kocsit a garázs előtt és beinvitál egy kávéra.

— Hogy vagy?

— Sok a meló, sok a gond, nagy a hajsz.

— Feleséged?

— Délutános.

— Délutános...?

— Persze. Fél éve dolgozik. Nem is tudad?

— Nem

— Kell a forint.

— Nektek? Mire?

— Miért? Azt hiszed, felvet a pénz?

— Hát... mindenetek megvan.

— Meg... De annyi a kiadás, hogy az én fizetésem, már kevés rá.

— De maszekolsz is...

— Néha. Most is lenne egy melóm, de itt a kölök, nekem kell vigyázni rá. A telöre csak nem vihetem magammal. Ugrott vagy kétezer forint, az már biztos. „Eriggy ki játszani” — mordul mérgesen a gyerekre. A fiú engedelmes. Kínai kisautókkal. Japán gyártmányú holdkomppal, a Wiener-Valver expressz egy étkezőkocsijával megrakott hatalmas billenős teherautóját maga mögött húzva, kicsattog a konyhából.

— Aranyos gyerek — nézek utána.

— A feleségem akarta. Pedig, de sokszor elmondogattam neki, hogy várjunk még vele. Eljük ki magunkat, szórakozunk, furikázzunk az országban meg külföldön. De ő azt mondta: nem! Neki öregségére már nem kell kisgyerek.

— Hány éves?

— Most múlt harmincegy.

— Így sem siettétek el.

— No, azért egy-két évet még várhatunk volna. Így meg se utazgatások, se nyugalom, se maszekolás.

— Nyaralni csak eljártok...

— Hogyne... az anyós gyümölcsösebe. Fekete ribizli, körte, meggy. Sok baj van vele.

— De megéri.

— Meg. De sok a gond — mondom.

— Sokat is hoz a házhöz...

— Mikor, hogy. Rizikó az is.

— Szóval, így vagytok — kezdem a búcsúzkodást.

— Így. Tele gonddal, idegességgel —, mondja majdnem sajnálatra méltóan és bemegy a szobába. Am előtt ajtót nyitna, megfigyelem, lerúgja a papucsát — Kérnék tőled valamit! — jön vissza egy fekete bőrtáskával. — Most vettem egy fényképezőgépet, de férfiasan bevallom, nekem gépem még sosem volt. Magyarázd már el, hogy kell elsűtni.

Kibontom a friss csomagot, és kiveszek egy csodás masinát: „Made in Japan.” Fénymérő, objektívek, egyéb szerkeny-tyúk.

— Mennyi volt?
— Tizennégy „össz-vissz!”
— Sosem fotóztál még?
— Soha. De hátha lesz hozzá kedvem. Vagy jó lesz a kölknek. Megmutogatod, mi hol van?
— Meg — veszek egy mély lélegzetet,
— Megmutogatom.

Az öregasszony kötényébe gyűjtötte könnyeit.

Száraz, eresre kidolgozott kezében tartva a csücskét, törölgette a szemét, de a cseppek, mint megannyi huncut gyerek, akik arra várnak, hogy megfogd, de magukat meggondolva elszaladnak, minduntalan megelőzték: végigcsorogtak ráncos, napszitta arcán.

— Mi a baj?
— A Feri... a Feri, jaj, jaj, a Feri...
— És sírt, sírt, rólam is megfeledkezve.

Egyszeriben megcsapott a halál közelsége. Álltam volna egyik lábamról a másikra, de sehogy sem sikeredett. Mintha szám is görcsbe rándult volna, kérdeztem ismét zavarodott kényszerűséggel:

— Mi a baja?
— Elment ő is. El, el... A legutolsó... A legkedvesebbik.

Az öregasszonynak három gyereke volt. Most, éppen hónapja temette el a harmadikat is. A Ferit.

Vártam a könnyek apadását.

— A fa... — hüppögte A. néni — a fa az erdőn... az ütötte agyon.

Favágó volt a Feri, erdőmunkás, öreg édesanyjával éldegéltek együtt, kettes-kén. S bár igencsak közel volt már a negyvenhez, nem adta házasodásra a fejét. Nem azért, mintha nem jutott volna neki valaki, mert — fordítottan — őtána jártak a környék elvált asszonyai, no meg (bár ilyet elmondani illetlenség-számba megy) tizenkilenc éves lánnyal is rajtakapták az erdőszéli szénaboglyában. Szóval, nem nősült meg. Mert, hogy két testvérét is eltemették már korábban, csak az anyjára gondolt.

— De magamra maradtam, hallod! Hát érdemes gyereket szülni... Kinlódik velük az ember, babusgatja őket, aztán elmennek. De messzire is... Én öregségemre még élek. Ők meg...

Feláll a hokkedliről és felkattintja a villanyt. Belehunyorgunk a hirtelen jött fénybe és hallgatunk egy sort.

— Hát, látod, hiába jöttél már: nincs a Feri sem. Pedig jól megvoltatok egymással.

— Jól — préselem ki magamból a lehetetlen hosszúnak tűnő szót.

— Eltemettük szépen... Kár, hogy nem tudtál eljönni. De nem tudtuk a címed. Mi nem tudtuk. Csak ő, szegény...

Pár darab fát vet a sparheltba, aztán leül a sámlira. Néhány cső kukoricát tesz könnytől itatott kötényébe és morzsolni kezd. Zavaromat leplezendő, én is nekilá-
tok.

— Legalább a kabátodat vedd le!

— Ugy is megyek mindjárt. Sietnék.

— Persze, persze. Merthogy nincs már a Feri, sietsz... Így maradok majd lassacskán teljesen magamra! — szól és látom, szeme sarkában elindulni kívánnak a könnyek.

Nem tiltakozom, maradok csendben. Kezeink között perog a szakajtóba a kukoricaszem.

— Nem jön majd ezentúl ide senki — veti fel tekintetét A. néni. — Olyan egyedül maradok, mint az ujjam... Nem is tudom, miért mért rám az isten ennyi csapást?

— Ilyen az élet — próbálkozom meg botorkáló félszeggel valamit mondani.

— Élet, élet... Mind akkor haltak meg, amikor révbe jutottak már. A lánynak főmérnök férje volt, a kisebbik gyerek politikai munkatárs lett. A Ferinek sem volt semmi baja.

Nézem a kezemben szorongatott kukoricacsutkát. Mennyivel másabb, ha tele van szemmel — gondolom. Hogy tudnak még a kukoricaszemek is hiányozni.

— És most mi lesz?

— Hát mi lenne? Csak addig élek, amíg meghalok.

— Itt?

— Itt szeretnék. Ötven éve lassan már, hogy itt vagyunk. Megérsz te ennyit?

— Nem tudom.

— No, látod! Neked még az a harminc-
valahány év is soknak tűnik, amióta élsz. Én meg majdnem a dupláját raktam le.

Bele-belemarkol a szakajtóba, s ujjai között, mint a rózsafüzért, pergeti a kukoricaszemeket.

— És ezután mi lesz? — ismétlem a kérdést.

— Nyugdíjam van. Nyolcszázhatvan forintot kapok. Ez nekem elég. Aztán... — folytatná a szót, de ismét elpityeredik. Kifújja az orrát, szipákol, s rám-rámveti homályos tekintetét —, aztán a Feri után is adtak majd' százezer forintot, mert-hogy volt neki valamilyen életbiztosítása. Másnak is nagy pénz lenne, hát még nekem... De nem is a pénzről van itt szó!

Még mindig a kezemben tartom a lemorzszolt kukoricacsutkát. Azt nézem, bár önmagamnak bevallom: nem is azt. Alibi az egész színjáték; másképpen nem tudnám eltikolni, az én szememben is gyülekező könnyek sokaságát.

— Messze a falu — mondom aztán.

— Hát, messze. Eddig sem volt közel.

— De... ,

— Tudom, mire gondolsz. Eztán más hozza majd ki a kenyeret a boltból.

— És a többi?

— A többi? Eltengetem majd valahogy ezt a néhány évet, amit kiszabott nekem az úristen...

Felállunk, és kimegyünk megetetni a két apró malackát.

Öt-hat emberrel ücsörögtem a minap egy üveg sör mellett és beszélgettünk. Nem régen szabadultak a gyárból, kezükben ott vibráltak még a munkafogások reflexei, s függetlenül attól, hogy hajukon a jól fésültön, látszott: félórása sincs, hogy lefűrödtek, mégis érezte az ember — olajszagúak. „Nem, nem mossa ki a jó-
isten valamennyi fürdősoja sem ezt a szagot belőlünk” — mondta egyikük. Kortyolgattuk a lötyty-meleg sört, aztán valaki közülük megkérdezte:

— Mondjátok! Minden szakmabeli így él?

Meglepetten néztek rá. Jómagam is, hiszen egészen másról folyt a diskurzus idáig.

— Hogy-hogy így él?

— Hát ennyi csupán az élete, mint nekünk...? Hogy hajnalban felkel, bemegy dolgozni, lehúzza azt a néhány órát, aztán leblokkol, elsétál az első kocsmáig, megiszik egy-két féldecit, utána eszik valamit otthon, megint dolgozik, lefekszik, s ha esetleg van még rá ereje, gyakorolja férfiaságát az asszonyon...?

Nagy lett a csend.

Karácsony György

Lehetőség és valóság mai építészetünkben

Nem tagadható, hogy hazánk — és ennek részeként megyénk — építészeti fejlődésében a felszabadulásunk óta eltelt három évtized alatt eddig soha nem tapasztalt fejlődésnek lehettünk tanúi. Igaz azonban az is, hogy építészeti tevékenységünk ugyanakkor viszonylagosan mégis el van maradva a máris jogos emberi igényekhez képest. Ezzel a viszonylagos elmaradottsággal kapcsolatban tisztáznunk kell a jogos emberi igényeink és reális lehetőségeink közötti ellentmondást.

Köztudomású, hogy az igények mindig magasabbak voltak (és ma is azok), mint a reális lehetőségek. Azt azonban már nehezebb elfogadni, hogy a realitásokon alapuló lehetőségeinket sem használjuk ki teljesen: lehetőségeink (vagyis a társadalomban levő teljesítőképesség) jóval nagyobbak, mint ami ebből megvalósul. Napjainkban — az intenzív fejlesztés időszakában — az építészetben fő ellentmondássá nőtt a lehetőség és valóság közti különbség. Következésként, ha mai építészetünket akarjuk vizsgálat tárgyává tenni, célszerű ezt a homloktérben lévő kérdést felvetni.

Köztudomású, hogy a tudományos és technikai forradalom kezdeti eredményei — az építés terén is — főképpen a termelékenységben, azaz mennyiségi vonatkozásokban realizálódnak. A tömeges termelés fontossága, a fizikai megvalósulás elsődlegessége nem vitatható, a tipizálás és az automatizálás törvényszerű jelenségei e fejlődési folyamatnak. A tömeges termelés az építőiparban elsősorban a házgári hálózat kiépülésével realizálódik, egyidejűleg más technológiai eljárások is tovább fejlődnek, korszerűsödnek. Valamennyi eljárásnak közös jellemzője a nagy sorozatban történő gyártás, a könnyű szerelhetőség, a variabilitás — és nem utolsósorban a gazdaságosság. Ezeknek a törekvéseknek szinte közös céljaként fogalmazható meg az élömunka-takarékosság, a tömeges termelés, a gazdasági és munkaerő adta lehetőségeinkhez való ésszerű alkalmazkodás.

A tömeges termelést eredményező technológiai eljárásoknak — a házgári technológiának is — rendkívül nagy nehézségekkel kell megküzdeni, különösen kibontakozásuk kezdeti szakaszában. Joggal bírálják az új lakótelepeket az egyhangú és monoton városképek, a merev lakásegységek, a zajártalmak, stb. miatt. Ezekért a kedvezőtlen építészeti konzekvenciákért sok esetben magát a technológiát teszik felelőssé, holott a valódi ok, hogy a technológiával való bánni tudásunk nem megfelelő színvonalú még.

Nógrád megyében az elmúlt 15 éves lakásépítési periódusban a közép- és nagyblokkos technológia alkalmazása volt a legjellemzőbb a telepszerű lakásépítések területén. Megyénk valamennyi telepszerű lakóterületi egysége magán viseli a blokkos technológia sajátos megjelenését, a közismert típusépületek ismétlődéseit és a sokat bírált egyhangú városképi megjelenéseket (pl. a balassagyarmati „Lenin”-lakótelep, és „Április 4.” lakótelep, a salgótarjáni „Kemerovo”- és „Gorkij”-lakótelepek és sorolhatnánk még a nagyközségeket is, ahol — ha nem is olyan összefüggő méretekben — szintén hasonló a helyzet.)

Ez a nézőpont azonban túlzottan egyoldalú volna, mint ahogyan egyoldalúak azok a bírálatok is, amelyek lakótelepeinknek kizárólag e fentiekben vázolt negatívumait veszik figyelembe. A bírálatok egyébként jogosak, és távol áll tőlünk, hogy a hibákon bármit is szépítsünk. Azt azonban a legelfogultabb kritikusoknak és a lakóknak is el kell ismerni, hogy ezek a lakótelepek több ezer családnak adnak lakást, továbbá hogy amikor valaki kézhez kapja a lakáskulcsot és korábbi körülményeiből új lakásba költözik, nem azt nézi, hogy a lakótelep milyen technológiával készült. A bírálatokat azonban határozottan ketté kell választanunk, nevezetesen:

1. más törvényszerűségek alapján ítéljük meg a lakótelepek városképi, esztétikai kérdéseit, vagyis a környezetformálást;

2. más megítélés alá tartozik viszont az, hogy a lakásépítésekhez viszonyítva később valósulnak meg a különböző közintézmények (óvoda, iskola, üzletek stb.) — valamint ha minőségi hibák vannak.

Térjünk azonban vissza a szorosabban vett technikai és gazdasági tényezők szerepére. Gazdasági-társadalmi, illetőleg munkaerőhelyzetünk törvényszerű következménye az élömunka-takarékosságra való törekvés. Ez áthatja megyénk egész építőipari tevékenységét is, és egyrészt új technológiák bevezetését, másrészt a meglévő technológiák továbbfejlesztését eredményezi. Megyénk abban a nehéz helyzetben van, hogy a házgári technológia nem alkalmazható gazdaságosan. A meglévő házgárak távol vannak, házgár itteni létesítése pedig azért nem célszerű, mert mennyiségileg nincs annyi lakásépítési igény, mely azt rentábilissá tehetné. A hagyományos technológiákat — ide sorolva a közép- és nagyblokkos eljárást is — viszont fel kellene váltani korszerűbb, iparosítottabb eljárásokkal, az ismert okok — vagyis a munkaerőhiány — miatt.

Ennek a sajátos megyei helyzetnek eredményeként nagyon sok figyelem és törekvés irányul a legalkalmasabb technológiák megválasztására. A IV. ötéves terv során megyénkben bevezetésre került az ún. „PEVA”-technológia, jelenleg pedig előkészítés alatt áll az egy angol cégtől átvett „WIMPEY”-technológia. A „PEVA”-technológia alkalmazása terén már több éves tapasztalatokkal rendelkezünk, az épületek azonban a tervezetthez viszonyítva lassabban és drágábban valósulnak meg; s főleg a legutóbbi években éri igen sok bírálat ezt a technológiát, illetve ennek kivitelezőjét, mert az ún. „betanulási kezdő évek” után sem képes az elvárásoknak megfelelő eredményt produkálni.

A bírálatok jogosak, hiszen tényeken alapulnak (határidő-késedelmek, fajlagosan magas költségek), és amint látjuk, alacsony a termelékenység. Önmagában ez így ellentmondásos, mert a kritika csak a technológiát és a kivitelező szervezetet teszi felelőssé, holott a hiányosságok valódi oka nem a technológiában van, hanem a technológiával való bánni tudásunk nem kellő színvonalú még. És szükséges, hogy erről bővebben is szölgünk.

Amikor a „technológiával való bánni tudásunkról” beszélünk, hibát követnénk el, ha csak a szorosan vett műszaki, építészeti munkafolyamatok technológiáját értenénk ez alatt. A technológiát egy szélesebb skálán kell értelmeznünk:

Bármely eljárásnak alapvető előfeltétele a technológiai figyelem (s ezt nem vitatja senki). A technológiának — főleg a korszerűbb eljárásoknak — azonban az is előfeltétele, hogy folyamatos legyen. Vagyis biztosított legyen az akadálymentes munkaterület a folyamatos munkavégzéshez, mert csak így tud egy eljárás rentábilis lenni, így tud a beruházás gazdaságosabbá válni. (S ez már gyakrabban szokott okot szolgáltatni a vitákra.) Szükséges még egy harmadik előfeltételtől is szölni, nevezetesen arról, hogy már a tervek, sőt egy lakóterületi egység megtervezésénél figyelembe kell venni a technológiát, mint az építészet egyik meghatározó elemét, vagyis a terveknek is alkalmazkodniuk kell bizonyos fokig az építéstechnikai adottságokhoz.

A technológiának ez utóbbi két előfeltételét viszonylag kevésre értékelik, annál is inkább, mert itt a felelősség kérdése már megoszlik és el is mosódik a kivitelező, a tervező és a beruházó között. A bírálat céltábláján általában a kivitelező szerv marad, hiszen a beruházás megvalósulásának ő az utolsó láncszeme, ő késik a határidővel, ő az, aki drágábban fejezi be az előirányzott összegnél; abból a sajátos helyzetből eredően, hogy a beruházás nála fejeződik be, a „tettenérés” nála „bizonylatolható”.

A technológiát tehát figyelembe kell venni a műszaki tervezés, sőt a gazdasági tervezés, a közép- és rövid távú tervek készítése során is. Ez törvényszerű előfeltétel. Ha nem így történik, annak ismerjük a következményeit — sajnos, saját tapasztalatainkból is.

Megyénkben a „PEVA”-technológia öt éven át (vagyis a mai napig) nem tudott úgy kibontakozni, hogy rentábilis legyen. Nem is lehetett rentábilis, amíg az illetékes műszaki és gazdasági tervező szervek a technológiát szűkkörűen értelmez-

ték, mondhatni alkalmasszerűen használták. Ennek eredménye az irreálisan magas költségek, határidő-tolódások. És még így is elmaradt a kivitelezőtől elvárható eredmény. Amikor magasabb költségekről beszélünk, ezt nem a hagyományos technológiához viszonyítjuk, hanem azokhoz a lakótelepekhez, melyek hasonló technológiával és azonos időszakban készültek — pl. Gyöngyösön, Egerben.

Egy új technológia tehát, mint minden új eljárás, más jellegű és magasabb szintű szervezethez köthet: és ez szigorú előfeltétel, nem pedig esetleges velejáró. Elsősorban a különböző szintű tanácsok gazdasági tervező szerveinek, valamint a koordinálással foglalkozó intézményeknek kell a beruházásokat időben és térben összehangolniuk: ez az alapja annak, hogy az építmenyeknek egy meghatározott sorozatnagysága „legyárátható” legyen. Ha nem így járunk el, eleve lemondhatunk a korszerű technológiák bármelyikének is a gazdaságos alkalmazásáról. Meggyőződésünk ugyanakkor, hogy a kívánatos körülmények, illetve társadalmi háttér mellett a kivitelező szervek is gyorsabban és gazdaságosabban tudnak építeni.

Építészünk, építőiparunk további fejlődése során egyébként nincs más alternatíva, mint a magasabb szintű szervezethez és a korszerű tömeges termelésre alkalmas rendszerek bevezetése. Ez pedig elsősorban nem pénz kérdése, hanem szellemi többletfordítás.

A technikai és a gazdasági tényezők szorosan összefüggnek, de csak úgy képesek a korszerű építészeti környezetnek a szolgáltatásban állni, ha magasabb szintű és szélesebb körű szervezethez is párosulnak.

A gazdasági tervek különböző távú időszakokra határozzák meg egy adott terület vagy ágazat fejlesztési elképzeléseit (ezek közül leginkább közismertek a középtávú periódusok, az ötéves tervek), a fizikai tervezés egy adott terület térbeli elrendezését igyekszik optimálisan kialakítani. (Pl.: a település-hálózat-fejlesztési tervek, valamint ennek függvényeként az általános és összevont rendezési tervek hosszú távra, 15–20 évre szabják meg egy adott terület vagy település fejlesztési lehetőségeit.) Ez utóbbi tervek készítésének időpontjában azonban nincs és nem is lehet meg a pénzügyi fedezet a hosszú távon előirányzott objektumok kivitelezésére.

Az építészeti meghatározó legfontosabb tényezők a társadalom által támasztott igények. Az összes többi tényező — pl. technológia, természeti, esztétikai stb. — csak eszköz a cél eléréséhez. A társadalmi igényeket lényegében a különböző távú gazdasági tervek körvonalazzák.

Alapvető problémánk az, hogy a két tervezési rendszer összehangja nem éri el azt a szintet, amelyre lehetőségeink meglennének. A két tervezési rendszer együttműködésének leginkább nehezítő tényezői, hogy a gazdasági és a fizikai tervek eltérő térbeli és időbeli dimenziókban készülnek. A gazdasági tervek általában nem fordítanak kellő mélységű figyelmet a fizikai dimenziókra, a fizikai tervek (a városrendezési és építészeti tervek) pedig még nem tudják kellőképpen alátámasztani, illetve követni a gazdasági terveket.

Nem azt kívánjuk itt bizonygatni, igazolni, hogy a fejlesztési tevékenységben a városrendezési-műszaki szemlélet legyen elsődleges, hisz' ennek negatívumait már ismerjük. Azt azonban szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy az egyoldalú gazdasági szemlélet is legalább annyi tévedéshez vezet. A gazdasági tervezés ugyanis sajátos helyzeténél fogva — pénzeszközökkel való gazdálkodásából eredően — sok problémát fogalmaz meg hiányosan, amelyek már építészeti-fizikai eszközökkel nem pótolhatók. A továbbhaladás egyedül helyes útja, ha a két tervezési rendszer szorosabban együttműködik, anélkül azonban, hogy bármelyik is alárendeltetne a másiknak. (Erre az egyik legjobb példát Salgótarján szolgáltatja a városközpont kiépítésének időszakában: 1957-től kezdődően, és az 1960-as években.) Fejlődésünk másik tendenciája pedig, hogy a megyék, a városok, a községek önállósága fokozódjon, az önkormányzati elv mind nagyobb mértékben érvényesüljön — ne csupán lehetőségként, hanem mint valóság is.

A lakótelepek megfelelő esztétikai kialakítása látszólag nem lakáspolitikai cél. A jó lakóhelyi közérzet megteremtése azonban fontos eleme a lakáspolitikának — s ebbe a fogalomkörbe nemcsak az esztétikai tényezők tartoznak. Az is előfeltétele

a lakóhelyi jó közérzetnek, hogy a közintézmény-ellátás is időben történjen meg, az óvodák, iskolák, üzletek stb. a lakótelep építésével lehetőleg egyidejűleg létesüljenek.

Fontos meghatározói építészünk fejlődésének: a társadalom által támasztott igények, a technikai és gazdasági tényezők, a természeti tényezők, az életforma és az igények fejlődése, az építészet és a társadalmi kapcsolatok kapcsolata. Annak igazolása azonban a vázolt gondolatok is elegendőek, hogy az építészeti létrehozásában — ha különböző közvetettséggel is, de — közreműködik az egész társadalom. Major Máté kifejezését használva: „az építész — társadalmi termék”.

Ezek után joggal merül fel a kérdés: ha az építészeti ilyen sokoldalúan meghatározott, mit tehetnek az építésszek, vagyis nem szűkül-e le az építészeti alkotás lehetősége. A Palócföld 1976. 3. számában Finta József „Vallomásfele épített világról” című cikkében beszámol a Finnországból szerzett építészeti élményekről és tapasztalatokról. A finn építészettel összehasonlítva hazai lehetőségeinket, mintegy sajnálkozását fejezi ki, hogy nálunk a sok közgazdasági és technikai kötöttség miatt színvonalat tekintve alatta maradunk a finn építészeti környezetnek. „Hol keressük a nagy jóakaratban a vétket... mely életkörülményeinket oly sokszor szürkévé teszi.” — veti fel az idézett cikk. Nos, a finn építészeti környezet valóban magas színvonalú, Tapiola szinte már fogalomná vált: iskolapéldája annak, hogy az építészet és a természeti környezet között milyen összhangot, organikus egyseget lehet létrehozni. Még érdekesebbé válik számunkra, ha azt is figyelembe vesszük, hogy Finnországból jóval kisebb az egy főre eső nemzeti jövedelem, mint pl. a velük szomszédos és azonos társadalmi berendezkedésű svédoknál, ennek ellenére a finn építészeti színvonal tekintetében fejlettebbek. Ez is igazolja, hogy nemcsak pénzügyi lehetőségek keletkeznek a korszerű környezetformáláshoz, hanem emellett döntő szerepe van a szellemi többletfordításnak is.

A környezet-észtétikai gondolatoknál maradva, valóban igaz, hogy a korszerű technológiák, a házgyárak főképpen kibontakozásuk kezdeti időszakában kevés figyelmet tudnak fordítani az esztétikai tényezőkre. Az is igaz viszont, hogy ezek a technológiák időközben fejlődnek is. E fejlődés eredményeként mind kedvezőbb építészeti környezetek megszületésének lehetünk tanúi. Megyénkben pl. a „PEVA”-technológia megalapozott és tervszerű fogadása csak napjainkban történik. Ezt Salgótarjánban a „Scbaj”-lakótelepen a Nógrád megyei Tanács Tervező Vállalat tervei alapján megvalósuló 10 emeletes lakóházak teszik lehetővé. Igényt tehát csak a közeli jövőben támaszthatunk az új eljárás iránt, mert eddigi rentábilis működése nem volt lehetséges a társadalmi igény-megfogalmazások, a koordináció hiányossága miatt. Alkalmasszerűen tehát nem szabad egy új eljárást használni, mint ahogyan történt ez pl. Salgótarjánban a garzonházak építésekor. Ez városképi szempontból kétségtelenül nagyon impozáns létesítmény, ha azonban technológiai vagy gazdaságossági szempontból értékelnénk, negatív értelemben „emelkedne ki”. Értékelési módszereink pedig — az építészettudomány mai állása szerint — megkövetelik tőlünk, hogy szemléletünk komplex legyen: s így már jóval nehezebb színvonalas építészeti környezetet létrehozni.

De lehetséges. Erre éppen Salgótarján város szolgál jó példával, mégpedig a szorosan vett városközpont kiépítésével, amely 1957-től kezdődően az 1960-as években valósult meg. A városközpont karakterének legfontosabb meghatározói a közepmagas lakóépületek, amelyek városesztétikai szempontból a közintézményekkel szerencsés összhangban képeznek kellemes építészeti környezetet. Ugyanakkor ezeknek a lakóépületeknek a technológiáját is helyesen választották meg és alakították ki. A maga idejében korszerűnek számító, ún. „keretváz” technológia ugyanis alkalmas volt a tömeges lakástermelésre, mégsem eredményezett monoton, egyhangú lakótelepet. Esztétikailag is színvonalas együttes jött így létre, s tömegtermékként törvényszerűen következett, hogy költségkihatásában is a reális kereteken belül valósult meg (összességben ugyanakkor a lakások átlagos alapterülete is elérte, vagy meghaladta az 53 m²-t. Gyakorlati tények igazolják tehát, hogy lehet korszerű építészeti környezetet létrehozni a tömegtermelés eszközeivel, reális költségkereteken belül is, ha ez megfelelő színvonalú szervezethez is párosul.

Amilyen színvonalas és példamutató viszont a város szorosan vett központi része, ugyanez nem mondható el maradék nélkül a város további részeinek fejlesztési színvonaláról — ennek okai már kézenfekvően adódnak az előzőekben elmondottakból. Joggal fejezi ki aggodalmát Szinyei Béla megyei főépítész a Palócföld 1976. 3. számában „A továbbépítés problémái” című cikkében, ahol elsősorban azokat a városrendezési problémákat (gyalogforgalmi, zöldterületi stb.) veti fel, melyek tényleges gondként jelentkeznek pl. Salgótarján nyugati városrészének épülése során.

Több lényeges meghatározó tényező hatja át építési tevékenységünk egészét, anélkül azonban, hogy egymást maguk alá rendelnék. Ez igen fontos alapelv. Legsúlyosabb hibáink mindig arra vezethetők vissza, ha valamelyik tényezőnek a realitásokról több vagy kevesebb jelentőséget tulajdonítunk. (Igy volt ez például az 1950-es években: a túlzott objektumszemléletnek ismertek a következményei.) Ma a realitásnál több jelentőséget tulajdonítunk a közgazdasági-pénzügyi szemléletnek, s egyoldalúságánál fogva ez is hibákat hordozhat magában.

Az optimális döntések kialakítása vitathatatlan nehéz, és sokrétű felkészültséget igénylő munkát követel; nélkülözhetetlen előfeltétel az „egészletesség” igénye. Nehéz ilyen komplex szervezési modellben még gondolkodni is, hiszen egymással nem merhetők (pénzügyi, esztétikai, technológiai, természeti stb.) dimenziókat keli egyidejűleg figyelembe venni. A tapasztalat azt mutatja, hogy minél többször és minél magasabb szinten jön létre ezek egyeztetése, szintézise, annál eredményesebb a fejlesztési tevékenység, vagyis lehetőségeink kihasználása. Tudatosan helyezzük itt homlokterbe a szervező-irányító munkának azt a szintjét, amely az építési tevékenységnek a főbb összefüggéseit koordinálja: semmivel sem csökkentve az egyes részterületek fontosságát, amelyek viszonylagos önállósággal is rendelkeznek.

A gyakorlat szerint az egyes részterületek szervezeti szintje (építéskivitelezés, gazdasági tervezés, műszaki tervezés stb.) viszonylag magasabb, mint az egymás közötti kapcsolatuk. Ez azért lényeges, mert a ki nem használt lehetőségeink legnagyobb része éppen ezen a szinten sikkad el. Itt azért vagyunk nehéz helyzetben, mert ezt a megállapítást nagyon nehéz, sőt, sok esetben nem is lehet „bizonylatolni”.

Hogy építési tevékenységünk hatékonyságát, településfejlesztési munkánk színvonalát tovább fokozhassuk, semmiféle új szervet vagy bizottságot nem kell létrehozni, hisz' mindezek adva vannak. Szükséges volna azonban ezeknek a szerveknek a munkáját, cselekvési programjait újraértékelni, továbbfejleszteni (megyei viszonylatában elsősorban a megyei tanácsok és bizonyos fokig a helyi tanácsok tehetnek legtöbbet), az eddigiekhez viszonyítva jóval magasabb színvonalú koordinációt elérni az építési tevékenység, a beruházások terén. Ennek a munkának nemcsak komplexitásában kell szélesebb körűnek lenni, hanem időbeliségében is, az operatív szintű időszakos el-

igazítások helyett legalább középtávú periódusban kellene kialakítani és karbantartani ezt a rendkívül összetett folyamatrendszer.

Az MSZMP XI. kongresszusának határozata előírja: „A következő időszakban egész gazdasági tevékenységünk fő feladata a társadalmi termelés hatékonyságának az eddiginél erőteljesebb növelése.” A határozat megállapítja, hogy a lakáshelyzet javítása fontos társadalompolitikai, szociális feladat. Nem lehet közömbös számunkra, hogy a korszerű építéstechnika, a megvalósítás gazdasági, építésszervezési követelményeit miképpen tudjuk összeegyeztetni a változatos, urbánus hatású, kedvező lakókörnyezetet biztosító törekvésekkel. Hogyan válik a lakásfejlesztés mindjobban városépítéssé, a megvalósuló lakótelepek a települések szerves részévé.

Értékeinkünk kell — minősenekelőtt — eddigi gyakorlatunkat, módszereinket, vizsgálunk kell, hogy azok vajon mennyiben segítettek elő a lakásfejlesztési és városépítési célkitűzések érvényre jutását, a lakásépítés komplex hatékonyságát. Ki kell alakítanunk a kívánatos gyakorlatot, módszereket. Ehhez az szükséges, hogy az előkészítő munka fázisában mind nagyobb szerepet kapjon a megvalósítás komplex hatékonyságának vizsgálata, hogy a terület-előkészítés és a megvalósítás megfelelő időben, minél részletesebb információkra támaszkodjon, lehetőséget teremtsünk az optimális kompromisszum elérése érdekében az érdekek időbeli ütköztetésére.

A záró gondolat kapcsán némi magyarázattal adósok vagyunk. Megszokott dolog, hogy az építészetéről szóló értékelés, vagy ismertetés rendszerint már megvalósult létesítményekkel foglalkozik. A témája pedig általában vagy esztétikai orientáltságú, vagy pedig az épületek használhatóságával, üzemeltetésével, azaz az építészet eredményeinek utólagos regisztrálásával, értékelésével kapcsolatos. Nehezebb a helyzetünk, ha nemcsak az utólagosan szemlélhető kész tényeket akarjuk vizsgálni, hanem azokat a tényezőket is, amelyek közrejátszanak az építésszét megszületésénél (vagyis alapjaiban véve meghatározói az építészet létrejöttének, fejlődésének). Ez némileg talán magyarázatot is ad arra, hogy miért közelítjük meg több oldalról is az építésszét.

Célunk éppen nem az, hogy utólag regisztráljuk jó vagy hiányos eredményeinket. Ha már ismeretében vagyunk bizonyos törvényszerűségeknél, tapasztalatoknak, célszerű, hogy ezeket jövőbeli terveinkhez is felhasználjuk. Vagyis cselekvésünk preventív legyen, ne szűküljön le az utólagos értékelésekre, ténymegállapításokra. Látszatra bármilyen összetett, nehéz munka is ez, mégis ez az, amit alkotó építészetnek — ha úgy tetszik építőművészetnek — nevezünk. Az építészek pedig minden lényegesebb „meghatározó” területen jelen vannak, nemcsak a tervezőasztalnál: munkájuk nemhogy leszűkült volna, hanem nagyon is fontos lett, s egyben bonyolultabb is az építésszét „társadalmi termék” voltából eredően.

Vadas Andor

Vita az anyai elhivatottságról

Tisztelt Szerkesztőség! Elkésve került a kezembe a Palócföld egy korábbi száma. ezért reflektálok csak most az ott megjelent két cikkre: *Gulyás Mihály: Nézd meg az unyjt!* és *Feuer András: Az anyai hivatásról* című írásairól van szó, melyek nyilván tudatos megfontolás alapján kerültek egymás mellé.

A cikkek lényege, ha jól értem, abban foglalható össze, hogy ma egyre kevesebb nő érdemli meg az „anya” nevezetet, mivel túl kevés szeretetet tanúsítanak gyermekük iránt. Amikor „gyes”-en vannak, rabnak érzik magukat, hivatásukat családjuk elé helyezik. Még jó, hogy a mai fiatal apák pótolják azt a szeretetet, amit feleségüknek kellene a gyermeknek nyújtani.

s szerencsére még akadnak azért anyaszívú asszonyok (mint a volt tisztviselő, aki fogadott gyermeke kedvéért taksaritonőnek ment).

Magyarországon és külföldön számos családszociológiai vizsgálat foglalkozik a család szerkezetével, a férfira és nőre háruló funkciókkal, a családi intézmény történetével. Bármennyire is furcsának tűnik, az anya (a két írás szerzői által annyira hangsúlyozott) elsődleges szerepe a gyermeknevelésben csak a XVIII. sz. végétől lett a közgondolkodás egyik alappillére. Ezen időpont előtt az európai kultúra és nevelés képviselői megegyeztek abban, hogy a gyermekeket (persze az uralkodó osztályok fiait) minél hamarabb,

a szoptatás befejezésekor férfi nevelőkre kell bízni, mivel az asszonyi nevelés nem nyújthat kellő erkölcsi alapokat. (*Evelyn Sullerot: A női munka szociológiája. Bp., Gondolat, 1971.*) A csak gyermekeinek élő anyá mitoszát a polgári társadalom hozta létre, persze nem véve figyelembe a 14—16 órát robotoló munkásasszonyok és gyermekek helyzetét. (*Engels: A munkásosztály helyzete Angliában.*)

A mai hazai családszociológiai vizsgálatok (pl. *Sas Judit: Életmód és család. Bp., MTA kiadv., 1973.*; *Ferge Zsuzsa* cikke a *Társadalmi Szemle* 1976 6. számában; *Buda Béla, Cseh-Szombathy László* stb. munkái) megegyeznek abban, hogy még ma is a „patriarchális” családi modell az elterjedtebb. Ennek lényege, hogy a férfi feladata „kint”, a világban, a pénzkereső, termelő és alkotó munka, a döntés a csa-

ládót érintő alapvető kérdésekben. A nő feladata „bent”, a négy fal között. a család életének megszervezése és működtetése, magyarul a háztartási munka elvégzése és a gyermekek nevelése. A nők keresetét sokan ma is csak kényszerű kiegészítésnek tekintik.

A fiatalabb, elsősorban városi szakmunkás és értelmiségi családoknál terjedőben van az ún. partnerházasság. A házaspár megosztja a kenyérkereset és a háztartás terheit, döntéseiket közösen hozzák, sőt ebbe a gyermekeket is bevonják. A fejlődés ilyen irányban halad; ezt jelzi az „anyalelkű apák” számának növekedése is.

Ellentmondó jelenség, hogy az államnak nem csekély terhet jelentő gyermekgondozási segély bevezetése sok családban megállította ezt az egészséges fejlődést. Azok a fiatal férfiak, akik régebben magától értetődően vettek részt a háztartási munkában, „gyes”-en levő feleségüktől megkövetelik a teljes kiszolgáltatást. (Vathy Zsuzsa riportja a *Kortárs* 1975/6. sz.-ban.) Az „én hozom a pénzt, mi az a te 900 forintod!” jelszó alapján értéktelennek tekintik azt a munkát, amit feleségük a gyerek mellett végez, ebből még kis időre sem hajlandók semmit sem átvállalni. Szomorú példa erre a Csepel Művek esete. A gyár az elmúlt nyár elején több száz „gyes”-en levő dolgozójának levelet írt, felsorolva a kismamák részére induló különféle tanfolyamokat, amelyek heti kétszeri részvétel esetén lehetőséget adnak az általános iskola befejezésére vagy szakmunkás-oklevél szerzésére. A címzetteknek csak kis része jelentkezett valamelyik tanfolyamra, a többiek nem tudnak elmenni, mivel nincs kire hagyni a gyereket, vagy a férjük nem engedi (!) őket eljárni.

Bizonyos vagyok benne, hogy *Gulyás Mihály* és *Feuer András* írásait jóindulat és felelősségtudat vezette. Hatásuk azonban óhatatlanul a visszahúzó tendenciákat erősíti. Eppen ezért igen halás lennék, ha a Szerkesztőség nyilvánosságot adna megjegyzéseimnek.

Vágh Mária

Magánemberként lenne egy javaslatom G. M. számára, aki elmarasztalja a kilenc hónapos gyermek mamáját, mert az magányosnak érzi magát kisfia társaságában. Szánjon rá egy hetet G. M. a szabadságából és ajánlja fel a rokonságában levő valamelyik egy év körüli gyerek mamájának, hogy az utazzon el, s addig ő átveszi a háztartást. Keljen fel hajnalban, hogy a reggel hat órai első étkezésre már elkészíthesse a baba reggelijét. Öltöztessen-vetkőztessen, tegye tisztába naponta ötször (ha szükséges: többször is). Etesse ötször — mindig friss, áttört főzeléssel. májjal, gyümölccsel stb. Közben mossa ki a baba és a család szennyesét, vasalja is ki. Fűtsön be, takarítson ki, főzzön maga és a felnőttek részére. A lakásból csak akkor mozduljon ki, ha vásárolni kell, akkor viszont vigye magával a gyereket levegőzni (úgysem lehet bezárva hagyni!) és úgy cipelje haza a főznievalókat. Este —

fürdetés közben — játsszon, énekeljen a kicsinek, hogy az jókedvvel aludjon el. A hazatérő családtagoknak találjon friss vacsorát. Ne untassa őket pelenkaproblémákkal, ehelyett mosogasson el. Ha lefekszik, félálomban is a babát lesse, éjjel többször keljen fel és takargassa be; ha szomjas, itassa meg.

Nagyon csodálkoznék, ha egy hét elteltével nem éreznék egyhangúnak és beszűkültnek ezt az életformát. Amíg azonban nem próbálta, ne ítéljen olyasmiről, amit nem ismer.

Csak úgy mellékesen jegyzem meg, hogy ezzel a javaslattal (és levelem többi részével) tizenöt éves fiam is egyetért. Erősen remélem, hogy majdan ő is az „anyaszívű apák” közé fog tartozni.

Üdvözlettel: V. M.

Egyetérték Vágh Máriával abban, hogy az ún. partnerházasságok megjelenése örvendetes tény, hogy jelen társadalmi körülményeink között ez az a családmódel, amely elvárható és melynek elterjedését segítenünk kell. Abban is igaza van, hogy a „gyes” nagyon sok helyütt és meglehetősen sok mindenben hozott létre olyan „melléktermékeket”, ami ezt a folyamatot gátolja. Hogy e „melléktermékek” létrejöhetnek, annak nézetem szerint egyik oka éppen az, hogy az általam írt anyai hivatás igazi rangja és elismerése a családokban és az egyedülállóknál, a nőkben és a férfiakban egyaránt hiányzik. Hiszem és vallom — ellentétben Vágh Máriával —, hogy az anyai hivatás igenis létező, sőt azt is hiszem, hogy e hivatás gyakorlása, a gyereknevelés lehet alkotó munka, méghozzá egyike a legnemesebbeknek. Az anyaság egy biológiai-pszichológiai állapot, ami gyermekre s nőre törvényszerűen hat, kizárása, megszüntetése természetellenes.

A gyermeket nevelő kismamák panaszaik között nemcsak a bezártsággal, fal-kórsággal, magánnyal találkozni, hanem legalább ilyen gyakran — ha nem gyakrabban — azzal, hogy otthoni munkájukat, a gyermeknevelést nem ismerik el eléggé. Nem ismeri el a férj: fontosabb a pénzkeresés, a barátokkal való találkozás, a karrier, mint a család, hiszen azt a „kevés” munkát, amit a gyermeknevelés — s mellette a háztartásvezetés — jelent, könnyű elvégezni. A feleségnek a „gyes” alatt különben is ez a feladata, ezért elismerést nem érdemel, hiszen nem dolgozik. Otthon van. Az már nem is kerül mérlegre, hogy a gyermeket *hogyan* neveli, a megítélés tárgya legfőképpen az, hogy milyen tiszta a lakás. De sok esetben a nő sem érzi az anyai hivatás jelentőségét. Inkább vágyik munkahelyére, akár a lélekölő szalag mellé is, mintsem az „anyaszívűség” igáját húzza, mert az ő szemében is az a munka, aminek tekintélye, rangja lehet. Adódik ez sok más mellett, egy szerintem rosszul értelmezett egyenjogúsági vágyból is, nevezetesen, hogy csak akkor válhat a nő társadalmi-

lag egyenrangúvá a férfival, ha hozzá hasonlóan elmehezt esztorgályosnak, traktorosnak.

Távolról sem azt állítom, hogy a nők maradjanak a fakanál mellett, csupán, hogy a kisgyermek nevelésének első néhány évében, amikor annak egészséges erkölcsi, lelki fejlődéséhez szükség van az anya közelségére, s a nőnek is arra a már majd' teljesen elnyomott vágyra, hogy örömmel lehessen édesanya. Az anyai hivatás gyakorlása legyen mindenki által elismerve, legalább olyan rangú alkotó munka, mint amilyen pl. a negyedéves mérlegkészítés a könyvelésben. Az ilyen és ehhez hasonló munkák, s az értük kapható elismerés győzedelmeskedik a legtöbb esetben — természetesen egy kis társadalmi, vállalati, férji „segítséggel” — az anyai hivatás fölött.

Feuer András

Vágh Mária megjegyzését olvasva, nem tudok másra gondolni, csak arra, hogy cikkemben képtelen voltam meghaladni saját korlátaimat. Mit értek ezen? Tapasztalataim paraszti környezetre korlátozódnak, tehát nincs élményanyagom a volt uralkodó osztály és a polgári társadalom gyermeknevelő felfogásáról, de a városi proletariátus asszonyainak és gyermekeinek életéről sem. Úgy vélem, a nálunk leghagyományosabb és szinte évszázadokig együttélt közösség, a paraszti-falusi társadalom nevelési felfogása igen alkalmas az asszonyi szerep, az anyaság, valamint a gyermekkel kapcsolatos feladatok tanulmányozásához. Már felnőttként élve meg a felszabadulást, jól megfigyelhettem főképp a szegénység életét, az anyák gondoskodását a gyermekről. Az érthető, hogy a szoptatás idején az anya magával hordta csecsemőjét a mezőre: „legyen kéznél”. Az azonban már elgondolkodtató, hogy utána is ezt tette; bár otthon már voltak nagyobbacska gyerekek, kb. 3 éves korig cipelte a kicsit. A természeti népeknél szintén megfigyelhető ez a szoros anya-gyermek kapcsolat, a bennszülött anyára szinte rátapad már nem csecsemőnek látszó gyermeke (a mi cigányainknál ugyanezt tapasztaljuk). A tudományos kutatás egyértelműen alátámasztja ezt a szükség-szerű kapcsolatot — 3 éves korig a gyermek intelligenciájának kerekén a fele ulakul ki, de ez a kor egyetlen „pedagógus” feltételez, az édesanyát.

A gyermek a „legkonzervatívabb” eleme a társadalomnak, igényeit nem hajlando, nem is tudja hozzáigazítani a felnőttvilág változásaihoz. Az az érzésem, a „szükség törvényt bont” alapon folynak a mai családpszichológiai vizsgálatok, a felnőttek, a szülők gondjainak búvkörében maradnak. A gyermek sajátos elvárásait kellene alapul venni. „Naiv biológizmussal” figyelem például a kötő megindító gondoskodását csibéiről, vagy az anyamacska odaadó figyelmességét. Illetlen párhuzam volna ez? Az ember társadalmisága pillanat csupán „állati”, bio-

lógiai múltjához képest, s ha tudatossága oly' erővel kerekedik meghatározó-fajfenntartó ösztönei fölé, hogy az utódgondozást intézményesíteni igyekszik, aggodalom fog el: a „végtermék”, a gyermek személyisége feltétlenül károsodik.

Ezelőtt tíz évvel, „A harmadik gyerek” címmel rövid cikket írtam családom ötödik tagjáról (aki akkor még a világon se volt). Feleségemnek, nekem mit kellett kiállnom a társadalmilag oly' fontos „bővített újratermelés” miatt! Támadtak úton-útfélen: minő felelőtlenség ennyi gyereket világra hozni a mai világban! Publicisztikámban megemlítettem, a harmadik gyerekért magasabb családi pótlékot kellene adni. Egyetlen levelet kaptam, kimutathatóan nő írta. A gyereket a kutyához hasonlította, emígyen: „ha ön kutyát tart a lakásában, milyen jogon háríthatja át az ellátás költségeit a társadalomra?” Egyszer szemtanúja voltam egy kocsmai pofozkodásnak. A második gyermeke egészségére ivó apához odalépett egy falusi huligán, s ezt vágta a szeme közé: „Malacod már van kettő, de ölad még nincs!” A válasz két nagy pofon volt. Nos, én is így jártam volna el a névtelen levélíróval...

Vágh Máriával igencsak egyetérték a partnerházasságok dolgában, ez lenne az ideális. De amíg ez vágyálom csupán, az anyák maradjanak anyák. A múlt év első felében — csak Budapesten — több mint kétezer gyermek került állami gondozásba. Célszerűnek, sőt fontosnak tartom Vágh Mária válaszát az utóíráttal együtt közölni. A gyermekkel való bibelődés lajstroma valóban nyomasztó, a mérleg egyik serpenyőjére hanyva különösképp. Ugy tetszik, a mérleg másik serpenyője üresen marad, ég és föld között lebeg. Az ajánlott kísérletbe én csúfosan belebuknék, de meg kell itt jegyeznem, a magam „kölyke” után mostam pelenkát, szaladtam tápszerért, rohantam orvoshoz velük, s bár két fiam már régen kinőtte pelenkás korszakát, a mai napig én fürdetem őket, alkalmasint együtt hancúrozunk a kádban.

Meggyozódésem, a nőknek rendelkezniük kell azzal a türelemtöbblettel, amely nemhogy elviselhetővé teszi számukra a „nyugós portékát”, de örömük is telhet benne. Az anyaságra való képesség olyan biológiai adottság, amely át nem ruházható, a gondoskodás erényével együtt. A gyermek természetét kell vallatóra fogni, melyik fél iránt vonzódik jobban — a joggyakorlat is az anya elsőbbségét hangsúlyozza.

A „teljes” emancipáció karikatúráját láthattam nemrégiben egy képen — angol egyetemista lányok tüntetnek, a táblákon ez áll: „Le a menstruációval!”

Sajnálatosnak tartom, hogy Vágh Mária a mérleg másik. mondhatnám: „érzelmi” serpenyőjét üresen hagyta. Meggyozódésem, lett volna mivel ellensúlyoznia a gondok riasztó lajstromát — gyermeke nemcsak nyugót jelentett számára, s ez abból is kitetszik, fia rokonszenvesen elfogult édesanyja véleménye iránt.

Gulyás Mihály

A magyarországi népesség alakulásának, a magyar családok belső erőterének helyzete, a házasult felek gyermekáldással kapcsolatos elképzelései a XX. század folyamán nemegyszer szorítottak ki maguknak rangos helyet a honi közéleti viták sorában. Évtizedekkel korábban vissza nem is tekintve, elégséges, ha csupán a pár éve Fekete Gyula Eljünk magunknak című könyve nyomán felgyűrűzött indulatokra, vagy a népesedéspolitikai intézkedések körül kerekedett eszmecserére emlékeztetünk.

Gulyás Mihály és Feuer András 1976. 3. lapszámunkban közölt írásai, a tudományos feltérképezés és átfogó igazságosztás igénye nélkül, a problémakomplexum egy még kellően nem vizsgált szeletét: az anyai hivatás gyakorlásában mutatkozó mindennapi gondokat óhajtották felrajzolni. A mélyebben tisztázó szándék vezeti szerkesztőségünket, amikor Vágh Má-

riának a fent említett szerzők állításainak igazában kételkedő reflexióit közölve, egyben teret engedünk a viszontválaszoknak is. Mert egyetértünk egyfelől Turgonyi Júliának Vágh Mária véleményét támogató megállapításával: „... a népesedéspolitikai vita egészéből is csaknem teljesen hiányzott a férfi megváltozó társadalmi szerepe és ez később sem kapott kellő hangsúlyt. Ha csak a nőnek kínáljuk a családi boldogság megteremtésének lehetőségét, és teljes mértékben őt állítjuk vitáink, intézkedéseink középpontjába, akkor a nő — a sokféle társadalmi támogatás ellenére is — gyakran egyedül érezheti magát.” De tapasztalataink alapján másfelől egyet kell értenünk fenti szerzőink megállapításaival is, melyek szerint a családtervezés és gyermeknevelés nem egy gondja születik meg az anyai hivatásérzet mai hiányosságai nyomán.

(A szerk.)

Kiállításról írni kiállítás hiányában — nos, ez nem könnyű feladat. Legalábbis, ha olyan képbemutatót értünk kiállítás alatt, amely anyagával megpróbál eligazítani, megkísérli föltárni a művek geneziséit, egymásra következésük logikáját, jelzi az újat (s persze az üresjáratokat is) — egyszóval összefüggésekre világít rá az életműben. Épp ez nem történt meg a Lóránt János évtizednyi munkásságát fölvonultató tárlaton — októberben, a salgótarjáni József Attila Művelődési Központban. (Reménytelenül bár, de újra leírom, hogy maga ez a foyer mennyire alkalmatlan kiállítás céljaira, mennyire ideiglenszen, esetlenül hat itt még a végiggondoltan elrendezett képzőművészeti matéria is!)

A kiállítás látogatója így — hogy a képek csupán folsorakoztak: diszszemle-látványosságként — annyit tudott meg a lóránti műről, amennyit már amúgy is tudott csoportkiállításokból, kritikákból, Lóránt egyéb alkalmi „hazai” szerepléseiből; annyit tehát, hogy érett művész, jó festő, már eddigi teljesítményével is kultúránk reprezentatív eredményei között számon tartott egyéniség. Az utóbbi tíz évről, tehát stílári kiforrásának, társadalmi elfogadásának, sőt sikerének idejéről annyit vehet tudomásul, hogy hát festett ilyen meg olyan képeket, figurálisakat meg figura nélkülieket, többnyire jókat, néha kevésbé sikerülteket. A *miért* és *hagyanok* kérdésében bizonytalan marad, s a kritikus sincs meggyőződve arról, hogy valóban a leglényegesebb összefüggéseket emeli-e ki, amikor megpróbál egységeket és tendenciákat keresni e „festői” heterogenitásban. (S bizonyító anyag, a felidézett képek látványa híján persze csupán szava meggyőző erejében bizhat.)

Minden külső jel ellene szól, mégis úgy gondolom: keresgélő, nyugtalan, helyét nem találó festő Lóránt, akinek további útja jókora meglepetéseket, váratlan fordulatokat rejt még, akinek jelen teljesítményéből nem körvonalazható meg egyértelműen a jövő. Bár jellegzetes világát maga alakította ki, annak sajátságaiban nem csak önnön formateremtő igénye játszott szerepet. Hanem kiforrása idejének, a hatvanas évek közepének külső körülményei is: a lehetséges utak (Vásárhely-Kokas-Csernus), aztán az epigonizmus nehezen kikerülhető csapdái, az elmélet hiánya a szakmában, a kevéske érdeklődés a közönség körében. Világának szélső pontjai így — mint ez a felszín alól néha pregnánsan előbukkan — Csontváry magánya (*Szoboravatás*), vagy egyszerűen egy kompozíciós motívum tőle (*Szélben*), azian a másik póluson a szelidebb fajta orosz avantgarde, Larionovék, vagy a korai Tatlin (*Nógrádi géppuskások*). Festészetének magvat azonban a magyar romantikához való viszonya határozza meg (nevezve amazt „romantikus realizmusnak”, vagy „drámai realizmusnak”, vagy alföldi vonalnak, vagy ahogy tetszik.) Lóránt utóbbi tíz évének képei Csontváry és La-

rionov között mégiscsak a Poros út Munkácsyával, sőt a pszichologizáló Munkácsyval perlekednek, meg a tájfestő Toronyayval, Endre Bélával. Velük próbálnak leszámolni egy új szintézis halvány reményében. Zsíros koncukat megemészteti — elmélet híján — művek segítségével, képről képre alakuló tézisekkel, pontosabban antitézisekkel. Innen színei: minden barna és zöld és mélyvörös színű azoké, hát marad a szürke — lilákkal, kékkel, faközöldekkel. Pontosabban ezeknek a színeknek a visszafogása a szürkével: egy reciprok-munkácsys színszerkesztés. Meg innen a kompozíciós típusok változtatása: a rétegezett, súlyos tájszeletek, melyek feszült zártágukban Endre Béla poshadt Alföldjével felelnek, meg az íves centrális kompozíciók, melyeken valóban romantikus feszültségek és indulatok feszítik szét a képmezőt, a korábban szükséges fecsegős, vagy akár lakonikus epika nélkül. Miközben pedig minden a hagyományokon való felülkerekedésre irányul — egy belőlük fakadó máért —, azt is érzi Lóránt, hogy így, segítség — teszem azt: a magukba fordult vásárhelyiek — nélkül maga nehezen-lassan boldogul a magára rótt feladattal; ki-kitör egy-egy kép erejeig szabályai alól, ebből a hosszú tagadás-sorból, kompozíciós szerkezeteit fölrobbantja, a vásznon máskor megfontoltan „mozgatott” színei szerte-szaladnak, s nem is akar utánuk kapni. Ezek a kis felszabadult scherzok gyakran éretlenebbek utolsó rezdülésükig kiegyensúlyozott társaiknál, de ösztinteségükhöz nem fér kétség. Sőt, mintha az utóbbi időben éppen saját stílusa, csönddel átítatott nyelve lenne a nyűg Lóránt János számára.

Arról lehet szó, hogy a festés evidens viszonylata mellett a *kinek fest és a mi-*

ről fest kérdése pillanatokra el-elkődlik a napi munkában. (Ziccer, nem hagyom hát ki: friss képe, a *Köd*.) Ez persze nem, pontosabban nem elsősorban, az ő hibája. Csupán egy rossz, de elterjedt társadalmi-művészi gyakorlat kritikátlan használatának felelőssége terheli, s szerencsére ezzel Lóránt János is tisztában van.

Azok a lépései, azok a képei bizonyítják talán, hogy feltételezésem nem fikció, melyekben önmagát magyarázza, interpretálja. Nem a *Bábozó gyerekek* szatóriumba szánt, szándékoltan édeskebb hangjáról van szó — általában nem az alkalmazás logikus kompromisszumairól. Hanem azokról a művekről, ahol elfogadja a „közérthetőség” nevű, jócskán félreértett és félreértelmezett varázsszót. Ez a közérthetőség-dolog ugyanis azt a látszatot kelti, hogy a nézőnek semmi dolga nincs, a műalkotásnak mindent el kell mondania magáról. Lehet, hogy az elméleti megfogalmazások nem ezt a befogadói passzivitást célozzák, de a praxis azt látszik bizonyítani, hogy a képzőművészetnek kutya kötelessége minden tekintetben nézője elé mennie, magát könnyen élvezhető formában fölkinálnia: „tartalma” legyen alaposan előrerágva bölcse „milyen igaz!” szentenciák vagy szabványosított érzelmek formájára. Néha Lóránt is nekiáll magyarázkodni, és jószándéka azon nyomban banalitásba fordul. A *Tavaszi „finom szecis”* hangulata, a *Békesszentandrás duzzasztónál* képcsarnoki díjra kínálkozó epikája a példa.

Ha egy költő, minden gesztusában kiegyensúlyozott világba disszonáns hangzatok keverednek, az eredmény mindenképp a harmónia megbomlása. Van Lórántnak egy régebbi festménye, a *Bazaltok*. Azon a képen egyetlen magányos, kicsit egyetlen, de végül is szilárd vulkáni hegy magasodik, előtte apró madár röppen. Ezt a hegy-szilárdságot és szabadság-madarat — úgy gondolom — nem lehet másképp értelmezni, mint a festő metaforikus önarc képeként. Újabb, most már tényleges önportréjáról épp ez a sziklaszilárdság tűnt el.

Ami remélhetőleg egyben azt is jelenti, hogy mostani kiállítása lezárás volt, hogy e szorongó nyugtalanság épp azt jelzi: valami új fogalmazódik már a műteremben. Bernáth Aurél 1925 táján mintha megtalálta volna a kulcsot a nemzeti romantikán való túllépésre: *Rivierája* végül azonban magányos kép maradt az életműben, érdeklődése másfelé fordult. Folytatja vagy föládja Lóránt az elmúlt évek vívódását, másfelé fordulva, más aspektusból keresi meg a feloldást? Mert végleges feladásról szó sem lehet — erre a műveiben megnyilatkozó tartása a garancia. Egy újabb festménye, a *Palánk*, szögletes, nyomasztó fekete foltok közé zárt színrobaja új gondolatokról, a mostaninál jóval áttételesebb gondolkodás- és kifejezésigényről szól. Amikor tehát elismerésünket fejezzük ki eddigi teljesítménye előtt, a *Fivérek*, a *Csönd*, az *Ördögsekér* festői csúcspontjai előtt, figyelmünket már a *Palánkra*, s az azt követő művekre fordítjuk.

Bán András

Ami jár, az jár

Kivette a gelebéből a fél liter barackpálinkát és a szerszámok mellé állította. Levette a pufajkáját, rádobta a ducolásra hozott akácedeszákra, majd gondolt egyet, mégis inkább a másik soron levő műkökeresztre akasztotta. A halottasház felé nézett. A szellőzőablak kicsiny négyszögén, a nehezen felszálló ködön át jobban látszott a benti lámpafény, mint derült időben.

— Húzzuk meg, hátba frissebben megy! — emelte fel az üveget, amiről még a boltban leszedte a csavaros kupakot és dugót teit helyébe, hogy könnyebben boldoguljon vele a sírnál.

A másik visszagyúrta a spárgát a zsebébe, mintha már végezte volna, a colstokot is komótosan összehajtogatta, s csak azután nyúlt az üvegért. Csak lehetetnyit öntött a torkába, mintha a reggeli kaparást akarná kigurgulázni, majd újból a torkának döntötte a félliterest. Megvárta, míg a kínálója is elveszi az italt a szájától, majd nekilátott a munkának.

Meghagyta a kellő távolságot a szomszédos sírtól, aztán kimért és kikarózott egy 240x180-as négyszöget. A rövidebbik, lábtól és fejtől eső oldalakat megfelezte, a felezési pontokba szintén karót ütött. Elővette a spárgát, de mégsem kötötte össze a karókat, hanem széles tenyere köré tekergette, mintha befás'izná, majd lehúzta és rendben találva, visszatette a zsebébe. Lapátot fogott, hogy a kurók vonalában kinyomdokolja az ásás helyét. Mire elkészült, a másik is befejezte a szöszmötölést az üveg körül.

— Mint egy családi ágy.

— Az...

Lábtól nézve a bal oldali téglalapba kezdtek bele. A sikerben jó haladat, alig kellett csákánnyal bolygatni a tetejét. Hatvan-hetven centi körül makacsabb lett a föld. Aki a mérést végezte, az vállalta magára a csákányozást.

A másik dolga a lapátolás maradt. Álldogált a gödör szélén vagy nézelődött az új keresztiek között, időnként a halottasház szellőzőablaka felé tekintett.

— Mondd meg nekem, hogy van az!? Régen kisebb volt a falu, mert a közös udvarokban megérték az emberek; most meg alig több a nép, mégis úgy nyúlik a község, mint a rágógumi. A halott se több, mint azelőtt, mégis a temető is elterpeszkedik már, mint a falu; azt is megértük, hogy új temetőt szakítottak a szánóúton. Hát nem megférnének a régiben?

— Mit tudhatjuk — mondta a másik és csákányozott tovább. — Itt legalább nem vág csontba a vas.

A felénél tarhattak, elment a délelőtti java is. A halottasházban kialudt a villany.

— Maguk ássák? — mondta köszönés helyett a rendőr, aki a halottasházból jött.

— Láthatja — felelte neki a lapátos.

Az üveg körbejárt, lenyújtották a gödörbe is.

— Ilyet még nem láttam! — kezdte a rendőr a pálinka után. — Pedig nem ez volt az első, amit megnéztem. Rendben volt ennek mindene! Még a mája is, gyomra is — amit igazán nem hittem volna. De a szíve!... Mintha pengével hasították volna ketté! Ezért maradt úgy szegény a busz ülésén.

— Hát... hogy mindig ivott... — mászott ki a csákányos.

— Nem igaz. Ivott, ki tagadná? Ugy is lehetne mondani, rendszeresen. Mert azt gondolnánk, gondolkák is sokan, hogy naponta elazott... Pedig nem. Fizetésekor igen... Minden fizetésekor a sárga földig... Viszont fizetéstől fizetésig szinte semmit nem ivott. Jólformán semmit. Mert mi az a két fé'beci naponta? Sikta előtt egy, sikta után egy.

— Ne mondja már! A saját szememmel láttam, hogy mikor mennyit ivott — cáfolt a rendőr. — Köteköző volt, mihelyt nagyobb volt benne a nyomás. Tudom, volt vele dolgom.

A csákányos nem hagyta a maga igazát; mióta a bányatöltszélnek eresztették őket, azóta ivott, bizonygatta; a rendőr pedig később került ide, amikor a falu már nem volt bányászközség...

— Hogy a bánya miatt ivott, azt én nem mondom, mert nem a szeretőjélől vált meg, hanem a legkomiszabb munkától. Azután meg minek bántódott volna? Mégis, ki tudhatná, hogy nem a banya miatt-e? — kételkedett végül a saját szavaiban is.

— A banya, a banya!... Jó, hogy hetediziglen is nem a banyát hozzák már fel! — fakadt ki a lapátos. — Mikor volt ő utoljára bányában? Miért nem ült meg a nyugdíján, mint más? Ha én olyan koromban megkapnám, mint ő!...

— Mit heveskedsz? — mondta az előbbi. — Mit tudsz te ezekről a dolgokról? Tekergeted a kormányt, de azt sem tudod, kik ülnek a buszodon.

— Hát igen. A sorsot nem tudhatjuk. A más sorsát meg legkevésbé — mondta a rendőr. Aztán elkészönt. Kissé csalódottan, mert a boncolás leírásáért többet várt a hal'gatóságától.

— Hiába is mondd, hogy a banya — folytatta a lapátos, miután kihagyta a földet és helyet cseréltek a csákányossal. Ő is látott ezt-azt az életből, ha a busz ablakából is, és állítja, nem az alkohol, de nem is a banya szagátja így szét a szívet. Mert azt magyarázza meg neki valaki, miért kellett beállnia az erdőgazdasághoz, néhány hozzá hasonlóval? Banya már nem volt a környéken, az erdők mégis úgy fogytak, mint azelőtt, amikor az új vágatok hajtása nyelte a fát. A vándorméhészek nem győztek panasz-

zkodni az erdők miatt. Bőmezű akác helyett sarjdzsungel a hegyoldalakon! Amikor már a fakitermeléssel se lehetett teljesíteni, lejártak az Alföldre. Kerge a nép, csak vezérürü kell, már mennek is utána.

— Nézd meg, csapatostul mennek le idénymunkára, mióta ők elkezdtek! Pedig itthon is elkélne a dolgos kéz... — Mivel a másik nem szólt, csak az apokát törte, hát folytatta. Az igaz, hogy ő már nem szállított bányászokat, de ismerte a fajtájukat. Nagy polájuk volt, az biztos. Mindegyik kisistennek hitte magát. Azt hitte mind, hogy rajta nyugszik az ország. Pláne fizetésekor, amikor a zsebükben volt a tömött boríték. Aztán, ha még ittak is!... Hajaj! Teljesen odavoltak maguktól. Az utolsó csillás is a képébe mászott volna mindenkinek a nagy önértéktől. Tudja azt mindenki, mit jelentett még abban az időben a pénz falu! A legtöbb paraszt örült, ha annyit vagy alig valamivel többet látott évente, mint amennyit némelyik bányász csak hűségpénzként kapott. Hát még az asszonyaik! A jegyzőné nem hegyelt úgy régen, mint ezek. A parasztasszony alig vitt egy kis sőt, jóborsot, de a bányászfeleség vitte a nagy pakli dohányt, cigarettát tucatjával, zsírt, kolbászt, lepecsételt bort, pálinkát, meg ami szemének, szájának megtetszett. Rossz vért szűl az ilyen.

— Hallod-e! Elég csúnya szád van neked. — berzenkedett a csákányos. — Honnan tudnád te, hogyan hegyelt a jegyzőné! Mire emlékezhetsz még te? Mert ha lenne mire, akkor az is eszedbe jutna, hogy...

— ...jó, jó, tudjuk a dalt. Oda-vissza, ha óhajtod. „A hős bányászok!” Akkor azt mondd meg, mért van az, hogy én, a Volán sofőrje, te a téesz kerékgyártóból előléptél asztalosra assuk a sirt? Rokoni vagyunk? Rendben. Nekem ugyan elég távolról, de akkor is rendben. De hát azt mondták, ne nagyon igyekezzünk, majd a bányásztársai kiassák neki! Hol vannak? Te láttál egyet is? Sirt ásni ketten!?

— Akárhogy is van, meghalt. A sok összevissza beszéd már nem hozza vissza.

— Az nem. De én mondom neked, nem tesz jót senkinek a kivagyiság, pláne annak, akihek még becsülete sem volt nemrég, nemhogy valamije. Most meg azt hiszi, a nap is csak azért világít, hogy őt jobban lássák. Én mondom, senki nem sajnálta őket a faluban, amikor bezártak a bányák.

És beszélt, beszélt vég nélkül, azzal sem törődve, hogy a másik odafigyel-e. Mondta, ami a szájára jött. Arról is beszélt, hogy a paraszt azt is tudta, mi jön ezután, és már előre elhúzta az orrát, úgyhogy az örömebe, ha káröröm is volt, vegyült egy kis üröm is, mert ha legtöbbször meg is kapták a nagy nyugdíjat, a pénz kevesebb lett, nem ehhez volt szokva a család. Elment hát az asszony is dolgozni, hová máshová, mint a téeszbe. Attól kezdve aztán hangos lett a határ: ezek névnapot, születésnapot tartottak, ittak keresztelése, esküvő előtt, esküvő után, derüre-borúra, ami jött. A paraszt felesége egy kasztor salátafőzelékkel, benne egy főtt tojással, vagy meleg étel nélkül, csak egy darab szá'onnával, virragtatól setetedség eldolgolt a határban. Ezeknek konzerv, felvágott, sajt kellett; víz helyett bambi, kóla, alkalomadtán sör is. Nem is ártott már, hogy letörték egy kicsit a szarvukat.

A másik leszólt: nem tudja, hogy mit beszél. Vagy tán az apja sértődöttsége szó' belőle, túlpörögtek a kerekai, mint a buszának a csúszós emelkedőn. Mit hangoskodik? Temetőben van. A bajt meg, nem tudhatja sose. Játatja a száját, aztán ki tudja, hogy nem fekszik-e bele abba, amit megásott?

— Tudom én, hogy mit beszéltek! És ki is mondom, amit gondolok... Csak ne keverd bele apámat a szavaimba.

Aztán mégsem folytatta. Elérték a megfelelő mélységet, a legnehezebb feladat következett. Ki kellett vájni a padmalyt a kiasatlanul maradt sírhely alatt, s közben alá is kellett dúcolni. A feleségnek majd ismét a most kiasott gödröt ássák meg annak idején. A sofőr nem értette, miért. Így kerülik el a sírral beomlását a feleség sírásói, magyarázta meg a másik.

Amikor a koporsó üregével végeztek, s a tömzsi oszlopok, mint valami hosszabbra hagyott klatyikok, szorították az akácedeszákát, s az egész már úgy tartotta a ránehezülő földtömeget, mint a legszakoszerűbben elhelyezett főtegerenda, a sofőr elégedetten megjegyezte:

— Igazi bányászmunka. Ez alatt e'píhenhet.

— Elhetett volna még — felelte az asztalos.

— Ne bánd! Legalább még volt erőnk megásni a sírját. Képzeld el, ha később hal meg, amikor már te is, én is vén trottyosok vagyunk! Lenne ilyen jó fekhelye?

— Bolond vagy te hal'od, egészen. De az már biztos, hogy ebben nyugalma lesz szegénynek.

— Van még egy kis barack?

— A rendőr itta ki az utoljót.

— Fene beléd, dehogyan a rendőr! Hisz' még én is ittam belőle később is. Ha nincs, hát nincs. szedelőzködjünk! Majd a faluban.

— Te! Eszembe jutott valami... Ezeknek volt valami zene-pénzüik. Vonták a fizetésükből vagy fizették, már nem tudom. Járna neki a bányászzenekar.

— Ugyan, ki emlékszik már arra. Jó, ha a bányászzenekar megvan még.

— Nem úgy van az! Utána kell ennek nézni! Ami jár, az jár! Jöcskán elmúlt az ebédidő de a kocsmában még felhajtottak egy-egy felest, étvágygerjesztőnek. Végü' is a kocsmá előtt egyetértésre jutottak. Mégiscsak utána kellene járni a zenekarnak. Mert, ha egyszer fizették, tán még most is jár az a zene.

Varjak

keringnek
felhőt kiáltó
földek kerengőjén
Tar barát koponyán
csúszkáló fényként
inog az idő
derékon kötött daróiban
térdel a tér
Tördel kapára idomult
köszvényes csontokat
szeletel
szikkadt árpacipőt
s keszeget
Vörösszárnyú vizek
áldást ömlengő torz
tengertünce ez

Elfogytak
a kövér csimaszok
mint maradoznak el
a csokorba fogott vonalak
tőszagú pászmái is
az őszből
Ezerjófűvet
hervaszt
tétlen a talpunk

Tollasok
hollótust húznak
kopogó
szemünk elé
s alá
S rátáncolnak bűzös
olaj-alkotta
szivárványkarikák
Kár kár kár

Állva-halt

tökék
delceg ezredei
temetetlen
Véget ért immár
az előírt
cudar hadművelet

Málló
templom háta mögé
elhallagnak sorba
néman
észrevétlen

az istent se
fenyegetve többé
bársony mentés öreg
hadifoglyai

Utánuk fekete
rigok regéjében
fintort vág és
kaftánt öltve
farkasalmát
gerezdel az alkony

Amikor

amikor akárhol bármilyen sárkány
amikor bármilyen adat
amikor az ajtó csattan az ajtó
úgy köröznek a madarak:
az ég arcán vigyor marad —
el sem fordulhatsz zavarodban
minden szeglet megfigyel
ha távoznál rádszól a járda
nem úgy jársz ahogy járni kell
a tényt nem hinni tudni kell
mi tudjuk minden adatod
akár a másét — jól vigyázz

Megbűntettél

Megbűntettél
a kávéház
és íróasztalom között
(gyönyörű arcok hangok
gyönyörű
mozdulatok egyszer-volt
életek között
megbűntettél: látom az arcom —
homályosabb mint bármikor
Kapkodok felugrom megrezzenek
próbálgatok olcsó szerkezetekkel
s röhögök
mint egy szentelen kölyök)
Megbűntettél:
lefekszem este
felkelek járok megjövök

Sötétedéskor húzd le a rolót!

Eppen oltásról vitte haza a kutyát. Azt hitte, majd búskomor lesz, tavaly is lógott füle, farka, napokig nem evett, hang se jött ki a csontos pofáján. „Mehetne végre a gazdája után” — mondta az anyja. De most virganc volt, ugrált tökéletlenül, megnyalta a gyerekeket, bűn lett volna porázra fogni. Úgy, legjobb kedvében ugrott a kerekék alá. A meszesautó fogcsikorgatóan fékezett. Fuszulyka vonyított egyet, undorítóan szétrepedt, de legalább nem kinlódott.

— Az apád... az apád majd adna a kutyájaért... Ez a drága, gyönyörű állat, törzskönyvezni lehetett volna, egy vagyont ért, és mennyit zabált el előlünk hiába... — sapitozott az anyja szakadtanul. — Ez is csak veled történhet, veled minden szerencsétlenség megeshet, mikor használd már végre egyszer a jobb kezéd, az isten csak verni tud veletek. Egy ilyen gyönyörű állat... .

A „gyönyörű állatot” két éve rugdosta az előszobában, kilátáztak a bordái az éhezéstől. „Olyan vagy, mint a gazdád”, kiabált vele, ha elfeküdt lustán a virágtartó alatt. A kutya már jobban értette a hang súlyát, állandóan belebotlott, s ha rákezdte, le kellett ülni, végighallgatni, nem felni rá semmit. Csak délelőtt meg éjjel volt csend, vagy ha az anyja délutános műszakra járt. Olyankor a fagyos leves mellett állt az üzenet: „Melegítsd meg, egyél, a szemet horúd be, mert eső lehet, ne ázzon, a tetőn is megkereshetnéd végre azt a lyukat, ne várd a maszekot, úgyse lehet rá számítani, volt itt egy barátod, magnót hozott, javítsd meg, holnapra ígértem, nem ám elfelejtetted.” Eppen úgy írt, ahogy beszélt. A levelet össze lehetett gyűrt, elégetni a gázon, csak letagadni nem. (A magnót mégse csinálta meg, estig bajlódott a szénnel, a lyuk is nyert egy kis haladékat.) A bátyja nem bírta így. Egyszer a kanalat vágta földhöz, máskor az asztalt borította fel, ordította, hogy „unom!” Feleslegesen pazarolta az erejét. A felesége összeveszett az anyjával, akkor elköltöztek alberletbe. Kéthetes házasok voltak.

— Öreg kutya volt már — morogta határozatlanul. — Nem is szívlelted, legalább nem éheztek.

Maga sem hitte, hogy ezt mondta. Ilyen eretnokségre sosem vetemedett. „Az én gyerekeim nem beszél vissza. Mulya, de nevelést kapott.” A szomszédoknak imponáltak az elvei, irigyelték Vincéért, ő volt a minta, akinek az anyja szent a szemében, amit az mond: Biblia.

A leves után következtek a napi feladatok.

— Hozlak ket láskarádiót, egy lemeziát. A japán rádió ráér, a többi sürgős, a tegnapi meg hiába jött, hányszor sétáltatod még ide?

— Már sötétedik. Ennyit úgyse győzők.

— Majd tovább fenn maradsz.

Ez megint szentencia volt, úgy illett, hogy csend kövesse.

— Elég volt?

— Elég.

— Jó volt?

— Köszönöm.

— Egészségedre!

Mint gyermekkorában az első vasárnapokon: „Bocsásson meg, ha valamit vétettem!” „Bocsásson meg az Isten!” „Legutóbbi gyónásom óta...” Milyen bűnei lehettek? Az ostya ízlett, bár korgott a gyomra utána, mert nem ehetett, néha fájt is az éhség. „Így tessék igazán az Úristennek.”

Nekifogott a lemeziát szónak. Sötétedett, a kutyával elkeltálta az időt, hirtelen utálni kezdte Fuszulykát, kedvetlenül dobta szét a gépet. Engedélye nincs, egyszer még följelentik. Mit szól a rendőrség vagy kire tartozik?

Azelőtt ebben a szobában dolgozott az apja. Órákat reparált, csak antik darabokkal foglalkozott, tele volt a fal, csak úgy zengett a ház, ha „eljött az idő”. Beszaladtak a bátyjával, ájtatos tisztelettel buntáltak az újjáélesztett matuzsálemeket. Az anyjuk frászt akart kapni, rájött a hideglelés, „istencsapások” kiáltozta, s ha takarított, nem mulasztott el leütni egyet a falról. A férje kitiltotta innen, ő maga meg végképp a gépek közé költözött. Csak hobbyból csinálta, szórta a pénzt a francára, rosszabb volt, mint ha ivott volna. Egyszer pakolni kezdte, fordult kettő a bőröndökkel, azt hitték, elad mindent, végre hasznuk lesz a bogarából. De nem jött vissza. A szomszédok suttogni kezdtek, Hoffmanné azonban időben elmondta, hogy „kitette öröstől a szűrét, bár ő hivatalosan nem válik, nem az a fajta, amit egyszer az isten... de ha annak így jó, koptaljon legényesen, szeresse a kakukkjait.”

A lemeziát megszólalt. Nagylemezt tett rá, az soka ott a csendet, jobban tud dolgozni is.

Az apja valakivel összeköltözött később. Piszkos „kis kurva” lehet, bár az apja egy kurvával nem nagyon félt meg a fejében.

— Sváb fajzat, az isten a vérét, a sváb meg vagy nagyon tisztá, vagy mint a malacok...

Ezek a receptek úgy sorjázta az asszony agysejtjeibe konzerálva, mint a befőttesüvegek a kamrában. Sváb, tot, kiféle — mindenki belefért a skatulyába. Ők meg a negyedik kategória. Eszébe jutott a lány. Sűrűn nezegette az órát, mehetne már az anyja aludni.

— El ne felejtöd a villanyt! Nem fizetted a számlát, azt is én... — Ásitásba fulladt az intellektus, nyikorgott az ágy. — Hallod, Vince?

Az ajtót most is nyitva hagyta: ebben a házban mindenről tudnia kell.

Vince eleinte szerette a nevét, bár csúfolták a társai. Aztán kiderült, hogy ez is az apja sváb beütése, kár volt ráhagyni, épp ezt az ütődött nevet erőltette. Azóta utálja, ilyenek az apja eltörölhetetlen művei. „Alszik?” Járt egyet, fűlelt. Ha felébred, majd azt mondja, elszibbadt a lába, mozogni kelt fel. De az asszony aludt tovább.

Lábujjhegyen osont ki, nem bajlódott a fogason a kabáttal, az anyja ráletette az orkánt, „az zörög, meg lehet hallani, ha valaki szöszmötöl”. Mindenki gyanús és ellenséges. Kétszer zárták a kaput, a tetején szögesdrót, a kőkerítés peremébe üvegcserepeket betonoztak, aki azon átmászik... Az előszoba is zárva, villanygyújtás előtt felhúzni a rolót, ide ne bámuljon be senki tátottszájú. A számára értelmetlen kifejezéseket megcsavarta, keresztül-kasul helyett azt mondta: keresztbe-kacsba, a sparherdt helyett („az apád nyelve”) sporhét jött a nyelvére.

Ez a rohadt zár!

Illedig volt, hiányzott a kabát. Csak három háznyira kellett osonni, mégis kétségbeesetten rohant, ki ne nézzon utána az ablakon, meg ne lássa, még utána szólna, visszahívna.

A tetőfedő mérges ember volt, rá különösen haragudott. Mint az anyja, úgy sértegette.

— Az isten haragjának osonsz ide ilyenkor? Tegyétek már ki a pontot, es kész! Tutyimutyi...

— Itthon van?

— Itthon Tévé nézünk.

— Kiküldené?

Kiküldte, de káromkodott.

— Mindig csak szöksz — nyafogott Erika mesterkéltén. Vince csak hallgatott. — Itt álljunk a hidegben?

Néztek a tévét, másik szoba nincs. Az asszony rá se hederített, csak a tetőfedő hümmögött, de nem lehetett tudni, nem a tévét szidja-e?

— Menjünk a konyhába!

— Jó.

A megszürt kék fényben szorongatták egymás kezét. A lány tizenhét éves könnyelműsége hamar feloldotta a merevséget közöttük. Erika remekül udvarolt, „nagy szövege volt”, „járt már a fél utcával”. Le akart vele feküdni, de Vince az anyja előtt rühellte volna a dolgot, hazai biztatásokat várt, egyszer már pedzegette is az anyjának, úgy érezte, ebben nem is olyan konzervatív. „Férfi vagy te? A férfiaknak mindig többet szabad.” Persze, ez csak olyan általánosság. De gyanította, hogy Erika nem szívbarjos, jó ha résen van, és ha nagyon muszáj, esetleg mégis szóba kerülhet. Az öreg tetőfedő úgyis botrányt kavart egyszer, ez még a csokoládét is félreérti, rögtön ígéreteket akart kicsikarni, mikor először rajtakapta őket. Az anyja nem bánta, ha megnősülne, csak ne ezt a hebehurgya csitrit, „nem becsül ez semmit, szél-eszű, egyenesbe se tudná hozni őket”.

— Tényleg nem akarsz hozzánk költözni?

— De nem ám! — makacsolta meg magát újra Erika. — Oda aztán soha az életben.

— De egyedül maradna, láthatod, hogy öregszik már, és...

Nem volt és, Vince maga is unta a mentségeit. Szerencsére Erika csak ösztönösen védekezik. Még nem fertőzték meg az apja észérvei.

— Hiszen nálatok még szoba sincs...

Erika vihorászott:

— Nem rosszabb, mintha nyitva az ajtó. Azt számolná, hány szor...

Ezt a bátyja felesége mondta neki, biztos az keveri a szart. Összevissza fecseg, hogy mindig őket leste, még a menstruációt is számon tartotta. Micsoda piszkos intrika!

— Akkor meg, hogy legyen? — heveskedett ingerülten. — Mit szólnak az emberek, ha csak ezt csináljuk?

Erika nem nagyon értette, mit csinálnak ők, csak a vállát vonogatta. „Sváb ez is, jöttment bevándorlók, kifélék. Tisztességes erkölceik sincsenek. Van ebben valami...”

— Nekem ez egy csöppet se jó, de az se, már mondtam neked. — Csak úgy tűzött, ahogy szorongatta az ujjait. — Jó lenne már, ha döntenél valahogy, mert ha minden este csak ezért jössz, akár el is maradhatsz.

„Mégis kiokosította az apja. A vén erkölcstelen. Már biztos nézett is valakit helyette. Ez meg őt akarja rendezgetni, még majd az anyját is így oktatgatná, ő lenne a kisokos a hamar-eszével!” Majdnem dühbe gurult:

— Gyerekbeszéd! Tudod is, te csitri, miket karattyolsz?

Erika elkapta a kezét:

— En nem tudom? Hülye vagyok talán? Vagy az én anyám olyan erőszakos, hogy idejön, megnézi, mi van a fazekamban, aztán kiönti, mert nem látta, hogy tettem bele?

— Biztos segíteni akart, hogy jó! megtanulj.

— Azt majd inkább a saját anyámtól! — A lány fojtott hangja is elárulta a szikrázó haragot. „Most aztán kibújt a szög a zsákból. Még folytatja is!” — Nekem ne porciózzon ki semmit, hogy milyen a ti szátok íze szerint? Meg hajszababakat se vegyen, akkor majd nem vágok neki pófákat. A csipkéit meg utálom, ha a foteljaimra horgolgatja.

— Nálatok talán nincs?

— Az enyémen nem lesz. A pénzünket meg vagy mi használjuk, vagy házassodj vele össze te...

„Hát ennek már nem lesz vége? Az Istenit, micsoda lotyó! Szép kis familia, teljesen a fejére nőnek!”

— Szóval már uszítgatnak ellenem — mondta ki az utolsó gondolatát.

Erika őszintén elcsodálkozott, még a haragja is elszállt.

— Ellened? En csak azt akartam mondani, hogy költözzünk külön valahová. Még építeni is lehetne... — „Már meg rimánkodik. Így veszi le mindig a lábáról. De biztos az apja eszelte ki ezt is. Azt hiszi, attól olcsó lesz az építkezés, hogy a palát oda tudja szögeelni.”

— Otthagyni azt a nagy házat? — bámult a kék levegőn át Erika szízüettségére.

— Nekem az anyukáddal nem kell — szögezte le határozottan a lány. — Azt beszélgette egy fél délután, fizessem ki a bátyáért részét, akkor lehet a miénk. Na még mit nem, mért nem fizet az énnekem? Vagy azért tartozom neki, mert méltóztatott elszélelni innét?

„Jöttment! A neve is tiszta urizálás! Erika! Micsoda előkelősdí! Meg ipszilonnal mázolja a cégtáblára, hogy Kávay.”

Befejezték a filmet, indulni kellett. Az apósjelölt kísérté ki a kapuig.

— Na, akarsz talán valamit mondani?

„Milyen erőszakos a vén maszek. Azt hiszi, a gyereklányával beszél. Még majd megint fölhánytorgatja a tíz év korkülönbséget!”

— Rossz a tetőnk, megnézhetné, minden eső után hordom la-vórszám a vizet.

— Ki kell cseréltetni az egészet. El van az már rohadva.

— Na, jó éjszakát!

Osont vissza. „Kicsérélni! Könnyen mondja, ez a kenyere. Ebben a nagyképi utcában is csak ehhez értenek. Csupa maszek, virít a sok tucatszám a ronda táblákon: Takács kőműves, Kávay tetőfedő, Klein asztalos, Kiss vízvezetékész, Tischner kalapos. Ámbár az ő neve mellett se állna rosszul: műszerész. Vagy általános műszerész. Rádió, lemezjátszó, mosógép. Vajon mennyi adót kellene fizetnie?”

Gondosan bezárta a bezárnivalókat. A villanyt ugyan már lekapcsolta az anyja, de majd azt mondja, hogy vécén volt. A rádiót is helyre tudja talán pofozni ebédidőben.

kodalmi ebéd bablevés volt csipetkével, meg a nagymama édességnek sült egy vajdláng buktát. Erre valamilyen csinált bort ittak, amit apa szerzett egy palotai embertől, akinek a villanyt szerelte. Másnap este is mindenkinek fáj a feje és éleslőszagú böfögtek.

Apa tűrhetően keresett, igaz sokat dolgozott, de aztán jöttek a gyerekek: mindjárt egy évre rá negyvenötben született ő, Vágó Géza, hat év múlva a húga, Vágó Éva és rá három évre az öccse, Vágó Lajos.

Anya kezdetben nem dolgozott, majd később takarítani járt henteente négyszer, valamilyen „rég emberhez”. Erről kevés szó esett otthon a családban, anya nem szívesen beszélt róla, így hát nem nagyon hozakodtak elő vele.

Kevés pénzt tudtak megtakarítani, mindig volt valami baj, ami kisebb mértékben áthúzta a számításukat. Ahogy a gyerekek növekedtek, egyre több kellett, meg anya sokszor kiesett a munkából, mert beteges volt. Ötvennégyben megoperálták, valamilyen női betegséggel, ettől az időtől kezdve sokat javult és egyre ritkábban maradt beteg. Úgy hatvanegyben lehetett, amikor elment Palotára, az Olajtőbe dolgozni, és azóta ott van.

Amikor Éva, a Géza húga kijárta az iskolát, azt mondta, nincs kedve tovább tanulni, pénzt akar keresni. Anya meg apa taníttatni akarták, mert Évának jó feje volt. Csak úgy látszik, más irányba hatottak rá a „téri lányok”. Szerette a szépet, de sajnos, kevés jutott rá. Ekkor már az apja a rokkantsági nyugdíjat kapta, valami ezerkétszáz forintot. Ehhez még anya keresett ezerhatot, Vágó Géza később ezerhetet. Néha a nagymama is adott a kosztipénzhez, de így sem volt valami sok. Tehát nem jutott.

Amikor Éva bejelentette szándékát a munkára, anya és apa szörnyen veszekedtek vele. A vége az lett, hogy ők ketten nagyon összeveszték. Pontosan emlékszik: vacsoráztak (sohasem felejteli el: tojásos nokedli volt salátával) és veszekedés közben apa az egész tálat kivágta mérgében az udvarra — a virágágyás napok múlva is teli volt sárga nokedlivel, a végén a házférfy kutyája zabálta meg. Apa ezen az estén ment először úgy, hogy három napig nem jött haza. Máskor is elmaradt, de reggelre mindig megkerült.

Anya és apa között teljesen megromlott a viszony. Nem volt olyan nap, hogy ne veszekedtek volna. Apát bántotta, hogy Éva elment a Pamutba dolgozni és nem tanult tovább, cukorbaja teljesen elhatalmasodott rajta. Az orvos diétára fogta, de ő nem tartotta be. Rendszeresen ivott. Mert pénze, az volt... legalábbis annyi, amit naponta megivott: villanyszerelés mindig akadt, ismerték sokan, jól dolgozott, meg olcsón (mert, persze, feketén csinálta).

Először járt ugyan injekcióra, később azonban teljesen elhanyagolta. A lába nem akart gyógyulni. Az orvos többször beutalta a kórházba, de hajthatatlan volt, nem ment el. A téren lődörgött, ha akadt melő, elment. Aztán csavargott, sokszor napokig. Ivott rendületlenül, és ha hazajött, akkor az otthon maga volt a pokol.

Géza öccse, Vágó Lajos csak csendes szemlélője lett az eseményeknek. Mint legkisebb gyereknek, kevés beleszólása lehetett a család életébe, ha szolt valamit, mindig letorkolták: „Te kicsi vagy, nem érted ezt!” Nem is törődött vele nagyon senki, a tőrme a barátai nevelték. Olyan közepes eredményű gyerek volt az iskolában mindig. Hazahozta a bizonyítványát, anya szó nélkül aláírta, nem mondott soha semmit.

Nyolcadikos korában behívatta anyát az osztályfőnök és azt mondta, a technikai érzéke nagyon jó a gyerekeknek, valamilyen szakmát kellene tanulnia. Anya aztán ezt otthon elmondta, és Lali csak annyit felelt: „Villanyszerelő akarok lenni!”

Apa ennek nagyon megörült: végre van a családban egy józan ember! Valójában annak örült, hogy a szakmáját így valamilyik gyerek öröklí, meg aztán, ha ő valahol dolgozik, segíthet neki. Ettől kezdve a konyha meg az udvari szufni tele volt mindenféle villanyszerelési kacattal. Csodálatos szorgalommal tudták gyűjteni. Lali villanyszerelő-tanuló lett a Duna Cipőben. Ezt apa magára vállalta; és amióta beteg lett, ez volt az egyetlen értelmes és nagyobb cselekedete. Valami régi barátja segített, Lali ott tanulta ki a szakmát.

A nagymama már hat éve nyugdíjas; a Tánácsics Bórgyárban dolgozott a rámozóknál. Azért még mostanában is bejár, azt mondja, jól jön az a kis „nyugdíj-kiegészítés”, meg az ideje is telik legalább. „Otthon úgysem tudna semmit csinálni, azért meg nem maradt otthon, hogy főzzön, takarítson: ennek semmi értelme, főleg ebben a családban, mert megverte az isten őt egy ilyen nővel, s legalább a munkájában legyen meg az öröme.” Évát különösen nagyon szerette. Rajta kívül talán a mozt megannyira. Az italt sem vetette meg, többször előfordult, hogy a nagymama részegen jött haza. Ilyenkor apa azt kiabálta: „Biztos a bikájánál volt!” Másoktól már többször hallott hasonlót, de nem tudta róla elképzelni mindezt, hatvanegy éves korában. Régebben biztos volt valami a dologban, (nem akart az öreglány sohasem apácánövendőké lenni), de most ez mégis képtelenségnek tűnt.

Így éltek a Tomori utcai lakásban, az ötvenkettes számú ház jobb oldali hátsó részében.

Vágó Antal, aki ötvenhárom évesen teljesen tönkrement, elzül-lött, olyan volt, mintha nem is itt élne. Nem törődött semmivel, nem tett az életéért egy lépést sem, nem akarta a jobbat, a szebbet, mégis családjának a zsarnoka volt. Az ő kedve szerint kellett az életet megszervezni, ezért azonban semmire sem volt hajlandó. Megkövetelte, hogy őt ember őt szolgálja, úgy éljen, ahogyan azt megszabta vagy megszabni akarta.

Kő-Szabó Imre

Tomori utca 52

Vágó Géza csak most vette észre, hogy az apja is ott ül a kártyások között. Hirtelen mérges lett, mert anya megmondta az öregnek: ne kártyázzon többet, nem lesz ennek jó vége. A múltkor is adott neki kétszáz forintot, vásároljon be a hét végére, mert anya túlórázott és nem ért rá, az meg leült kártyázni és egyben elvesztette az egészet. Rádadásul még valaki fizetett neki a játék végén, és részegen jött haza. Anya nagy balhét csapott. Vágó érezte, jogosan, ezt nem lehet így sokáig csinálni!

Apa semmiben sem ismert határt.

Valamikor jó szakember volt. A Baross utcai öntödében dolgozott, mint villanyszerelő, aztán tizenegy évvel ezelőtt történt egy baleset: a forró formából kiömlött a vas, az egész lábfejét összeroncsolta. Lassan gyógyult, először nem tudták, mi lehet az oka, az orvosok csak kísérleteztek vele, mindenféle gyógyszert megpróbáltak, de semmi nem használt. Legalább nyolc hónapig kínlódott így, amikor az egyik orvos rájött, hogy kezdődő cukorbaja van és ez okozza a késedelmes gyógyulást.

Egy év után leszálalékolták.

Vágó Géza emlékezett, hogy apját nagyon megtörte ez. Sokáig szólanul ült az udvaron egy konyhai hokedlin, nem törődött semmivel. Pedig azt tervezték anyával, hogy egyszer majd elmennek innen, mert ebben a lakásban nem lehet élni. A lakás különben a nagymamáé volt, még a negyvenes évek idején költözött ide a nagypapával, akinek ő csak fényképről ismerte kackiás bajuszát és nevelős, érdekes mosolyát. A fénykép ott lógott a szobában, az ágy fölött, s olyan barna színe volt, mint a tejeskávénak. A nagypapa negyvenháromban vonult be és valamilyik orosz fronton esett el.

A nagymama, akit a férje után Pásztor Jánosnének hívtak, még sokáig őrizte a Vöröskereszt levelet, amelyben közölték a nagypapa halálát. A nagymama a lányával maradt itt, aki negyvennégyben ment férjhez Géza apjához, Vágó Antalhoz.

Vágó Anta'né született Pásztor Anna, akit a házban és a környéken mindenki csak Nusi néni-nek nevezett, azt mesélte: a lakodalmuk olyan szegényes volt, hogy híre ment a környéken. A la-

Most, hogy Géza meglátta apját, a téren, legszívesebben kirángatná és hazahúzná a többiek szemeláttára. Legalább egyszer észhez térne, vagy történné vele valami, bármi — már az sem érdekelné.

— Géza, ott a faterod! — mondta Ibári.

— Látom.

— Bedobta magát az öreg — jegyezte meg Temesi.

— Biztos volt egy kis fusi melője — mondta Vágó, s szomorúan tette hozzá: — Bekerül még ma a kocsmába is.

— Akkor pedig viheted haza — mondta Ibári. — Kíváncsi vagyok, meddig csinálod még ezt?

— Azt hiszem, nem sokáig — gondolkozott Vágó Géza. Szünetet tartott. — Ép ésszel nem lehet ezt kibírni, elviselni.

— Nem lehet rajta segíteni? — kérdezte Temesi.

— Rajla?

— Igen.

— Öregem, az apám egy elveszett ember. Csak az a baj, hogy ezt nem lehet megmagyarázni neki.

— Persze, mert mindenbe belenyugszol — tette hozzá Temesi, s így fejezte be: — Én csak úgy mondtam, jóindulattal! — Aztán megindult a téren át a sarki padokhoz, hogy ott leüljön egy kis ideig, mielőtt hazaindulna. A többiek szétszóródva követték, mellé ültek, beszélgettek. Vágó nem is emlékezett, hogy egyáltalán beszélgettek-e, vagy csak üldögéltek. Valami kavicsos célbadobálás azért rémített neki. Ezt versenynek nevezte Ibári, de csak később, mert ő lett a győztes. A többiek arra akarták rávenni, hogy most aztán fizessen valamit, mielőtt még bezárna Marosi kocsmája. Ezen vitáztak egy darabig. Ibári nehezen szánta rá magát, aztán mégis meggondolta.

Vágó Géza Temesivel lemaradt a többiektől. Mire a kocsmához érték, Ibári hozta a söröket, szétosztotta a kocsmá ajtajában. A habos, hideg sör jólesett mindenkinek. Temesi szedte össze az üres korsókat. Tíz óra lehetett. Vágó Géza arra gondolt, most hol van az öreg? A téren nem látta, biztosan otthon lehet — már, nem baj, legalább alszik, mire hazamegy.

— Géza, gyere! — kiáltott az ajtóból Temesi. — Vezesd haza az öreget — intett lemondóan és utána széttárta a karját.

Vágó körül hirtelen fordult egyet a világ, benne a tér. Vad indulat fogta el „Most megölöm!” — gondolta. Tudta, ez lesz a vége egyszer, mégis bizott benne, legalább titkon, hogy hazamegy az öreg, lefekszik és békében hagy mindenkit. De így, így már nem lehet elviselni. Most ő lesz a hős, az erős, akinek mindent köszönhetnek. „Bezzeg itthon semmibe sem vesztek, csak a halálom várjátok” — kiabálta majd. Vágó előre átélt a veszekedést, a kiabálást. Így megy ez már évek óta, semmi változás. Még az elején néha bejöttek a szomszédok, csitították, de ő hajthatatlan volt, erős, kitartó. „Szétverem ezt az egész rohadt bandát!” — kiabálta. „Ezzel a szar házzal együtt!” Aztán már be sem jöttek, csak hallgatták. — Vágóéknál műsor van! — mondták csendes és tovább végezték a munkájukat. Anya rendszerint sírógörcsöt kapott, a nagymama kiabált, szidta apát, ezt az egész rohadt életet, benne az övét is. Néha elesattant egy-két pofon, de ezt legtöbbször a gyerekek kapták, mert beleszóltak.

Vágó Gézában forrt az indulat, mégis túrtúrtette magát, ott állt a bejárati korlátnál. Ibári meg öreg Marosi kivezették Vágó apját. Megállították őt is a korlátnál. Lábai nehezen bírták el gyenge testét, imbolyogva kapaszkodott és réveteg szemmel nézett a sötét estébe.

— Sosem tudja, mi az elég — mondta az öreg Marosi.

— Ennek már mindegy! — legyintett egy ember az ajtóból.

— Elitta az eszt! — tette még hozzá Gruber Pali, aki közben kijött a kocsmából.

Vágó érezte, milyen szégyenletes képet festhetnek ott a korlátnál az apjával. Apa és fia. A fia, akiben a tehetetlen düh tombolt, apa aki teljesen megsemmisült, aki számára ez az este, ez a helyzet nem jelentett semmit. Szerette volna orrba vágni ezt a nagydarab TÜKER-es Gruber Palit. Legalább úgy, hogy elterüljön ott a járdán. Mi a fenének pofázik bele az ő dolgában, van neki elege miatt. Ő sem külön semmivel az apjánál. Ugyanúgy leissza magát és most neki jár a pofája.

Méregette, nézte szörös állát, szénporos trikóját. Aztán mégis letett arról, hogy megmérje vele erejét, úgyis felesleges.

Közelebb lépett az apjához, az öreg feléje forcsította tekintetét. Arca fájdaalmasan torz volt. Vágó látta, hogy apja mindjárt összeszik. Gyalázatosan fehér volt a bőre és hideg. Érezte, ahogy átfogta a derekát és a kezét a nyakába fűzte.

Elindultak, lassan, tántorgó lépésekkel. Hallotta az ajtóban állók nevetését. Szégyenében elfutotta arcát a pír, most szeretne el-süllyedni, itt ezeken a keramikockákon. Az apjával együtt, hogy többé ne kelljen a srácok szemébe néznie gyalázatos élete miatt. Miért kell így élnie? Miért nem tud változtatni rajta?

— Ebből már nem lesz ember! — mondta valaki ott a kocsmá ajtóban.

Vágó Géza érezte, a világ esküdött össze ellene. Valami borzalmas szövetség küzd vele, amellyet le kell győznie, de az ereje mintha elhagyná.

Tuszkolta, vitte az öreget a téren keresztül. Sovány teste nem volt nehéz, de elhagyta magát, a végén vállára fektette és úgy ment. Akikkel találkozott, kitértek útfából, közömbös arccal néztek rájuk.

A ház kapujában talpra állította az öreget, amíg kinyitotta az ajtót. Vágó Antal hirtelen erőre kapott, ellökte Vágó Gézát.

— Eredj a fenébe! — mondta és imbolygó lépésekkel ment a virágágyások között, végig az udvaron.

— Haza tudok én menni! — kiáltotta és hadonászott a kezével. — Nem kell nekem kísérő. Felnőtt ember vagyok, tudom mit csinállok! — emelte hangját egyre magasabbra.

Nusi néni kint ült az ajtóban. A kiabálásra többen kinéztek az ablakokon. Voltak, akik az ajtóban álltak. A gyerekek az udvaron szaladgáltak.

Vágó Antal megállt, szótlanul nézte a feleségét, alázatos bocsánatkérés bűjkált a szemében, s bár Nusi néni csak egy pillanatig vélte felfedezni, talán még meg is bocsátott volna, vagy legalább nem szícsalmazza meg annyira, mint szokta. De az öreg félrefojtta és bement a konyhába, leült a tűzhely mellé egy sámlira és szótlanul bámult maga elé.

Vágó Géza állt egy darabig a kapuban, nézte apjának botorkálását meg ezt a báméskodó népséget. Legsívesebben bekergette volna őket a konyháikba. De nem mozdultak, mint szobrok, úgy álltak ott, báméskodva: ismerték a műsort, mégis változatlan kíváncsisággal újból és újból végignézték. Talán egyszer-egyszer a részletek változtak akként, hogy a szereplők milyen telítettséggel rendelkeztek. Igaz, itt nem volt taps meg vasfüggöny, de az előadások rendszerint szabályos időközönként ismétlődtek. Sohasem volt telt ház, csak a megszokott törzsközönség. Az érdekesség talán abban rejlett, hogy a mai előadás szereplői a holnapi nézőivé váltak, aztán majd fordítva, és ez folytatódott éveken át, gyerekkortól az öregig, bölcsőtől a koporsóig, sőt, néha azon túl is.

Aztán Vágó Géza is elindult haza, lassan, mint a színpalak mögött a végszóra váró színész, aki csak a kellő pillanatban lép színpadra.

Bentről kihallatszott a beszélgetés:

— Nem tudsz itthon maradni, mindig esz a fene — korholta az öreget Nusi néni.

— Minek legyenek itthon?

— Megmondtam már százszor, nem tűröm, hogy így gyere haza! Lesül a képemről a bőr miattad? Semmi tisztességerzés nincs benned? Minek nézel bennünket? — kérdezte emelt hangon Nusi néni az urától, aki csak ült roskatagon, szótlanul. — Kérdeztem valamit, talán válaszolnál?

— Kuss! — kiáltotta az öreg és felállt. Nusi néni egy kicsit megszeppent, de nem tágitott.

— Elegem van már nekem ebből az egész rohadt életből! — legyintett szomorúan.

— Ki tehet róla?

— Talán én? Én vagyok olyan nyomorult, mint te? — Elhallgatott és összeszorított fogakkal küszködött a sírással. — Semmit nem érünk veled! A családod szégyene vagy!

— Miféle család? — kérdezte az öreg.

— Mintha nem tudnád. Adod itt a hülyét.

Az öreg átlépett az asztalhoz és tovább kérdezett:

— Ez neked család?

Nusi néni elfogta a méreg: — Az, ha tudni akarod! — mondta nyomatékkal. — A lányod, a fiad meg én egy család vagyunk!

— És én? — csodálkozott az öreg.

— Te? — egy kis szünetet tartott. — Te egy nagy semmi vagy!

— Az öreg méregbe gurult. Lesoványodott kezével belekapaszkodott az asztal lapjába. Az állkapcsa idegesen kezdett rángatózni.

— Lehet, hogy egy nulla vagyok, az lehet — kiabálta. — De ne legyél oda ezzel a híres családdal. Nem ér ez semmit!

Járkálni kezdett a konyhában. Látszott rajta, hogy további érveket keres, majd folytatta: — Apád elesett a fronton? Ezt hiszitek, de csak hiszitek! Ez az egész nem igaz, anyád találta ki, hogy az igazságot elfelejtessé.

Leült újból a sámlira.

— Tudod, ki volt? — kérdezte és, hogy nagyobb legyen a hatás, tartott egy kis szünetet. — Egy strici volt, egy vérbajos kujoni! És az anyád? Az meg egy részeg disznó! — mondta, majd felállt és bement a szobába.

— Te állat! — ordította Nusi néni és sírva fakadt.

Vágó Géza nem bírta tovább hallgatni a veszekedést. Belepert a konyhába, és nagyon határozott, kemény hangon ennyit mondott:

— Elég legyen! Fejezzék be! — Hirtelen csend keletkezett. Az öreg Vágó kijött a szobából, nekitámaszkodott a szobaajtó széles tokjának. Rúnézett fiára, Vágó Gézára, aki magasabb volt, mint az apja, vállja szélesebb, erősebb. Szemében még a sör álmosító hatása bűjkált, de jozanabb volt.

— Noked, fiam, pofa be! Te még gyerek vagy! — mondta minden apai fölényével.

Vágó Géza állt egy pillanatig. Úgy érezte, fellépése kemény és határozott volt. Most kell elkezdeni valamit, mert akkor ennek sohasem lesz vége. Elkezdni, vagy egyszerűen elmenni innen, elmenekülni ebből a világból. De apja szavai tovább korbácsolták indulatát. Törni, zúzni tudna most. Gondolkozott: — Mi lenne az eredménye? Biztosan semmi! — Keményen állta apja tekintetét.

— Apám! — kezdte Vágó Géza. Nagyon határozott hangon, élesen, szinte sértő keménységgel. — Figyeljen ide. Nagyon szeretném megkérni, fejezze be!

Feszült csend keletkezett. Nusi néni tekintetét egyik férfiről a másikra vitte:

— Édes fiam! — fogta könyörgőre szavait. Sejtette, ennek nem lehet jó vége. Mi történhetett az ő Géza fiával? Eddig sohasem volt vele semmi baj. Szorgalmas, udvarias gyerekek ismerte minden-

ki. Sok kedvességet, melegséget kapott tőle, az apjától az utóbbi időben semmit, csak veszekedést, bánatot, gondot és szégyent. De türte, mert azt akarta, hogy itt legyen velük; mégis a gyerekeinek az apja. Milyen szégyen lenne a családra, ha csak úgy kiraknák. Egyszerűen, az utcára. Igaz, megérdemelné, de most mégis csak a partjára kell állnia. De melyikére?

— Nagyon megkértem. Elegendem van ebből. Ebből az egész örökös civódásból, nyavalygasból!

— Neked nincs beleszólásod! — mondta az öreg Vágó. — És különben is, hogy merészelsz fenyegetni?

— Ugy, hogy így az ember nem élhet! Még az apám se!

— Kiváglag innen! — hebegte az öreg elcsukló hangon az idegességtől és fenyegetően lépett előre a konyha közepére.

— Apa!... Fiam!... — nézett Nusi néni a két férfire.

Most értette meg, hogy valamelyiket vétképp elvesztette. De nem tudta, melyiket. Érezte, az ő szava már semmi, nem jut el odáig, ameddig szeretné. Csak állt egyhelyben és némán potyogtak könnyei.

Vágó Géza nézte az apját. Nem érzett szánalmat, sem szomorúságot. Most, hogy így történtek a dolgok, valamilyen könnyebb-ség szállta meg.

— Majd meglátjuk, kit fognak kivágni! — mondta Vágó Géza és kinyitotta a konyhaajtót. Kilépett a mosogatóle szagú udvarra, hogy teleszívja levegőve: felhevült tüdejét.

Másnap munka végeztével a téren maradt. Nem akart hazamenni. A tegnapi esti történetek miatt semmi kedve nem volt hozzá.

Szűknek érezte a lakást ennyi ember számára. Ez a megszokott szoba-konyhas-spájos környezet szűkre hagyta az életet. A mozgások pályái csak rövid görbékben ábrázolhatók. Néha akadt egy-egy egyenes szakasz, de ez inkább rendellenességnek tűnt, mint szabályos, szükségszerű vonalnak. Ezek az egyenesek ritkán fordultak elő, és sűrű görbék követték őket.

Ilyenkor voltak napirenden a veszekedések, napjában ismétlődtek is. Pokol volt az otthon, menekülni kellett a térre, valamire, messzire.

Vágó Géza megállt a sráckoknál.

— Szevasztok! — köszöntötte őket. Mind a négyen ott ültek.

— Mi újság? — kérdezte Ibári.

Vágó leült a padra, táskáját a földre dobta, aztán visszakérdezett:

— Hol?

— Otthon — mondta Ibári.

— Mi van az öreggel? — fordult feléje Gedó is.

Vágó nem szólt, csak ült. Fáradtnak látszott.

Kapás elébe állt:

— Kiosztottad?

— Nem! — mondta Vágó és arca továbbra is fáradt kifejezést öltött.

— Pedig megérdemelné — állapította meg Ibári. — Csak lődörög a világban.

Ibári felállt, járkálni kezdett. A kavicsok ropogtak a lába alatt. Aztán halkan ennyit mondott: — Ezt a tehetetlenséget!

Csend állt be, ültek szóltanul, csak Ibári sétált változatlanul.

— En büntetném az ilyen embereket — mondta Kapas határozottan.

— Az apámról van szó! — kiáltott fel ingerülten Vágó Géza. — Beteg ember!

— Nem hinném, nem úgy néz ki — mondta Temesi.

— Miért nem kezelteti magát?

— Mert lusta — válaszolta Vágó. — Csak iszik, ez az egy, amit szeret.

— Dolgozhatna — mondta Gedó. — Mindenkinek dolgozni kell, munka nélkül nem lehet élni.

— Leszállékolták, rokkant! — emelte fel hangját Vágó.

— Potyan nem élhet, legalább kezeltetné magát — A törekvés hiányzik belőle — foglalta egybe Ibári.

— Mit csináljak?

— Meg kell nevelni az öreget!

— Az apámat?

— Igen.

— Te sem gondoltad komolyan. A nevelés már nem megoldás!

— Nincs elveszett ember! — biztatta Gedó, majd hozzátette. — Meg kell próbálni.

Újból csönd állt közéjük. Érezték, nehéz helyzetbe került Vágó. Átélték már hasonlót a családban. Az életük olyan egyforma volt, mint a környezet, s tudták: ami most Vágó gondja, holnap az övéké lehet. Szóltanul bámulták a semmit. Reménykedtek, egyszer minden más lesz, talán lebontják ezt a féltetős-tűzfalas-téglás-mosogatóle-szagú világot. Jön egy buldózer és simára egyengeti a környéket a tér körül. Ezzel megszűnik a múlt, valami új kezdődik, tiszta lappal. A csere azonban olyan lassan ért el hozzájuk, hogy a reményüket többször vesztették el, mint a környék lányai ártatlanságukat.

A hangulatuk nem akart vidámabbra válni. Derűtlenség csak akkor költözött közéjük, amikor Temesi így kiáltott fel:

— Akkor most fizethettek egy sört!

— Ki fizet? — kérdezte Gedó és felállt. A többiek követték.

— Ibári! — kiáltotta Temesi.

— Nem, most Vágó a soros — helyesbített Ibári.

— Akkor gyérünk!

Elindultak az öreg Marosi kocsmájába. Vágó kikérte a korsókat, körülállták az asztalt, kortyolták a hideg sört, bámeszkodtak. Aztán úgy döntöttek, moziba mennek.

— Milyen film? — kérdezte Kapás.

— Svéd.

— Azt mondják, jó!

— Pikáns részek vannak benne — felelte Temesi.

— Megnézzük, rendben?

Az úton Ibári a többiektől összeguberálta a pénzt, megváltotta a jegyeket és bementek a moziba. A film egyszer elszakadt, ekkor tartottak tíz perc szünetet. Ez még szerencsére az elején volt, azoknál a részeknél, amelyekről beszéltek; többen fűtöltek, püsszegték. A sráckoknak tetszett a film. Amikor vége volt, már erősen szürkült, néhol egy-egy villany égett. A mozi neonreklámja a következő előadásra várók arcát piros színnel hintette be.

A téren nagy csoportokban várakoztak az emberek. Vágó Géza és a többiek először arra gondoltak, valamilyen baleset történt, aztán látták, hogy csak Gruber Pali balhézott össze megint a feleségével: kergette a téren körben és átlósan.

Mancika barna magas asszony volt, illett Gruber Palihoz, mert a férfi még magasabb volt és testesebb. Gruber erős ember hírében állt mindig, szeretett dolgozni, nem ijedt meg sohasem a lapát nyelétől. Nem tartotta senki őt valami okos fickónak, de erre nem is volt szüksége. Apja foglalkozását örökölte, egy kicsit más formában, mert az öreg belpedes volt, Gruber Pali meg TUKER-kihordó. Vérében volt a trógerolás. Nem volt semmiféle elképzelése arról, hogy talán mást is lehetne kezdeni: ez volt az ő életformája. Egyszer megkérdezték tőle: — Mit csinálnál, ha nyernél a lottón másfél milliót? — Bambán nézett egy darabig, aztán annyit mondott: — Vennék egy stráfkocsit meg két lovat és fuvaroznék.

A balhé oka a durva meló volt, merthogy estére kiadta az erejét, fröccsökökkel akarta pótolni, ennek pedig az lett a vége, hogy belezuhan az ágyba és reggelig aludt. Ezek után nem volt sem kedve, sem ereje, hogy az asszony mellé bújjon. Mancika szidta ezért, és máshol kereste a boldogságot. Lázadt; ha együtt ittak is, s a végén mindig kijelentette, hogy holnap elhagyja.

Gruber Pali időnként eljátszotta a féltékenységi jelenetet a tér nyilvánossága előtt.

A srákok nevettek egyet a megszokott látványon, aztán lassan megindultak a téren keresztül a Vasvári utca felé, s ott elbúcsúztak. Vágó Géza egy darabig még ott állt. Az jutott eszébe, jó lenne egy korsó sör lefekvés előtt. Lassan szánia rá magát és elindult a kocsmához. Ott vette észre, hogy a nagymama, az öreg Pasztor néni, dülöngélve megy át a téren a Tomori utca irányába.

— Már ő is újból kezd? Nem ivott legalább két hónapja!

Biztos volt benne, hogy a nagymama összeakadt valami ivócimborával, legtöbbször régi öreg udvarlóival, és ilyenkor a múlton, a fiatalságon keseregve, jól leittak együtt magukat. Otthon pedig ki-tört a botrány, mert egy családban egy részeges is elég, már az tragédia, de ha ketten csinálják, és egyszerre, azt azután valóban nem lehet elviselni.

Nem volt kedve hazamenni. Ivott egy fél konyakot a sör helyett, nem beszélgetett senkivel, arra gondolt, sőt még egy kicsit. Legalább mire hazamegy, mindennek vége lesz és nyugodtan lefekhet.

Tíz óra régen elmúlt, amikor benyitott a Tomori utcai kapun. Minden lakásban égett a villany. Vágóéknál csak a konyhában. Hallotta a veszekedést, a hanghordozásból ítélve egy hullámon már túl volt a család. Most olyan csendesebb korholás időszakában voltak. Nusi néni szidta az apját, meg a nagymamát.

— Mikor lesz már ennek vége? — hallotta anyja zsörtölődő hangját. — Mondjátok meg, mikor? Legalább tudom, hogy meddig kell még szenvednem veletek.

— Sohasem! — hallotta Éva válaszát.

— Nem bírom tovább! — mondta Nusi néni. — Ép ésszel, azt hiszem, senki sem bírja ezt ki. Csak én vagyok az a barom, aki tőröm napról napra a megaláztatást.

Szünetet tartott, a többiek sem szóltak, így hát folytatta:

— Ötkor kelek mindennap, megyek dolgozni, hogy legyen valami, amiből élni tudunk.

— Ugyan anyu, ne mondd már, a többiek is adnak haza pénzt, Géza is meg én is. Nagymamának a nyugdíjából fizették ki a múltkor a lakbért, a gázt, meg a villanyt — mondta Éva.

— Az csak egyszer volt — kiáltotta Nusi néni. Szünetet tartott, majd folytatta: — Apátok is hazaadja a nyugdíját, csak aztán visszakérgeti.

— Mennyit? Alig kérek valamit.

— Persze, mert tőlem is kunyizol! — mondta a nagymama.

— Tőled nem kértem!

— A múltkor kétszázat, kölcsönbe.

— Megadtad? kérdezte Nusi néni.

— Még nem.

— Miből akarod?

— Most kapott anyád pénzt — mondta az öreg Vágó.

— A tartozást meg kell adni — hallotta nagymama elcsukló hangját. — Nem azért adtam, hogy eligyadj.

— Jó, majd visszakapja!

— Elég legyen ebből az alkudozásból — próbálta Nusi néni békíteni őket. — Ez a baj, látjátok, mindenek csak alkudoztok, civalkodtok. Legalább arra törekednétek, hogy egymás előtt ne hazudjatok. De nem, erre ti képtelenek vagytok!

Tányér és kanál csörömpölt, Vágó Géza most érezte éhségét először. Anyja folytatta:

— Mit várjon az ember másoktól, ha saját családja ilyen? Szégyellem magam.

Vágó úgy érezte, a nagy vihar elvonulóban van. Nyugodtan mehet haza.

Óvatosan nyitotta ki a konyha ajtaját. Amikor belépett, mindenki feléje fordult. Nusi néni ült a tűzhely előtt és varrt valamit, a nagymama vacsorázott, az ittassága nem volt veszélyes, Lali szemben ült vele, Éva a kamraajtóban állt, az öreg Vágó pedig a szobában ült, a dívány szélén. A nyitott ajtón keresztül a félhomályból csak a lábai látszottak.

Nusi néni rátámadt a belépő fiúra:

— Neked is ilyenkor kell jönnöd?

Vágó számított a veszekedésre. Legszívesebben haza se jönné, elmenne innen olyan messzire, hogy ne halljon róluk semmit. Ez többször megfordult a fejében, de eddig nem tette meg. Pedig egyszer bekövetkezik, aztán nézhetnek utána... Más, hasonló korú srácok megnősültek, elmentek otthonról. Akinek lakása van, éli világát. Nem kell ilyen estéket átélnie, otthon ő az úr. Aztán ha néha iszik, vagy elmarad a haverokkal, az asszony balhézik egy kicsit, de az ágyban kibékülnek és nincs semmi baj. Ez kellene már neki is, egyszer meggondolja magát, rúszánja és aztán jó napot!

Mérgesen válaszolt az anyjának:

— Akkor jövök, amikor akarok?

— Az igaz — mondta az anyja. — Követelni, azt tudtok, de rám nem vagytok tekintettel. Az a fontos, hogy vacsora legyen, ha éhesek vagytok, tele tudjátok tölteni a hasatokat — folytatta és közben sorba csinálta az öltéseket. — Aztán, hogy én mikor pihelek? Nem érdekli egyikőtöket sem — folytatta. Közben letette a varrást a székre, a szekrényből tányért, kanalat vett elő, az asztalra helyezte.

— Engedd ide a bátyádat! — szólt Lalira, aki felállt, átengedve helyét Vágó Gézának.

Vágó leöblítette kezét a lavórban levő szappanos vízben és odaült az asztalhoz, a nagymamával szembe. Vágott egy szelet kenyeret, kiszedte a levest és lassan kanalazta.

Csönd ülte meg a konyhát. A nagymama szűrte a levest, Éva bement a szobába.

— Ne szűrösdj nekem! — ripakodott a nagymamára Nusi néni. — Úgy eszel, mint egy taknyos gyerek — mondta veszekedős hangján. Mindig így beszélt, mert ebben a családban állandóan korholni kellett mindenkit. Itt szép szóval semmit sem lehetett elérni, és az öregek rosszabbak voltak, mint a gyerekek.

— Még vagyok én áldva veletek — mondta Nusi néni. — Is-ten verése ez a család — és felvette a varrást a székről.

Nem szólt, gondolataiba mélyedt, aztán folytatta:

— Apátok is csak iszik!

— Mert nincs más értelmes dolog — válaszolta az öreg rövid szünet után.

— Inkább dolgoznál!

Az öreg Vágó nem szólt, később mégis megkérdezte:

— Miért?

Nusi néni mérges lett:

— Hogy vigyük valamire!

— Hová akarsz te törni? — kérdezte az öreg Vágó, majd hozzátette: — Mit akarsz te tulajdonképpen?

A kérdés körbejárta a lakást, mindenkiben ténylegesen felmerült, hogy mit is akarnak ők, vagy hová kellene eljutniuk.

— Legalább egy rendes otthont — mondta Nusi néni.

— Jó ez nekünk! — intette le az öreg Vágó.

— Ezt hallom már húsz éve. — Nusi néni hangja egyre emelkedett. — Mit tudnál te felmutatni? Semmit! Az égvilágon semmit. Itt alszunk egymás hegyén-hatán. Egy ilyen szobában öten.

— En meg itt a konyhában, miattatok — kiátotta közbe a nagymama és befejezte az evést.

— Maga fogja be a szatát! — ordította az öreg Vágó és kijött a szobából, megállt ott az ajtóban.

— Jó, hogy nem zavarsz ki! — mondta a nagymama.

— Még megérheti — legyintett az öreg Vágó és cigarettára gyújtott.

— Ilyen nagy gyerekekkel aludni — csóválta a fejét Nusi néni.

— Csak nem velem akarsz? — gúnyolódott az öreg.

— Illő volna, legalább néha — villant Nusi néni szeme. — Nem teszel érte semmit, csak lesekedsz az ember után.

— Na és, ha leselek?

— Mire az a nagy féltékenység? Nincs semmi értelme — mondta és tovább varrt. — Nevetségessé teszed magad.

Az öreg szívtá a cigarettát, nagy szippantásokkal.

— Keresel te magadnak fickót.

— Persze, mert egy ilyen impotens roncs a férjem.

Vágó Géza érezte, ez a veszekedés egyre mélyebbre megy. Valósággal kicsontozzák egymás életét, aztán semmi eredmény. Csak a szöveg a lényeg, de változás nincs. Legszívesebben az öreg fejéhez vágná ezt a lábost, hallgasson végre. Az anyja zsörtölődéseit megértette, ha nem is tesz semmit, talán miattuk; de legalább ki mondja. Éva, Lali nem szólnak bele, csak hallgatnak csendben. Lehet, hogy hallgatásuk az igazi? Nem vezethet ez eredményre! Mérgesen szolt rájuk:

— Fejezzétek be!
— Hagyjad csak, beszéljen — mondta Nusi néni. — Legalább tudjuk, hányadán állunk.

Vágó Géza felállt az asztaltól.
— Nem lehet ezt kibírni. Elmegyek innen! — és leakasztotta a fogasról a kabátját.

Az öreg tovább szívta a cigarettát, a füst az egész konyhát megtöltötte.

— Menjél csak — nézett szembe a fiával. — Nem ijesztesz meg vele.

Éva vasalóval a kezében megállt a szoba ajtajában és mintha Vágó Gézához beszélne, annyit mondott:

— Az kellene, mindenkinek itthagyni őket.
Hirtelen egymásra néztek. Látszott a döbbenet Nusi néni arcán, meg az öregén.

— Lalinak is el kell menni innem. — mondta Éva.
Az öreg csodálkozva kérdezte:

— Minek?
Éva röviden válaszolt:

— Ne legyen olyan, mint ti! — aztán visszament a szobába.
Az öreg Vágó eloltotta a cigarettát és idegesen járkálni kezdett.

— Ő már pedig teljesen hasonlít — kezdte magyarázni. — Em-lékezzél csak a tavalyi húsvétra. Ugy berúgott tizenöt éves fejjel, hogy a mentők vitték el.

Éva a szobából kiabált, nem jött az ajtóig:
— Mert ezt látja itthon. Mutattatok ti valaha is jó példát?

Az öreg nem válaszolt.
— Ugye erre egy szót sem tudsz felelni? Igen, így van ez — folytatta Éva. — Ha kérdezzünk valamit, mindig csak a nagy hall-

gatás. Belőle is egy részeges ember lesz, — mondta Éva és újból megállt a szobaajtóban. — Veri majd a feleségét. Nem kerülheti el a sorsát.

Lali felugrott:
— Nem akarok ilyen lenni!

A nagymama megfogta a kezét, de Lali kirántotta.
— Jól van kisfiam — próbálta csitítani.

— Gyűlölöm apát! — kiáltotta. — Te tehetsz erről! — mondta az apjának és szeméből gyűlölet sugárzott.

Az öreg Vágó érezte a támadások veszélyét, védekezni akart.
— Az istenit a fajtátoknak! — kiabálta mérgesen. — Mindnyájan ellenem vagytok? Mit képzeltetek ti? — és a kezével erőteljesen gesztikulált.

— Csak lassan — próbálta Nusi néni nyugtatni az öreget.
— Ne szólj bele! — erősködött továbbra az öreg. — Ez az én dolgom. Én vagyok az apjuk, majd én elintézem.

— Az igaz! — mondta csendesen Vágó Géza. — Maga az apánk, de szégyelli az ember, hogy ilyen apja van.

— Fogjátok be a szátokat! Itt én vagyok a férfi! — ordított.
Valóságos dührohamot kapott, gyűlölködő szemmel nézett Vágó Gézára, a fiára. Legszívesebben rátámadott volna, de érezte, most ellene van mindenki.

— Csak ezt ne mondtad volna — szolt halkán Nusi néni. — Nem teszel te értünk semmit!

Az öreg toporzékolat mérgében, a nagymamát idegesítette a veszekedés. Szeretett volna lefeküdni. Most evett, előtte bort ivott, az álmoság nagy súllyal nehezedett rá. Felállt az asztaltól, lassan az ajtóhoz ment, megfogta a kilincset, visszafordult:

— Pofa be! — mondta határozottan. — Az én házámban csönd legyen

— Ez a vacak a magóé? — kérdezte kötözködve az öreg.
— Nekem legalább ez van!

— Már nem sokáig — mondta az öreg.
— Amíg élek, nem veszitek el! — Kinyitotta az ajtót, beszéde határozott volt. Keményen végignézett a döbbsent arcokon és az esti szürkületben kibotorkált a vécére.

Hann Ferenc

E bonyolult lélek

: az utazó
egyszer mindent felold
gatyában, zokniban áll
debilis bírók előtt

nincs manó
kobold
lidérc
vatesz
csóva

csak szikes mezők
bontott falak
mert a kontraszelekció híveim
... mert a kontraszelekció...
a bírók többnyire.....

A. levele Pulcheria-nak

(Versvázlat Méry Laurent-nek)

hatalmas televénykert
oszló kardvirágok ormán a kisült idő
a tárgyak torkában
nő a csend
bíboros bátyáink
nádszalag metszenek
sipító nársi sípok

találkoznak fejmagasságban

meg ne mozdulj!

glóriás kar visítóz...

gyári hibás lázmérőket
langyos vizes prizniceket
szűrös kíváncsiságot
kis kosár ködöket
halmoz halomba

a meghívott társaság

ó mit ér e nász?

mit ér e nász?

ócska akkordok cammognak feléd...

Szepesi József

Ősz van újra

őszutó
(virágtalan tarkaság,
ködképződés, átfutó
esők)

néhány pöre ág
mered a szürke égbe
s nyálkás fűre lép a láb.
Freccsen egy tócsa vére.

...

Alszik a gyár, a kocsma s alszik
szemben a ház is, hol fehér
párnán tán éppen most hazudja
mellnek szerelmét egy tenyér.

...

Betoncella — mi más lenne? —
ez a lakás. Kóterem,
hol a lira elvesztette
szerelmét egy pókeren.

(Nem írok csak szürke prózát,
amióta itt lakom.)

Iluh István

Tanyán

A csönd-lombú
Alkony homálya
Estike szagú
Harmatos éggel
Hajlik a tájra
A hold kibontja
Aranyos haját
Bogarászni száll
A denevér
Nagyapám
A nagyitkú tanyák
Életeről
Csodákat mesél

Mikszáth Kálmán különös házasságai

Az olvasó csak egy *Különös házasság*ot ismer, ezért meglepődik rajta, ha több ilyenről szólnak. Pedig Mikszáth életében is, műveiben is kereste a különösét, két házassága éppoly „különös” volt, mint az elbeszéléseiben, regényeiben bemutatott házasságok legnagyobb része. Csakhogy saját házasságai erkölcsi nagyságát példázzák, a művekben bemutatott házassági tervek és házasságok jórészt a kortársak erkölcstelenségét. Mindezt azonban csak részletes elemzéssel világíthatjuk meg.

Milyen sokat olvasunk, hallunk egy-egy lírai költő szerelméről! Ki ne ismerné a diákok közül Lilla vagy Szendrey Júlia nevét? De milyen kevésbé foglalkoztatja az utókort az elbeszélők szerelme, házassága, családi élete! Pedig még az olyan zárkózott, szemérmes író is, amilyennek Mikszáthot ismerjük, újra meg újra visszaemlékezik a múltira, és regényeiben megtaláljuk egykori udvarlásának, jegyességének, házasságának nyomait. Az ő két házassága — akár mint emlék, akár mint erkölcsi mérce — ott olvasható a nagy regények, a *Különös házasság*, a *Nosztalgia* fiú esete Tóth Marival és a *Jekete város* lapjain is.

Milyen volt hát az első különös házasság? Ennek nemcsak külső történetét, eseményeit ismerjük, hanem hátterét is, és hála Mikszáth Kálmánné *Visszaemlékezései*, meg kettejük levelezése kritikai kiadásának, az olvasó nyomon követheti fejtegetésünket.

Az még nem tenné különössé, hogy a fiatalok szeretik egymást, a szülők pedig nem akarják lányukat olyan fiatalemberhez adni, akinek nincs biztos keresete, állása. Mauks Mátyás, Nógrád vármegye szolgabírája azzal a feltétellel adná Ilonkát Mikszáthhoz, ha az ifjú esküdt hajlandó lenne megyei szolgálatba lépni. Csakhogy Mikszáth már akkor érzi írói hivatását. Ilonka pedig hisz benne. És Mikszáth, ez a hidegfejű udvarló, ezt a hitet, bizalmat meg tudja becsülni. Többek között ezt írja neki: „Például én nem tartom valami rendkívüli szépségnek, inkább úgy rémlik néha, hogy nekem nem is tetszik, hanem csak szeretem. Nem tartom okosnak sem. Aztán ösmerem még egy egész csomó hibáját. Ha összeszámítom, hát semmi jót nem találok magában, kivéven azt az egyet, amit milliószor jobban becsülök, mint ragyogó szépségét, fényes lángelmét, kedves neveltséget, szerénységet — tudom, hogy magában van jellem.”

Ez a jellem mutatkozik meg, amikor Ilonka nem akar elválni férjétől, pedig Mikszáth már nem tudja elviselni szenvedését, azt a nyomort, amit az ő makacs hivatásszerellete okozott. Csak csellel veheti rá Ilonkát arra, hogy beadja a válókeresetet, azt írja neki, hogy mást szeret... Hét évig külön élnek, majd Mikszáth, a sikeres író ismét megkéri Ilonka kezét. De ha a férj áldozatkész, a jellemes asszony se marad el mögötte, így válaszol a levélre: „Maga a sors kerekén felül került (hála Istennek) ... Én alája kerültem. Micsoda szomorú figura lennék elmara-

dott vidéki asszony létemre, maga mellett...
Hogy tehette azt fel rólam, hogy én valakihez férjhez mentem vagy megyek? Hiszen én magához esküdtem az oltár előtt. Felmenthetett-e az alól engem a törvény? Nem adok én arra semmit, nagyobb úr az én lelkiismeretem, az pedig nem ismeri a visszaesküvést.”

Vajon nem érezzük-e, hogy Tóth Mari, Horváth Piroska, Otrokócsy Rozália jellemének fő vonásai innen erednek? Király István is felhívja a figyelmet Mikszáth nőalakjainak jellemére, a *Jekete város* elemzésekor többek között ezt írja: „A regény mondanivalójának hangsúlyosa nem is Fabriciuszon, hanem mint Mikszáth romantikus szerelmi történeteiben mindig, a lányalakon, Otrokócsy Rozálián volt... a Horváth Piroskák és a Tóth

Marik párja volt... Jellemerő és odaadó jóság sugárzott egyéniségéből...”

Ezek a lányok neveltetésük, sorsuk következtében másképpen éreznek, gondolkodnak, mint kortársaik, szinte azt mondhatnánk, hogy női különcök. Otrokócsy Rozáliát egy titok választja el társnőitől, de még Fabriciusztól is: senkinek se szabad megtudni, hogy ő Görgey alispán lánya és álnéven él Lőcsén. Horváth Piroskát apja teljesen elszigeteli a világtól, Tóth Marit a nagy vagyon idegeníti el az őt körülvevő társaságtól. És az eladó birtok Erzsikéje? ... egész nap ki nem szakad a könyv a kezéből. Még egyszer belebolondul, máris tele van szegény fejcsikéje fantáziákkal.” Ez meg éppenséggel Mauks Ilonáról szól, aki belemélyedt az olvasásba, szóba se állt a műveletlen fiúkkal, lányokkal, akik ostobaságokról fecsegték. És ha Mikszáth nőalakjai betyárnak néztek egy-egy jámbor utasembert, Ilonka meg romantikus képzelettel Jenőy Kálmánnak tartotta Mikszáthot, az új esküdtet. Ami pedig a modorát illeti, azt kifogásolja ugyan a nógrádi úri társaság, annál inkább megbecsüli Mikszáth: „Az igaz, hogy a nagysád modorára száz közül kilencvenkilenc ember azt mondta, hogy rossz, hogy excentrikus. Hanem, hát mikor annak a kilencvenkilenc ripóknek nem volt igaza. Mert annak a többi kilencmillió lánynak volt rossz a modora, csak a nagysádé volt igazi, fölséges... Ez abban áll, hogy önállóan ítél, nem hallgat senki másra.”

Mégsem teljes a harmónia: Ilonka nem tud szakítani szülei, ragaszkodik az egyházi szertartáshoz is, Mikszáth végre kifakad: „Hát minek az a cifraság? Mikor ez egészen mindegy az érvényességre nézve. Miért nem kötötte már azt is ki, hogy az esketető pap okvetlenül vereshajú legyen?” Hiszen ha csak ez volna! De mennyit kell ravaszkodni, szaladgálni, míg az esküvőt megtarthatják! Bizonyosan hozzájárult Mikszáth későbbi ingerültségéhez is ez a tortúra, nem szívesen irt házassági ceremóniáról, akkor is ellenszenvvel, gúnyosan vagy ironikus formában.

És most egy közjáték: vajon miért a lányok vannak fölényben? Miért nem ábrázolta Mikszáth önmagát mint eszményi vőlegényt? Elvégre mestere, Jókai szívesen megtette a *Politikai divatokban*, ennek hőse mindazt véghez vitte a szabadságharcban, amit az író tenni szeretett volna... Mikszáth önmagát legfeljebb ironikusan ábrázolta, saját maga eszményítésétől visszatartotta szigorú ízlése. De nem lehetetlen az sem, hogy egy közjátéknak is szerepe volt ebben. Erről az 1873. május 2-án írt levél tanúságot tesz. Mikszáth megígérte: Ilonkával szakít örökre. A levélben ezt írja: „Megadtam magamat. Valódi öngyilkosság... Mondja ön, hogy vagyoni viszonyaim miatt szakított velem... Én vagy két hét múlva megkérem Tinit, a lapok közlik a hírt, hogy eljegyeztem a bájos és szelleműs Bolyky Tinit...”

Ezt a levelet Mikszáthné kihagyta gyűjteményéből. Lehetséges, hogy az író is lelkipurdalást érzett miatta, s azok a vőlegények, akik mint hozományvadászok indultak, majd megtisztulva ettől, tiszta szerelemből házasodtak, egy küssé az ő útját is mutatják. Marjászký földért akar házasodni, de saját birtokát is eladja, mert szerelmes, Wibra Gyuri az esernyő nyelében elrejtett vagyon után kutat, s csak ennek elvesztése után jön rá, hogy az igazi vagyon egy szerető lány szívében található...

Csak azért jöhetett rá, mert az író tudta ezt: hétévi különélés után újra feleségül vette Ilonkát. Most már a házasság erkölcsi és szellemi tartalmáról van szó: Mikszáthné abban találja legfőbb örömét, ha férje novellát formál azokból a történetekből, amelyeket ő vagy testvére, Nelka beszél el neki. Tehát egy küssé modellje, forrása és közönsége, kritikusa az urának. Éppen erre a szellemi közösségre vágyik Mikszáth; annál is inkább, mert jól tudja, milyen kincs nálunk a jó ízlésű, szellemi életet élő asszony. Késérő sorokat ír erről a *Különös házasság* harmadik fejezetében. Szól a régi asszonyokról, akik „csak testből álltak, és kis mértékben némi lélekből.” Bizony, a mai asszonyok se állnak meg a helyüket a francia szalonokban. A francia hölgyek parfümjét, ruháját, kalapját meghozatják ugyan, de „szellemük”

lebilincselő varázslat, gazdag szívük, érdekes gondolatviláguk azonban nem bír átlopózkodni a határon."

A szülői engedély nélkül, lányszöktetéssel járó első, és a hét év után kötött romantikus második házasság, amely nyilván kétszeri sajátos jegyességgel járt együtt, Mikszáth életének legnagyobb eredménye. Ezért nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az író csaknem valamennyi művében éppen a jegyességről, a házasságról beszél. Ehhez természetesen olvasmányai is hozzájárultak, sőt a sok népmese ballada is, amelyeket gyermekkorában hallott.

A balladák elsratják a juhászlegényt, aki bárókisasszonyt szeretett, Kádár Katát, a jobbágylányt, akinek szerelmét még holtában is megcsúfolták. A szerelem érzése és a házasság intézménye újra meg újra összeütközik egymással, a könyörtelen osztálytársadalom elpusztítja a szerelmeseket. Másfelől a tündérmese hőse szembeszáll a veszedelemmel, és erővel, bátorsággal, de főképpen táltos ló, segítő állatok útján eléri célját. Sikerét éppen a házasság szentesíti: a mesebeli kiskondás feleségül veszi a királykisasszonyt vagy a tündérlányt.

Mindkettőnek megtaláljuk változatait Mikszáth műveiben is: a *Prakowszky*, a *süket kovács* nepeballadája, *A két koldusdiák* népmesére emlékeztet.

A mesés megoldás, amely mögött ott rejtőzik saját házasságának története is, a kegyetlen valóságot korrigálja: csoda árán is boldogságot teremt. De vajon nem jár-e közel a csodához Mikszáth pályafutása is? A nógrádi esküdtből országos híró író lett, a nyomorgó újságíróból olyan kiválóság, akit a fővárosba látogató Rooseveltnél elnök látni akart!

De Mikszáth nem maradhat meg sem a mese, sem a személyes élmény szintjén, tovább lép, a realizmus talajára. Most már nem Jókaitól, inkább Dickenstől és Maupassant-tól tanul, és műveiben a szerelem és a házasság viszonyát, számos ellentétét realisan ábrázolja.

Ha eddig azért voltak különösek a házasságok, mert csodás módon kapták meg jutalmul a hősök életük párját, akkor most ennek éppen az ellentéte következik: az udvarlás, a jegyesség és maga a házasság is — a maga sajátos ábrázolásával — a kor visszaéléseinek leleplezését szolgálja.

A dzsentri leleplezése még kedélyes história: hát istenem, az elszegényedett urak ünnepnapot csinálnak maguknak egy-egy házasság alkalmával (A gavallérok). Már-már elhiszi a vendég, hogy igazi nagyurak, birtokosok közé került, míg aztán kiderül, hogy a birtok régen elúszott, a dzsentri már a vármegye hivatalában keresi meg száraz kenyerét.

De a Katánghy-történet már nem ilyen ártatlan! Katánghy Menyhért a jólkereső orvos szerepét játssza, Blandi bárónő lánya pedig, Klárka száz Napóleon-aranyat ad át neki — ez az orvosi honorárium. Menyus megkéri a gazdagnak vélt lányt — egymást csapják be. A történet tanulságát Katánghy így fogalmazza meg: „Összekerültünk, feleség”.

Mikszáth itt a férjvadászatot mutatja be, és leleplezi „a nevelőbeli kis bakfist”, akiből a doktor távozása után „haragos fúria” lesz. Ez a leleplezés végigvonul az író egész életművén. Mikszáth gyűlöli kora lánynevelő intézeteit, s még ezeknél is inkább a német és francia nevelőnőket, akik ásatag illemszabályokkal keserítik meg a magyar lányok életét. Nevetségessé is teszi őket, ahol csak lehet. Ki ne emlékeznék Madame Kriszbay mulatságos kalandjaira! (*Szent Péter esernyője*). Veronka azt tartja, hogy nem fogadhatja el Wibra Gyuri kocsiját, mert tiltják az illemszabályok. No de Madame Kriszbay, némi tárgyalás után, mégis engedélyezi a dolgot, mert hiszen „a kocsi nem kar”, és az illemszabály csak a férfi karjának elfogadását tiltja. Szegény Madame! Azt is meg kell érnie, hogy tanítványa az eljegyzést nem szépen bútorozott szalonban, hanem egy vadkörtefa alatt tartja. „Mit fognak erre mondani?”

Az elszegényedett dzsentrit Mikszáth még érthető részvéttel ábrázolja, annál is inkább, mert nógrádi ismerősei, munkatársai között néhány becsületes, jó szándékú fiúval találkozott. Annál kíméletlenebb a hatalmaskodó dzsentrivel és a többi főúri renddel szemben.

A *Különös házasság* témaválasztása azért szerencsés, mert a „szent” házasság ilyen ábrázolásával egyszerre két ellenséget lehetett leteríteni. Ebben a házasságkötésben a feudális hatalommal rendelkező Döry báró éppoly bűnös, mint a papja, aki a

báró lányát elcsábította, és visszaélt a rábízott egyházi funkcióval. Csakhogy Mikszáth nem két személyiséget, hanem típusokat vett célba. A különös házasság kieszelői és végrehajtói megbízható szövetségekkel rendelkeznek, felsorakozik mellettük az egész reakció. A kapzsi, korrupt, megvesztegethető papság összefog, és minden ígéret ellenére a különös házasságot érvényesnek mondja. Maga a jogi eset is felháborítja az olvasót, de Mikszáth nem éri be ennek bemutatásával. Amihez legjobban ért, egy szerelmes párt ábrázol, s ennek a vágyait, reményeit, küzdelmeit mutatja be. Buttler János gróf szereti Horváth Piroskát, és azért kívánja megsemmisíteni az erőszakolt házasságot, hogy őt vehesse feleségül. Így ütközik össze egymással a regényben két világ, s ezeket egy erőszakos kényszerházasság, s egy másik, boldog házasság reménye testesíti meg.

Valahányszor szerelmi jelenetet, udvarlást, csipkelődést ábrázol az író, valami kevés mindig meglevenedik ilyenkor a saját múltjából. Vajon miért tudja annyira hitelesen bemutatni az ifjú jegyespár lelkivilágát? Honnan tudja, mit érzett Buttler János, amikor szavát adta, hogy nem keresi fel Piroskát? Hogyne tudta volna, mikor maga is átélte ezt a válságot, csak éppen a múltat kellett felelevenítenie. De hiszen eleven az: Horváth uram meséi, amelyekkel a kérőket próbára teszi, egy töről fakadnak azokkal, amiket Ebecken a nagymama mondott el Mikszáthnak, a kisdíáknak.

A romantikus és népies regényekben, éppen úgy, mint a tündérmesében, a házasság megkoronázza a művet: a hős küzdelmeinek legszebb jutalma. Ezért természetes, hogy ehhez a regény utolsó lapjain jut el az olvasó. Ezzel szemben, a *Különös házasság* szerkezete inkább a bűnügyi regény felépítésére emlékeztet: a gonosztettet a mű elején követik el. Mindez szorosan összefügg a regény mondanivalójával. A házasság az érdemek jutalma, erkölcsi és anyagi felemelkedést jelent, s ezt meg kell érdemelni. A különös házasság azonban ennek éppen az ellenkezője, olyan gaztett, amely Döry Máriának nyújt erkölcsi elégtételt a kor megítélése szerint, s anyagilag a vőlegény kifosztását jelenti. Ez a házasság olyan, mint a bűnügy, helye a mű elején van, következőképpen is csak elkövetése után vizsgálhatók meg.

Valójában két különös házasság található a regényben, az egyik törvény szerint érvényes, ez Buttler János és Döry Mária házassága, a másik inkább romantikus elképzelés: Buttler János és Horváth Piroška talán álneven, idegenben mégis boldog házasságban élhet...

Mikszáth két húron játszik, s mindkettőn művészi: bemutatja a jogtudósok, a ravasz ügyvédek, a minden hájjal megkent vesztegetők és a megvesztegethetők küzdelmét, s ezzel összefonja a másik szálát, mély érzéssel, saját emlékeinek felelevenítésével ábrázolja egy szép szerelem megszületését, két lélek harcát a boldogságért.

Említettük már, hogy Mikszáth műveiben szinte alig lehet „rendes” házasságot találni, még a mellékszereplők is különösen kötnek nála házasságot. Gondoljunk Horváth Miklós uramra, aki kihirdeti, hogy annak adja Rózsi lányát, aki három kérdésére meg tud felelni. Bizony, nehéz a vizsga, egy Bezerédy nevű kapitány mégis megfejtja a kérdéseket — a jóképű férfit a lánytól megkapta előre a megoldásokat. Katicával se járt jobban a ravasz apa: őt meg egy hadnagy egy éjjel szó nélkül megszőktette, nem csoda, ha Piroskát annyira féltette, s olyan különösen nevelte, hogy sok vonásában a külön Mauks Ilonára hasonlított...

Eszményítő, népmesei-romantikus házasságot az író csak pályája első szakaszában mutatott be, s még ekkor sem szívesen. Szereplői ritkán jutottak el a mesei lagzi megtartásához, a történet rendszerint a házasság ígéretével fejeződött be. Mintha az író szándékosan kerülné a templomi ceremónia bemutatását, amely saját életében, mindkét házassága alkalmával csak gondot és alkalmatlanságot okozott neki.

A *két koldusdiák*, éppen úgy, mint *A beszélő köntös* az esküvő ígéretével fejeződik be. A bátor cigánylány, aki mesés hőstettel ér el céljához, azt kérdi jövődöbéljéről: „Várod-e még egyszer, míg a hajam kinő?”

A vitéz tisztán, hallhatóan felelte:

— Nem Cinna, nem várom.”

Még az esküvő megható, könnyekre fakasztó hangulatát sem akarja megteremteni. A *Beszterce ostromát* így fejezi be: „És most már, midőn olvasóimtól búcsút veszek, még csak azon tépelődöm, nem felejtettem-e ki egyet-mást? Talán a Tarnóczy esküvőjéről kellene szólanom még valamit?

— Ejh, hiszen benne volt akkor egész terjedelmében a „Vág-völgyi Lap”-ban. Még az Apolka öltözékét is leírták. Ha jól emlékszem, szürke útiruhát viselt, orgona-virágos szalmakalappal.”

Akli Miklós esküvőjét divatos templomban rendezik, de a szertartást egy merénylő megzavarja. Az esketés elmarad, süg tűnik, mindörökre, mert a császár és felesége égi jelt látott ebben a templomi eseményben. Szerencsére egy pletyka elterjedése mégis szükségessé teszi a házasságot. Ekkor végre úgy folyik az esketés, ahogy Mikszáth a magáét is szeretne volna. Akli szobájában rendezték: „Orgonaszó nem volt, se szent ének, hanem egy madár csiripelt az ablakpárkányon a szertartás alatt, és az olyan szép volt, hogy gyönyörűség volt hallani”.

Hány magyarszakos tanár bosszankodott már azon, hogy tanítványai beleszerettek Noszty Feribe! Hiába magyarázták nekik a váltóhamisítást, Mari rászédését, a gyerekek nem szívesen engedtek. Vajon miért? Nem volt-e igazuk, legalább egy kissé?

Mint Jókai, Mikszáth is saját élményeiből merített, nagy regényeinek szerelmi jelenetei sok tekintetben a nógrádi múltat elevenítik fel.

Mikszáthné említi visszaemlékezésiben, mennyire szeretette férje a természetet. Ez egyébként már korai novelláiból kitűnt. Nem csoda, ha csaknem valamennyi regényének szerelmesei a szabadban, szép tájon, költői környezetben beszélgetnek egymással. És ez a beszélgetés? Csipkelődés, ugratás, amely sokszor szinte sakkjátszmára vagy még inkább kártyajátékra emlékeztet. Ez különösen Noszty Feri esetében áll: minden adu az ő kezében van, hiszen Mari nem ismeri a cselszövést, amelyet Máli néni gondolt ki. De hiszen ilyenféle, persze ártatlan tréfákat a Mauks lányok rászédésére maga az író gondolt ki.

Már Sötér István rámutatott, hogy Noszty Ferinek számos kedves, megnyerő vonása van. Hogyne lenne, mikor az író olykor saját érzékeny lelkiismeretét szólaltatja meg, pedig Ferit beszélteti, vagy a természetben gyönyörködik, amúgy Mikszáthmódra, amikor a züllött dzsentrifíút ábrázolja. Tóth Marit pedig sok tekintetben feleségéről, Mauks Ilonáról ábrázolta: alakjával a jellemes lányt mutatta be.

A Noszty fiú esete Tóth Marival talán még a *Különös házasságnál* is keserűbb regény. Itt nem találunk kontraszt-hatást, olyan szerelmeseket, akiket igazán megszerethetnének. Mikszáth ebben a regényben nem mutatott be. Sőt, a Noszty család aljas tervén kívül, amely végül is sikertelen maradt, csak olyan házasságokat ábrázolt, amelyek kiábrándítják az olvasót. Mennyi szerelettel mutatja be a három ifjút, akiknek barátsága híven kitart késő öregségükig! De milyen házaseletet élnek ezek a barátok? Tóthné, Velkoviczné nem véletlenül olyan ostoba, hiú és gyermeketeg lélek, Mikszáth ilyennek ismerte az asszonyokat, akiknek férje meggazdagodott, s talán kiművelődött, hogy annál távolabb kerüljön tőlük. És a dzsentriházasság? Ezt Kopereczky és Vilma, tehát a főispán úr és neje bemutatásával leplezi le az író. Vilma megtanulta a Sacré Coeur intézetben, hogy a szegény lánynak nem szabad válogatnia, mert aki gyalog jár, az üljön fel az első hintóra, amelyet felkínálnak. Meg is fogadja a tanácsot: hozzámegy Kopereczky báróhoz, akit nem szeret, sőt lenéz, s erre meg is van minden oka, ugyan miért tisztelné, szeretné „az állatok tanítványát”? Van más, akit szeressen. A főispáni titkár, régi szerelme jött el utána, persze, a jó testvér, Feri segítségével.

Keserű regény a *Noszty fiú esete Tóth Marival* azért is, mert az egész vármegyét elítéli. Itt nem szakad két pártira a nemesség, hanem az öreg Noszty és Máli néni irányításával az egész apparátus azért dolgozik, azon fáradozik, hogy Ferinek megszerezze Tóth uram lányát, s főként a vagyonát.

A ravasz cselt nem koronázza siker: a polgár leleplezi a dzsentriintrikát. A házasság füstbe megy, s ez jelképes is, hiszen a házasság a hős végső, legnagyobb jutalma lenne, másrészt erkölcsi ítélet is, hiszen megghiúsítása a hozományvadászat megbélyegzését jelenti.

Semmi sem bosszantotta jobban Mikszáthot, mint az, ha Ilonka is követte a szokásokat, és attól tartott, hogy valamiért megszólják. Éppen az előítéletek, a rossz közvélemény ellen küzdött, s erre buzdította menyasszonyát, majd feleségét is. Talán ezért is ábrázolta Podwolski grófit olyan ellenszenves figurának, mert ő igazán tudta, mi a szokás, ha valakinek a lányát kompromittálják: „Ezt így csinálják, barátocskám, egész Európában, a világ eleje óta... Hát mi az ördögöt csinált volna akkor az elszegényedett nemes ember, hol regresszállhatta volna magát, ha az efféle szerencsejáték se lett volna?”

Éppen úgy, mint a *Különös házasság* hőse, Tóth uram is világosan látja: itt nem lehet élni, és családotól elköltözik a környékről.

A *fekete város* legszebb, legmegragadóbb lapjain Fabriciusz és Otrokócsy Rozália szerelméről olvasunk. És még ezek is megszépülnek, ha Mikszáthné visszaemlékezéseit is felidézzük: a kedves csipkelődés, a nyomozás egy titok után az ifjú Mikszáthot jellemzi: az író ismét sok emléket, vonást elevenített fel múltjából.

Mennyire kívánja az olvasó az ifjak boldogságát! Maga a szerző is érzi: ez a tiszta, őszinte szerelem beteljesülést érdemel. Még arról is ír, hogy a szerző akarata ellenére. „a gondviselés” szerint fejeződik be a történet. De vajon művészi szempontból lehetett-e másképpen? Az egész regény komor, sötét, csak ez a szerelem nyújt némi vigasztalást az olvasónak. A mondanivaló világos: nemes és polgár ontja egymás véré, céltalanul vagy aljas, földszerző céllal. Nincs innen kiút, a realizmus nem találhat ilyent, ezért hát Mikszáth, s nem a gondviselés fejezi be a regényt.

Dehát akkor ez lenne a végső válasz? Ez hát az író mondanivalója három nagy regényével?

Legfőbb mondanivalója nyilván a leleplezés. Ennek eszköze elsősorban a szerelem megcsúfolásának, a házassági visszaéléseknek bemutatása. Ezekkel van tele még *A fekete város* is (gondoljunk Bibók uramra, vagy Preszton házasságára.)

Az ilyen társadalom kemény, könyörtelen kritikája nagy érdem, különösen amikor a legszebb emberi érzés, a szerelem nevében lehet ítélkezni. De Mikszáth ennél többet is tesz: utat mutat.

Nógrádtól sohasem szakadt el, az országos, sőt a világhír sem szorította háttérbe a megyét, s mégiscsak az számított, amit ott mondtak róla. A fővárosban rendszeresen látogatta Veres Pálné szalonját, ebben a Borz utcai szalonban nagy viták folytak, itt Jókai, Gyulai Pál, Szász Károly, Vámbéry Ármin és a szellemi élet sok más kiválósága megfordult. Mikszáth ilyen módon első forrásból ismerte meg Veres Pálné tevékenységét, és cikkeivel támogatta „a nőmozgalmat”, sőt a lányok világi nevelésének tervét is.

Veres Pálné 1867-ben megszervezi a Nőképző Egyesületet, majd két év múlva megindítja az első nőképző intézetet. Tanácskozásokon, röpiratokban, előadásokkal népszerűsíti tervét: meg akarja reformálni a nőnevelést. Egyik beszédében így szól erről: „Hazánkban a még most is dívó nőnevelés, kiváltképpen az előkelő és gazdag családok lányainál, a reáltudományok, idegen nyelvek s néhány technikai ügyesség elsajátításában kulminál. Ez a nevelési rendszer oly épülethez hasonlít, melynek tetőzete nincsen, s ezért nem felel meg céljának. Hogy tehát a nők magas hivatásukhoz mért célszerű műveltséget nyerjenek, oktatási rendszerünket reformálni kell...”

A nők magas hivatása egyrészt a férfival egyenrangú kenyérkereset, másrészt az ősi, kezdetleges családi élet megújítása. Ilyen módon Veres Pálné világi nőnevelő intézete fontos feladatot tölt be, előkészíti a nők egyenjogúsítását és a családi közösség harmóniáját.

Mikszáth mindezt éber figyelemmel követi nyomon. Veres Pálné felhívásait, pedagógiai előadásait még a kiadás előtt megismeri, maga is tart előadást a híres szalonban. Mint újságíró támogatja a mozgalmat, mint ember szinte családtag Vereséknél. *Múlik a vármegye* című írásával búcsúztatja Veres Pált, az egykori Nógrád megyei alispánt, és Szilárdával, lányukkal szoros kapcsolatot tart. Legfontosabb az a cikke, amelyben Veres Pálné pályafutását bemutatja. Ebből világosan kitűnik: Mikszáthnak határozott koncepciója van, számára a nőnevelés elsőrendű feladat.

Abból indul ki, hogy „nálunk csak olyan asszonyok képe függ a falon, akik férfiak voltak...” Pedig Veres Pálné Beniczky Hermin, aki egykor Madách Imrével levelezett, és akinek pedagógiai tevékenységére külföldön is felfigyeltek bizony megérdemelné, hogy megbecsüljék. Ebben az országban, ahol az asszonyokat „a szellemi mozgalmak, nemzeti aspirációk... nem interesszálják”, sok a tennivaló nőnevelés terén. Mert mi volt eddig a gyakorlat? A katolikusok zárdába adták a lányokat, a protestánsok a helybeli kántorra bízta a nőnevelést, az meg is tanította a lányokat írni és olvasni. És a gazdagok? A gazdag lányokat idegen „boszorkányokra” bízta. Ahogy Mikszáth írta: „Kálmán király hiába törölte el a boszorkányokat. Ezek az idegen boszorkányok idejártak (tízezer volt itt!), és megmételtyezték lányainkat...”

Jól tudta ezt Veres Pálné, és maga is ezért kezdett munkálkodni: lányát nem bízta „boszorkányokra”, hanem maga nevelte. Tapasztalatait értékesíteni akarta, először csak huszonkét asszonyt hívott össze, és megalapította a Nőképző Egyesületet, majd Deák Ferencet is meggyőzte terve helyes voltáról, és nem sokára megindíthatta világi nőnevelő iskoláját, s ezzel megteremtette a magyar nőnevelést.

Mindez nemcsak azért állt közel Mikszáth felfogásához, mert sokat hallott róla Veres Pálné szalonjában, amely a nógrádi emlékek miatt is kedves volt előtte, hanem azért is, mert a nők erkölcsi, társadalmi szerepét olyan sokra becsülte. Romantikus-népies elbeszéléseiben és regényeiben olyan hősöket, hősnőket ábrázolt, akik bátran küzdöttek céljaik megvalósításáért, és áldozatot hoztak a házasságért. És ezek a regényes házasságok az író élményét is jelentették. Vajon küzdött-e valaki bátrabban az érvényesülésért, hozott-e nagyobb áldozatot a közös boldogságért, mint Mikszáth? Realista regényeiben leleplezte a visszaéléseket, amelyeket a legszebb érzés, a szerelem megcsúfolásával követtek el, elítélte vagy nevetségessé tette a „különös házasságokat”. De mind romantikus fogantatású, mind realista művei nagy részében a jegyesség, a házasság a jellem próbaköve, éppen úgy, mint az író és felesége életében. Ezért saját életének erkölcsi példája akár mint eszmény, akár mint ítélet, kimondatlanul is ott ragyog műveiben.

És az író, aki könyveiben a jót és a gonoszt oly világosan elválasztotta egymástól, mint újságíró is új utat mutatott, olyan utat, amely a különös házasságoktól a modern házassághoz vezet el.

Lengyel Dénes

JEGYZETEK

1. Mikszáth Kálmánné *Visszaemlékezései*, Bp. 1957.
Mikszáth Kálmán: *Összes művel*, 24. kötet, *Levelezése I.* Bp. 1961.
2. *Levelezése*, I. 73–74.
3. *Levelezése*, I. 173.
4. Király István: *Mikszáth Kálmán*, Bp. 1952. 377.
5. Mikszáth Kálmán: *Összes Művel*, 5. kötet, Bp. 1957. 104.
6. *Levelezése*, I. 46.
7. *Levelezése*, I. 139.
8. *Levelezése*, I. 130.
9. Az ebecki délutánok, *Hátrahagyott munkák*, Bp. é. n. 39–48.
10. Veres Pálné Beniczky Hermin *Élete és működése*, összeállította Rudnay Júzséfné és Szigethy Gyuláné, Bp. 1902. 234.
11. *uo.* 651–662.

Munkásarcok a magyar filmművészetben

A magyar filmnek az államosítás óta több jó vonulata, számottevő hagyománya van. Ezek a jelentős sorozatok voltaképpen a felszabadulás előtt kezdődtek, a minőségi kivételnek tekinthető alkotások azonban nem állhattak össze egységes sorozattá. Az előrelépés feltételei csak 1945 (s még inkább 47–48) táján teremthetők meg. A szóbanforgó körülmény megszabja vizsgálódásunk jellegét: célszerű, ha jegyzetünkben csak az új magyar filmművészet útkereséseiről és eredményeiről szólnunk.

A leginkább „körüljárt” és leghitelesebben ábrázolt problémakörnek a falusi világot tekinthetjük. A sovány örökség emlékezetes darabjai, a *Tavaszi zápor* (Féjös Pál) és a *Földindulás* (Cserépy Arzén) után tucatnyi film birt felfedező jelentőséggel e témakörben. Például *Fabri Zoltán* drámái (*Körhinta*, *Húsz óra*), a *Ranódy*-rendezte *Szakadék*, *Zolnay Pál* *Hogy szaladnak a ják!* című alkotása — s mindenekelőtt és főképpen a klasszikussá nemesedett *Talpalatnyi föld* (Bán Frigyes rendezése). Tartalmas hagyományként, pozitív tendenciaként tartjuk számon a két testvéri Múza, az évezredes múltra visszatekinthető irodalom és a felnőttkorba csak most érkezett film kapcsolatát. Fentebb említett példáink is bizonyítanak. Kodolányi János, Sarkadi Imre, Santa Ferenc, Darvas József prózája termékeny ihletőnek bizonyult és megmozgatta a rendezők fantáziáját. Hosszasan sorolhatnánk a szuverén „irodalmi filmek” címeit: a *Bakaruhában* (Fehér Imre költői szépségű Hunyady-adaptációja) éppúgy útjelző kő a két művészet békés egymás mellett élésében, mint a *Hideg napok* (Cseres Tibor regényét Kovács András vitte vászonra) vagy a *Szindbád* (Krúdy Gyula világa — *Huszárik Zoltán* szemével.) Bizonyos történelmi illúziók szétfoszlatásának szándéka, a társadalom ok-okozati összefüggéseinek vizsgálata jellemzi egy másik filmtípusunkat (*Jancsó Miklós*-teremtette modell, a *Szegénylegények* nyomán).

De hagyjuk a további skatulyákat. Bármilyen koordináta-rendszerbe helyezzük, akármiféle esztétikai-történeti komputerbe tápláljuk a közelmúlt és a jelen magyar filmjeit, az említettekhez hasonló formátumú sorozatról a munkástatikában meg nem beszélhetünk. Korunk tohósán, a kétkezi dolgozón a magyar film-művész természetesen rajta tartja a szemét. A számszerű arányok sem rosszak.

A problémákat többen többféleképpen közelítették meg; tudunk olyan nekifutásokról, melyek az adott témakör műfaji gazdagítását, a hagyományos keretek kiszélesítését célozták. Az eredmények nem lebecsülendők, de hát a tények ettől tények maradnak. A munkásosztály közérzetét, forradalmi harcait és mai küzdelmeit megörökítő magyar filmek még nem eredményeztek minőségi-esztétikai robbanást. Jelen vannak ugyan a filmművészetben, formálják a közvéleményt is, érvényességük és hatékonyságuk azonban — néhány kivételtől eltekintve — még nem egyetemes.

Mielőtt a történeti vázlatot közreadnánk és a legfrissebb — figyelemre méltó — kísérletekről, valamint az előrelépés feltételeiről szólnánk, nem hagyhatjuk említetlenül a szerény bizonyítvány okait. Alaposabb vizsgálódást is megérne a kérdés, ezúttal csak cimszószerűen teszünk említést a (valószínűnek látszó) magyarázat összetevőiről. A falusi változások mozgalmassabbak, mint a városiak: jobban kínálják a drámai nyersanyagot. Rangosabb az irodalmi tükrözés színvonala. A művészek jórésze alaposabban ismeri a kisebb települések, a falvak szokásait, kultúráját, a paraszt felfogását, pszichológiáját, mint a munkások, a gyárban vagy üzemekben tevékenykedők életét. (Megállapításunknak nem mond ellent, inkább a dolgok bonyolult összefüggéseit bizonyítja, hogy a *Talpalatnyi föld* rendezője világéletében városban élt s mégis kongeniális körképet adott a paraszti valóságról. Nem elhanyagolható, ki honnan jött, ám ennél is lényegesebb: merre tart? Még egy érdekes adalék. *Máriássy Félix*, a nemrégiben elhunyt kiváló rendező az elkötelezettség szenvedélyességével térképezte fel a munkás-sors különböző változatait. Erre tette fel az életét. Pedig nem volt proletár származású: magypolgári családban született.)

Az új idők új munkása, a szocialista Magyarország feltétlen híve és harcosa a negyvenes évek végefelé jelenik meg először a magyar vásznon. A „fényes szelők” korában megélődül az idő, ám bizonyos szempontosi megnyírbálja a művészi kifejezés lehetőségeit. A *Szabóné* (1949) — a nyitány — még a merev előírások előtt került műterembe. Bizonyára ez az oka annak, hogy magasan felülmúlja a később készített, időszerű munkástatékkal foglalkozó sematikusan tanmeséket. Nemeskürty István azért említi elismeréssel a filmet történelmi munkájában, mert a mű alapvető erkölcsi kérdéseket feszeget, mindenekelőtt a munkamorál problémáit. A művészi-formai nyelv is eredeti: „Szépek *Máriássy* indító képsorai, a vasútvonal mellett húzódó gyárkerítés, a munkába özőnlő emberek, a műhelyben mozgó daruval ellentétes diagonálisban mozgó kamera felfedező útja egy magyar filmek

számára ismeretlen világban. Felfedezhetjük *Máriássy* egyéni stílusjegyeinek csíráit is: az apró, jelentéktelennek látszó részek mellett elidőzéssel való jellemzését.”

Az ötvenes évek első felének filmjeit: a „hurrá-optimista” *Kis Katalin házasságát*, a szabványhelyzeteket összefércelő *Dalolva szép az életet*, az agitációs szándékszülte *Teljes gözzelt*, a pátoszteli *Kiskrajcárt* mai mércével mérve részben vagy egészben elavultnak tekinthetjük. *Fabri Zoltán* — még a *Körhintán* innen, de már a *Viharon* túl — az *Életjel* című filmben összetettebb, sokszínűbb valóságot állít elénk. A bányásztragédia kapcsán a kollektív erő fontosságát hangsúlyozza, bár egyéni figurái még kissé sápadtak.

Az 1955 körül kibontakozó magyar filmes „új hullám” egyik erénye éppen az volt, hogy plakátszerű szövegeket mormoló, szürke hősök helyett hús-vér emberekkel népesítette be a differenciáltabb valóságszemléletet tükröző műveket. Jut ebből az egészséges feltöltődésből némi rész a munkásvilágnak is. Írásunkban teljességre nem törekedhetünk, inkább a jellemző törekvésekről teszünk említést. Két fontos mű gazdagítja a téma szinképet. Az egyik *Máriássy Félix* munkája, az *Egy pikoló világos*; a másik az azóta hazájától, művészetétől elszakadó *Herskó János Vasvirágja*. Előbbi hétköznapi hangulatainak spontán természetességével, utóbbi megrázó kontrasztjaival, karakterinek gazdagságával, a Horthy-korszak atmoszférájának pontos felidézésével hatott.

Az ellenforradalom után a magyar film „sovány évei” következnek. A társadalmi „megrendelést” — hogy ti. készítsenek minél több jelentős alkotást az elsüllyedt múltból és az alakuló-formálódó jelenről, premier plámban a munkással — a művészek csak részben tudják kielégíteni. Jobbára konfliktusszegény szituációkat ábrázolnak vagy dekorációnak használják az üzemi háttérrel. Kivétel is akad. Még a mélypont idején, 1962-ben születik meg az *Angyalok földje* (rendező *Révész György*, az inspiráló Kassák Lajos prózája) Ez a film iskolát teremthetne, annyira szép és olyan igaz. Sajnos, alig van folytatása — *Révész* sem követte az utat, mások sem nagyon hasznosították tanulságait. Találóa írta a műről a lengyel kritikus, Barbara Mruklik: „Már maga a cím — *Angyalok földje* — is magában hordozza azt, ami jellemzi *Révész György* egész filmjét: a pátoszt és a metaforát. A téma mégis a valósághoz kötődik — *Angyalföldnek* Budapest egyik, *szegények lakta* negyedét nevezik. A »valóságosnak« és az »irodalminak« az összekapcsolása: ez a harmadik tényező, amely a film költészetét adja.”

A fellendülés előfilmjei közé nem szokás a *Legenda a vonatont* sorolni, pedig Rényi Tamás ügyes, szórakoztató epizódokat fűzött egymás mellé s visszahelyezte jogaiba a mesét. Az 1962-ben megjelent műben jellegzetesen mai munkáshumor csillan meg, s ami ennél is fontosabb: a rendező elkerüli a sémák buktatóit a jellemábrázolásban. A hatvanas évek közepén-végén — immár szinkronban a magyar filmművészet gyors előretörésével — újszerű látásmód, bonyolultabb valóságkép és „merészen” progresszív mondani-való jellemzi munkástémájú alkotásainkat. Fontos állomásnak érzem a *Nehéz embereket* (Kovács András 1964-ben készített interjúsorozata arról szólt, hogy a társadalmat a munka, a bizalom és az ésszerűség abroncsai tartják össze), a *Sikátort* (Rényi Tamás ezúttal komor helyzetjelentést adott az egyensúlyvesztés mozgatórugóiról), a *Tiltott területet* (Gábor Pál 1968-as első jelentkezése „új hang”, új stílus élelenségét hozza magával: a dokumentum- és játékelemek ötvözését az oknyomozás köreinek szélesítését). Egy-egy munkásokkal kapcsolatos kérdés (az érvényesülés lehetőségei, a „beilleszkedés” nehézségei, a vezetők és vezettek viszonya, az életvitel változásainak folyamata, a kollektív tudat alakításának feladatai stb.) képezi több, ekkortájt — vagy mostanában — forgatott film alapját. Öröndetes, hogy a problémák iránti fogékonyság (és felelősség) számos műben kimutatható. A kísérletezés ellen sem berzenkedhetünk: egy-egy jelenségről a szatíra, a groteszk, a tragikomikum eszközeivel is lehet szólni. Kisebbség nagyobb szellemet hasított ki a munkáséletből, de a gondolati tartalom és a filmnyelvi arzenál bizonyos „üresjáratát” sem nélkülözi az *Ismeri a szandi-mandit?* (Gyarmathy Lívia), a *Kitörés* (Bacsó Péter), a *Horizont* (Gábor Pál), a *Madárkák* (Böszörményi Géza).

Ezzel el is érkezünk a legmaibb mához. Az utóbbi hónapokban több alkotó szolt hozzá a tanulmányokban vizsgált kérdéskomplexushoz. A salgótarjáni munkásfilmnapok programjában (a kezdeményezés méltán keltett országos visszhangot) nem remekművek kaptak helyet, de nem is tucatárúk. Az alkotások, mint a filmeket követő eszmecsere bizonyították, részben vagy egészben eljutottak a néző tudatához, állásfoglalásra készítették, megajándékozták a bensőséges élmény örömeivel.

Kitapinthatók-e, megfogalmazhatók-e a *Kilenc hónap*, a *Kenyér és cigaretta*, a *Tiltott terület*, a *Kitörés*, a *Jelenidő*, a *Harmadik nekifutás*, a *kenguru*, a *Végül*, a *Makra*, az *Utazás Jakabbal*, az *öreg* és más művek alapján bizonyos tendenciák? Van-e előrelépés? És reálisnak mondhatjuk-e a reményt, hogy a sok részeredmény után a *Talpalatnyi földhöz*, vagy a *Húsz órához* hasonló, szintetizáló mű megszületik a munkásélet hétköznapijait megörökítő filmek sorában?

A felsorolt filmek között jelentős különbségek vannak. A „munkástéma” megjelölés önmagában nem minősít: vezető osztályunkról és képviselőiről kiváló, jó, közepes és gyenge filmeket egyaránt le-

het készíteni. Legtovább azok a művészek jutottak, akik nem a felszínt borzogatják, hanem a gyökerekig igyekeztek leásni. Mármost egy-egy téma kibontásakor. Például Gábor Pál és Maár Gyula. A *Tiltott terület* szerzője azzal a képességgel rendelkezik, hogy a mikrovilágot érzékeltes pontossággal látja és láttatja: nem a sztorira, hanem a magatartás emberi-társadalmi hitelére fordít nagy figyelmet. Az is tetszik, hogy mindig az ember *igazságát* keresi; a múlt század harmincas éveiben játszódó történelmi filmjében. a *Jár-ványban* sem változott a képlet. Maár Gyula a *Végülben* a félreállítás, a mellőztetés lelkiállapotát elemezte rendkívül igényes pszichológiai megközelítéssel. Olyan hőst hozott emberközébe, akit addig a magyar film kevés figyelemre méltatott — noha fontos kovácsa ő mai eredményeinknek. A *Végül* hatékonyságát bizonyos ritmusproblémák csökkentik: túlságosan szikár, eseménytelen a tálalás, nagyon részletező az előadásmód.

Bacsó Péter több filmben is munkásmilót mutat be. Jó érzékkel fedezi fel a disszonanciákat (a munkahelyi demokrácia megsértése, a brigádmozgalom formalításai, egyes vezetők kényelmessége és elvtelensége, a „kiemelkedés” és a „lecsúszás” egészségtelen kísérő akusztikája, a női passzivitás stb.), de — talán a *Jelenidő* kivételével, melyet következetesen felépített és okos logikával érvelő műnek tekinthetünk — megelégszik a címszavak egymás mellé sorakoztatásával. Alkotásai érdekesek, ám vázlatosak. A művészi érlelés kohéziója hiányzik belőlük. Talán kicsit zsúfoltak is a Bacsó-filmek, több a probléma bennük — ismételjük: a skiccek szintjén —, mint ahány részletes analízisre, hiteles okfejtésre a rendező erejéből futja. Neki felróhatjuk ezt a következtetlenséget, hiszen tucatnyi filmet rendezett és birtokában van a kifejezés, a hatáskeltés minden eszközének. Csányi Miklós a *Kenyér és cigaretta* másfél órájában ugyancsak felnyalábolt két-három filmre való konfliktust: nyilvánvaló, hogy a felét sem volt képes igazán exponálni. Ez azonban bocsánatos bűn: Csányi csak most indult a pályán. (Tehetsége főleg jellemfestő jeleneteiben és fanyar humorral átítatott epizódjaiban mutatkozott meg.)

Az *Örökbefogadás* és a *Kilenc hónap* — Mészáros Márta filmjei — sajátságosan „női lenyomatok”. Munkások, munkások szerepelnek bennük, gyárak sziluettje is felvillan mindkét alkotásban, mégsem állíthatjuk, hogy ez lenne a vezérmotívum az alkotásokban. Mészáros Márta ugyanis mindenekelőtt neméről beszél, s csak másodsorban firtatja azt, hogy mivel is töltik idejüket a férfinak kiszolgáltatott asszonyok. Az *Örökbefogadás* és a *Kilenc hónap* konfliktusai más atmoszférába is beágyazhatók: a munkásniték jobbára illusztratívák bennük. A rendezőnek ennek ellenére sok találó részletmegfigyeléssel gazdagította a témakört, főként az érzelmek hullámveréséről, a női felemelkedés lehetőségéről szól meggyőzően.

A filmművészet aligha hasznosíthatja a futurologia eredményeit. Milyen lesz a holnap mozija s abban megnő-e a mun-

káséletéről szóló filmek szerepe, nem tudhatjuk. Csak az látszik bizonyosnak, hogy a mennyiségi akkumulálódás után lassan eljön az ideje a minőségi előrelépésnek. Három feltétel teljesítése elengedhetetlenül szükséges hozzá. A munkások a váznon nem fellegekbe emelt hősök, hanem közülünk való emberek legyenek. Harcaikat ne „csip-csup igaz”, hanem az összefüggések mélyebb igazsága hitelesítése. A filmnyelv tükrözze az élet és a művészet változásait.

Veress József

Kassák Lajos:

Csavargók, alkotók

Vannak a magyar szellemi életnek óriásai, akiket minden kornak újra fel kell fedeznie magának, s minden bizonynal ezek közé tartozik Kassák Lajos is. Sorsa, pályája rendhagyó voltában is tragikusan és tipikusan magyar, noha ő maga talán soha le nem írta magáról szólván a magyar jelzőt. Homo novus a magyar irodalomban, úgy ahogyan az volt Petőfi, majd egy ideig követője és pályatársa: József Attila. Sorsa hosszú élettel áldotta-verte, de csak élete utolsó évtizedében (1957 után) érhetette meg, hogy a magyar irodalmi élet egyáltalán elfogadta ezt a nagy küzdőt, építőt. S még ekkor sem rangjának, súlyának megfelelően. Kassák még ma is hiányzik a magyar szellemi életből, illetve csak ama építeten ornanszban él, miszerint ő az „egyszemélyes magyar avantgard”. Ma, a hetvenes évek második felében már hangsúlytalanul, minősítő és nem értelmező jelzőként ejtjük az avantgardot, de volt idő, amikor a jobb és a baloldal egyaránt átokként, szitokként küpte rá. Kemény ember volt, humortalanul konok és szikár, aki egyenes, határozott léptekkel rőtta végig a pályáját, minden arra érdemestől tanulva, de senki előtt meg nem hajolva és gazsulálva. Életműve a maga idegenségében (idegen, mert mindmáig ismeretlen, nem integrálódott a szellemi életünkbe!) is sajátos irodalomtörténet. Kút, amiből sokan merítettek, hogy utána beleköpjének, támpont, amitől elrugaszkodtak, s amelybe belerúgtak. Kicsúfolták, megdobálták záptojással, megvádolták még a hazaárulással is, nevezték burzsoá bérencnek, mások vörös lázítóknak. Ugyanakkor az európai élenjáró irodalom már a tizes években! nem csupán elfogadta és elismerte egyenjogú, egyenértékű társnak, de — pl. képeinek 1961-es párizsi kiállításán — a legnagyobbaknak kijáró tisztelettel ünnepelte. Ki volt hát ez az ember, aki a maga négy elemijével, lakatos-segédlevelével vájtfulú intellektüeleket is megszégyenített tájékozottságával, széles látókörével, naprakész szellemi frissességével és befogadóképességével, mindig újakezdeni kész töretlen tettvágyával és szívósságával, amellyel pl. a folyóiratait szerkesztette és újraindította? Még akkor is izgalmas és tanulmányozásra érdemes

lenne, ha egy értelmes polgárcsemete irodalmi kalandjaival lenne dolgunk, mert hisz ezek a kalandok mindig valódi szellemi kalandok voltak, bepásztázták a modern európai és magyar irodalmat. De van Kassáknak egy másik, ha nem éppen alapvető, meghatározó arculata, s ez nekünk különösen becses kell, hogy legyen (még akkor is, ha néhány kérdésben van is vele vitánk) — s ez az osztályhűsége, töretlen elkötelezettsége a munkássággal és a szocializmussal. Igaz, ez a hitvallása sohasem párthűséget jelentett, s ezt a szektás túlzás neki bűnéül is rott fel. Tény az is, hogy Kassák nem volt politikus alkat a szónak sem a jó, sem a rossz értelmében. Kényesen vigyázott a művész volta függetlenségére, szuverenitására (s ehhez nem egyszer már-már a naivitásig ragaszkodott, sőt volt eset, amikor súlyosan tévedett is), de még a magyar munkásmozgalom Scyllái és Charibdiszei között sem tagadta meg magát az eszmét és az ügyet: noha nem hallgatta el az ellenvetéseit, fenntartásait sem. Nem egy kortársa éppen a saját cikkekakos útjáról igyekezett elterelni a figyelmet azzal, hogy Kassák gyalázatát zengte. Ám ez egy másik dolgozat témája lehet (hiszszük, hogy meg is írja valaki, ha megéri rá az idő.) Vállalt feladatunk szerint most Kassák válogatott tanulmányairól kell szólnunk.

Mégsem kitérő volt ez a hosszúra nyúlt bevezető, hanem egyfajta „használati utasítás” az érdeklődő olvasónak, aki kezébe veszi ezt a remek könyvet. Sokféle olvasat kínálkozik, a legcélszerűbbnek mégis az tűnik, ha történeti, irodalomtörténeti dokumentumként, olvasókönyvként veszi kézbe az elfogulatlan olvasó. Ne feledkezzen meg arról, hogy ezeket a tanulmányokat, kritikákat kezdetben egy intelligens, friss (mert elfogulatlan, és iskolázatlan a szó szoros értelmében!) szemű és eszű munkás kezdte írni, aki — mint mondtuk — a magyar és az európai szellemi élet élvonalába dolgozta be, küzdötte fel magát! Könnyebb lenne azt mondani, hogy Kassák is értelmiségivé vált (ez is igaz), hiszen minden művész az, de féltő, hogy ezzel éppen a lényegét mosná el. Azt ti., hogy Kassák mindig a munkások szemével, eszével, szívével olvasott, írt, mintegy helyettük is. Engedtessék meg itt egy kis kitérő!

Sosem feledkezhettünk meg arról, hogy a munkásság tanulatlan tömegei éppen a kultúrán keresztül, annak birtokbavételével jutottak el az osztály- és politikai tudatosságig! Mondhatjuk úgy is, hogy olyan mértékben volt tudatos és öntudatos, amilyen mértékben kulturált. A „belepő” a mozgalomba a dal-olvasó-testedző-versmondó stb. tevékenységen (s ez mindig aktív, tehát nem csupán befogadó, passzív volt!) keresztül történt! Tehát pl. az olvasást nem Marxszal kezdték, hanem Petőfit, Jókait, Mikszáthot, majd Zolát, Tolsztojt, Jack Londont, Gorkijt adták az ifjú kezébe s fokozatosan nevelték rá a politikai cikkekre, társadalomtudományi tanulmányokra. Nem mindenki vált tevékeny tagjává a tényleges munkásmozga-

lomnak, de volt egy kulturált — „kulturális” — bázis, amely olvasott, énekelt, zenélt, verset mondott, szindarabokban játszott, statisztált; tehát nyitott volt és szellemiekben egyre gyarapodó, öntudatosodó.

Maga Kassák is így ismerkedik meg az irodalommal, zenével, festéssel, s egyáltalán ismeri fel önmagában is a művészt. Több írásában is megemlékezik, vall erről a rögzös, szép útról. Lehetetlenség a csaknem hatszáz oldalnyi könyv elemzése akár csak ebből a szempontból is. Elég legyen itt utalni a címadó tanulmányra, amely valóban vallomásértékű, ugyanakkor nagyon érdekes és sajátos módon elemzi, értékeli, „ősei” — Gorkij, Jack London, Panait Istrati részben Knut Hamsun és más „csavargó” írók — pályafutását. S ez egyáltalán nem véletlen, hiszen maga Kassák is előbb a térben mozdult ki — Magyarországról és az őt felnevelő szellemi égtájáról is, hogy a németországi, belgiumi, párizsi élményekkel gazdagodva jusson el előbb a mozgalomig, majd az írásig, az első magyar avantgard folyóirat(ok) indításáig. Ezek: az érsekújvári gyermekkor nyomorúságai, majd a munkássors élményei és Európa azok a tájékozódási pontjai, amelyek aztán élete végéig biztonsággal kalauzolták az irodalom és egyáltalán a művészet vizein. Ez volt a centrális mag, ami később gyűrűként gazdagodott, tágult a különböző hatások, könyv- és kultúrelmények által.

Ha pedig neveket keresünk, akkor Petőfi után rögtön Ady neve ugrik elő, akiről több tanulmányt, cikket írt: részben vitázva Adyval, máskor védve Adyt hívei túlzásaitól, ellenségei gyalázkodásaitól. De mindig a legnagyobb tisztelet és megértés hangján. Ady szerepe kulcsszerep Kassák szellemi fejlődésében is. Nagyon is izgalmas, ahogyan Kassák mintegy lehámozza Adyrol a stilromantikát, a sértett „kisúr” gögjét és az újságírói manirok vadhajtásait, kimutatva, hogy miért is vonzódott ő a munkásokhoz, s ugyanakkor azt is, hogy miért nem értette meg őket igazán.

Ne feledjük el, hogy Ady után és mellett Kassák az, aki tartalomban és formában is radikálisan újat hoz a magyar költészetbe, szellemi életbe, s ez: a munkásság hangja! József Attila érett korszakáig jószerivel ő az egyetlen, aki egyáltalán marandóan képviseli, megőrökíti ezt az ügyet, eszmét. Kettős harcot vív ekkor Kassák: a témaért a polgári irodalommal, s egyáltalán a feudális Magyarországgal; s a formáért (ez mindig az állandóan alakuló, változó avantgardot jelenti nála) részben a számára már konzervatív *Nyugattal* és más polgári lapokkal, de az izlésben konzervatív munkásokkal, a *Nép-szava* költőivel is. Kietlen magányban vívja ezt a harcot, mert a tanítványai vagy harmadrangú epigonok, vagy egyszerűen túllépnek Kassákon (pl. József Attila, Vas István, Zelk Zoltán stb.), amikor már rátaláltak a saját hangjukra. Érdekes megfigyelni ezt a hadakozást a *Nyugattal*, mert nem állandó és merev szembenállást jelent (annál is inkább nem, hiszen

ő maga is publikál benne), hanem alkotó vitát. Mindenkit elismer, aki szellemi érték (lásd pl. Babits, Gellért Oszkár, Móricz stb., de Juhász Gyuláról különösen meleg hangon, szépen ír), de igen keményen bírálja azt, amit önmagáért való szellemi játéknak tart — így pl. Kosztolányi verseit, részben Szabó Lőrincet is. Formai kérdésekben már-már dogmatikus. Ez érthető és magyarázható is az ő peremreszorultságából, magányából is. Értő és finom elemzései vannak pl. Babits verseiről, tehát „tudja” a poétikát, de az ő terminológiájával: költeménynek csak a modern, az avantgard verset fogadja el. (Tiltakozik a „szabad vers” elnevezés ellen, mondván, hogy minden vers szabad, amelyben adott a tartalom és a forma egysége.) Tanulmányainak, cikkeinek a gerince mindig egy-egy filozófiai gondolat, eszmefuttatás, ez azonban sosem prekonceptiót jelent, hanem szilárd eszmei és világméretű alap, szempont mindig az osztályszempont, illetve hogy az elemzett szerző, mű értéke hogyan viszonyul ehhez. De nyoma sincs Kassáknál annak a merevségnek, amely a sematizmus irodalomelméletét és gyakorlatát jellemezte. Nem „szeret” bárkit csak azért, mert pl. a munkásokról ír, sőt eleve elutasítja az osztálysovinizmust. Humanizmusa, szocialista meggyőződése egyre árnyaltabb, s ez kitűnően nyomon követhető a kötetben. Kemény és szókimondó kritikus, de mindenkor az értéket keresi és a szerző saját lehetőségeihez méri a teljesítményt. Egyeseket talán meglephet, hogy milyen alaposan elemzi pl. Szomoryt vagy Márait, akik pedig fényévnnyi távolságban voltak Kassáktól. Ugyanakkor az is imponáló ezekben az írásokban, hogy valóban birtokba vette az európai irodalmat Dantétól Aldous Huxleyig. Ha meggondoljuk, hogy kb. negyven regény és prózákötet, tucatnyi verskötet, ugyanennyi folyóirat címlapján szerepel a neve, ugyanakkor festett, tipografált is, akkor szinte csodálkoznunk kell, hogyan jutott ideje, ereje ezekre a tanulmányokra, cikkekre is? Márpedig ezek nem „melléktermékek” — Kassák esszéistának, kritikusnak is jelentős! Kritikái nem könnyű olvasmányok, s egyáltalán a Kassák-írások nehezen adják meg magukat. Kétségtelen, hogy a stílusában van valami merevség, görcsösség. Mintha végig a szerszámokhoz szokott kemény kéz fogná a tollat. De mindig gondolatgazdagok, problémaérzékenyek. Sok írása ma egyszerűen meg se jelenne nyers szókimondása miatt... Ahogyan pl. Szabó Dezsőről. H. G. Wellsről vagy az akkor divatos Huxleyről (*Szép új világ*) ír, azt nem merné ma vállalni talán egyetlen szerkesztő sem. Máskor meg éppen az őszinte lelkesedésével ragadja magával az olvasót, ha neki tetsző könyvről ír (pl. a *Búcsú a fegyverektől*, *Musza Dagh negyven napja* stb.)

Nem könnyű olvasmány — mint mondtuk —, de végig élvezet, mert egy eredeti gondolkodó szellemi arculata rajzolódik ki a könyvből és — persze — a XX. századi magyar és világirodalom is, hiszen szinte mindenkiről volt mondanivalója, aki arra érdemes.

Milyen kár, hogy 1948-ban évekre elhallgat az az akkor még ereje teljében levő szellem, hogy csak a hatvanas években szólaljon (ekkor már fáradtan, rezignáltan-bölcsen) újra! Hiszen éppen a sürgött és oly sokszor hiányolt munkásság szempontjait, hangját, egy érett és tapasztalt szociális gondolkodású író vesztettünk el benne. Ő írja valahol, hogy aki cselekszik, az tévedhet is. Elkövettük vele azt a hibát, hogy csak a tévedései vagy a tévedéseinek vélt írásai alapján íteltük meg, éppen a lényegétől, éltető elemétől fosztva meg ezt a haláláig aktív szellemet: a cselekvéstől. Illesse hát dicséret a válogató-szerkesztő *Ferencz Zsuzsát* és a *Magvető Kiadót*, hogy végre így, egybegyűjtve is közkinccsé válhatnak ezek az írások. Tanuljunk tőle, mérítsünk a forrásból: etikai tisztaságot, kemény céltudatosságot és minden újra és értékesre nyitottságot. Ez Kassák Lajos munkásságának egyik tanulsága és nagy öröksége. (*Magvető*, 1975).

Horpácsi Sándor

Fülep Lajos egybegyűjtött tanulmányai

Fülep Lajos tanulmányainak összegyűjtése, sajtó alá rendezése és kiadása a szűkebb szakma és az olvasóközönség számára egyaránt páratlan jelentőségű. Kézikönyvekké lettek, naponta leemeljük valamelyik kötetet a könyvespolcra. Ez a kiadás is jelzi azt az érdeklődést és figyelmet, mellyel a századelő művészetelméleti, művészetfilozófiai értékei felé fordulunk.

Egyre több tanulmány méltatja a kor nagy nemzedékének munkásságát. A szépirodalmi és irodalomtörténeti művek értékelése, újrakiadása részben már megtörtént, sokkal rosszabbul állunk azonban a képzőművészetet méltató írásainkkal. Pedig volna mit felfedeznünk, még akkor is, ha pusztán csak a művészetfilozófia és -szociológia területét vizsgáljuk. Példaképpen említhetnénk Antal Frigyes, Tolnay Károly, Hauser Arnold sajnos nagyrészt lefordítatlan és feldolgozatlan munkáit.

Fülep Lajos a század első éveiben kezd publikálni. Ennek, az 1919-ig tartó korszakának képzőművészetéről, irodalomról, filozófiáról szóló értekezéseit tartalmazza az 1974-ben megjelent, és egyik napról a másikra elfogyott, *A művészet forradalmától a nagy forradalomig* című tanulmánykötete. Fülep munkásságának igen jelentős szakasza ez a bő tizenöt év. 1905-ben írja a *Modern Művészetben* közzétett, az akadémikus festészetet és szobrászatot finom ironiával és ragyogó iráskészséggel kigúnyoló szalonkritikáit. Öt évvel később születik a *Nietzsche*-, majd a *Dante*-tanulmánya és a számunkra olyan je-

lentős *Új művészeti stílus*. Ez utóbbi a huszadik századi modern művészet alapkérdését, az egyetemes stílus felaprózódását, az egyéni stílusok kialakulását követi végig, történetileg vizsgálva a kérdés filozófiai és művészettörténeti hátterét. „Mindent feladtunk: — a régi esztétikákat, a művészetek egységébe vetett hitet, a törvényszerűségeket, a fejlődés logikáját” — írja. Majd kitűnően érvelve elveti ezt az egyoldalúan szubjektív magatartást — objektív rendszert, új világnézetet kérve számon. „Ha nincs egy művészet, egy egységes művészet, hanem minden egyéniség a maga módja szerint fogja föl és teremti a művészetet, akkor — éppen mivel mindig a különbözősége van a hangsúly — minden általános érvényű törvénynek meg kell szűnnie, s legföljebb *relatív* törvényekről lehet szó: az egyén belső törvényeiről, melyek mindig csak egy-egy valakire érvényesek, sohasem másra.”

Az 1919-es forradalom egy jelentős generáció számára biztosított szabad teret az alkotáshoz. Fülep is, aki állandó tagja a Lukács György és Balázs Béla körül csoportosuló baráti körnek, valamint a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának, ekkor kap egyetemi katedrát. A Tanácsköztársaság leverése után szellemi életünk jelentős része, haladó nézeteket valló tudósok, művészek kényszerülnek emigrációba, hogy idővel különböző európai és amerikai országokban élve alkossak meg az egyetemes kultúrát is jelentősen alakító műveiket.

Fülep Lajos viszont a belső száműzetést választja. A korábban Firenzében és Párizsban élő tudós, a Károlyi-kormány volt diplomatája lelkeszi oklevelet szerez, és többek között 1927-től 1947-ig Zengővárkonyban lelkészkedik. Huszonöt évig várja önkéntes száműzetésben a műveiben lefektetett és ohajtott új világnézet megvalósulását. Igazán csak a felszabadulás után rehabilitálják; katedrát kap a budapesti egyetemen. 1957-ben munkásságát Kossuth-díjjal jutalmazták. Egyetemi előadásokat tart. művészettörténeti kutatásokat szervez és vezet. Tizennégy évig tartó aktív munka után vonul nyugalomba. 1970-ben budapesti magányában éri a halál.

Az idén megjelent *Művészet és világnézet* Fülep Lajosnak az 1920 és 1970 között publikált műveit tartalmazza. A válogatás *Tímár Árpád* gondos szerkesztői munkáját dicséri. A kötetnek is címet adó tanulmányában, a *Művészet és világnézetben* — mint ahogy Lukács György *Az utak elváltak* című poleмикus írásában — a képzőművészet esztétikai-filozófiai vonatkozásait kiemelve állítja szembe a csak a pillanatnyi látványra és hangulatra építő művészet és művészetelmélet esetleges voltát az objektív, rendszerépítő művészetszemlélettel. Részlettanulmányaiában körvonalazódik művészetelméletének lényege. Felmérte és értékelte kora művészeti és kulturális válságát, kereste a kiutat a stíluspluralitások, az egyoldalú szubjektívizmus és a művészetet pusztá intuícióna csökkentő impresszionista művészetfelfogásból. Tanulmányaiában következetesen

kijelölte az irányt a jövő nagy stílusa és új világnézete felé.

A század első évtizedeiben Fülep Lajosnak és kortársainak is *Paul Cézanne* a nagy elménye. Az ő művészetét állítja szembe a benyomáson alapuló és a naturalista festészettel, valamint az objektívitást és a racionalizmust Bergsson, de főleg Benedetto Croce intuición alapuló művészetelméletével.

Képzőművészetünkről írt tanulmányai-ban a magyar és az egyetemes művészet kapcsolatát szem előtt tartva — leválasztva az epigonizmust — kiemelte nemzeti művészetünk valódi értékeit, s ezt egyetemes művészettörténeti összefüggésekben és értékhatárok között tárgyalta.

Legalább ennyire érdekesek, izgalmasak a felszabadulás után és később, élete utolsó éveiben keletkezett tanulmányok, amelyek *Csontváry*, valamint *Derkovits* helyének meghatározásában nyújtottak művészettörténészeinknek jelentős segítséget.

Sajnálatos, hogy Fülep Lajos nem írt összefoglaló művet, de talán éppen ezért maradtak írásai frissek, ösztönzőek. Paradox módon tehát rá is érvényesek az *Új művészeti stílusban*, 1908-ban megfogalmazott, és Tőkei Ferenc által is idézett sorai: „...nagy kezdők, nagy torzók... Amire vállalkoznak, egyedül kénytelenek keresztülvinni, és ez szinte — abszurdum. Olyan művészetről álmodnak, amelynek ismét szilárd bázisa legyen, szilárdabb, mint az egyén, és több legyen mint egyéni. Művészetük zaklatott és töredékes...” A fülepi életmű is torzó maradt, de befejezetlenségében is tiszteletet parancsoló, igen nagy jelentőségű. Tanulmányai-ban kijelölte képzőművészetünk művészetelméleti rendszerének alapvonalait. Napjaink művészetelméletének és esztétikájának feladata, hogy Fülep Lajos műveinek kellő kritikájával, de az ő igényességével alkossa meg művészetelméleti rendszerét.

Lóska Lajos

Felszabadult hazánk 30 éve

Magyarország felszabadulásának 30. évfordulójára az MSZMP Központi Bizottság agitációs és propagandaosztálya tudományos tanácskozást szervezett az oktatási igazgatóságok részére, Salgótarjánban. A salgótarjáni emlékülés anyaga most tanulmánykötet formájában jelent meg; a történészek, propagandisták, a marxista történelemtudománnyal, pártunk politikájával foglalkozók közkinccsévé szélesítve a politikai oktatás műhelyeinek, az oktatási igazgatóságoknak az emléküléshez kötődő eredményeit. A megnyitón, zárszón és a központi összegző dolgozatokon kívül 52 tanulmányt tartalmaz a *Birta István* által szerkesztett kötet.

A tudományos ülés jelentős eseménye volt a jubileumi ünnepségsorozatnak, a három nap során elhangzott referátumok

képet adtak Magyarország harmincéves fejlődéséről, a szocializmus építésének eredményeiről. A tanácskozás úttörő jellegű és a helytörténeti kutatások további fejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőségű: az országos történet Magyarországon egy-egy gazdasági, politikai egysége életének, fejlődésének bemutatásából bontakozott ki. A dolgozatok a felszabadulástól — ezen belül is elsősorban 1957-től — vizsgálva, társadalmi, gazdasági, politikai életünk minden jelentős témáját érintették; a közelmúlt fejlődését, napjaink történetét dolgozták fel, közvetlenül fejezték ki a szocializmus építésének politikai kérdéseit.

A tudományos ülés vitaanyagát ismerető kötet központi, bevezető tanulmánya *Birta István, Blaskovits János, Rákosi Sándor és Szabó Bálint* munkája. A szerzői kollektíva 30 éves fejlődésünk kérdéseit a hatalom kulcskérdése, a párt politikája oldaláról közelíti meg; rövid történeti áttekintése pártunk hatalomért folytatott harcának s a párt szocializmus építésében játszott szerepének. A központi referátum a párt és a tömegek kapcsolatát helyezi a felszabadulás utáni nemzeti fejlődés elemzésének középpontjába. „A magyar nép élni tudott a felszabadulás által nyújtott lehetőségekkel, mert élni a forradalmi harcokban megedzett marxista—leninista pártja áll. Az MSZMP lenini politikai irányvonala 1956 óta fő vonásaiban változatlan és töretlen. Ezt úgy sikerült elérnie, hogy a marxizmus—leninizmus elméletét alkotó módon alkalmazza a hazai viszonyokra, frissen reagál a valóság változásaira, szoros kapcsolatot tart fenn, egységbe forr a tömegekkel, és következetesen a proletár internacionalizmus elvei alapján cselekszik.” — ezekben a tényezőkben összegzik a szerzők a 30 év sikerének legfőbb mozgatóit.

A megyei referátumokat, korreferátumokat közreadó rész tanulmányok a párt belső fejlődésének, az MSZMP újjászervezésének, a tömegkapcsolatok helyi ala-

kulásának menetét, a párt lenini politikájának alakulását, a pártélet lenini normáinak alkalmazását mutatják be. Jelen-tős az ipari fejlődés tényeit ismertető és elemző dolgozatok, a társadalmi átrétegződés folyamatát összegző tanulmányok száma. Sok tanulmány foglalkozik a szocialista ember, a közgondolkodás alakulásával, egyes társadalmi osztályok, rétegek életmódjának változásaival, történetünk területenként eltérő helyi sajátosságaival. A részletek, a speciális vonások azonban együttesen megrajzolják az országos előrehaladás fő vonalát, nem vesznek el a helyi események, az aprólékos tények sűrűjében, elkerülik a helytörténeti munkákra leginkább leselkedő veszélyt: a pozitívista aprólékokosságot és a lokálpatrióta elfogultságot.

A tanulmányok azokra a történelmi tapasztalatokra hívják fel a figyelmet, amelyek a politika számára elengedhetetlenül szükségesek. Így az oktatás elsősorban a történeti eseményekből következő eszméi-politikai tapasztalatokra koncentrál. Ugyanakkor az emlékezés zárszáva kiemeli: „azt is látjuk, hogy ez az eseménytörténet háttérbe szorításához vezet, ami viszont szegényíti az oktatást, mert a mozgalom történetének éppen az a része marad ki belőle, amely leginkább hat az érzelmeinkre, amely leginkább erősíti a párt-hoz való tartozás érzését.”

A forradalmi hagyományok felelevenítésével, a helyi munkásmozgalmi események ismertetésével jelentősen segíthetjük a párthoz, a munkásmozgalomhoz való érzelmi kötődést, a szocializmus ügye melletti elkötelezettséget.

A politikai érzékenységre épülő helytörténeti kutatások továbbfejlődése, az oktatási eredmények politikai oktatásban való felhasználása számára hasznos segítség a „Felszabadult hazánk 30 éve” című tanulmánykötet. (Kossuth, 1976.)

Hámori Anna

A „Keleti Golf-áram” ürügyén

Hányan és hányszor megfogalmazták már itt Közép-Európában a szomszéd népek közelségének szükségességét! Idézni tudunk korokat, neveket, verssorokat, amelyek a kölcsönös megismerés fontosságát hirdették, hirdetik. Mi, mai magyarok, ebbéli igyekezetünkben a népek barátságának eszméjét már-már történelmi fejlődésünk vezérlő gondolatává is avatnánk, mintha nem is pusztított volna ezen a vidéken a nacionalizmus. Aztán ha mérleget vonunk, rá kell döbbernünk, hogy — a számottevő eredmények mellett — szellemi nagyjaink törekvései jórészt még citátumokként, nem pedig realizálódott eredményekként vannak jelen.

A közép-európai fiatal írók községi nemzetközi tanácskozása jó alkalom volt, hogy ezen újból elgondolkojunk. Szintén a községi találkozó nyitó napjára jelent meg a fiatal irodal-

marok útirajzkötete, a *Keleti Golf-áram*, amely végül is a történelmi örökség után a jelen kihasználatlan lehetőségeit is kénytelen számba venni.

A kötet szerzői ahhoz a nemzedékhez tartoznak, amelynek szellemi érése arra az időre esett, amikor a kelet-európai országok között is megnyíltak a határsorompók a főmegegyezés turizmus áradata előtt.

Hogyan indultak útnak annak idején e nemzedék tagjai? Erről így vallanak: „Egy nemzedék képviselői, azt a nemzedéket, melynek nem kellett átesnie a nacionalizmus heveny fertőzésén, inkább az ismeretlenség homályával kellett megbirkóznia e szomszéd-ságba vezető úton.”

A kötet írásai és a szerzők műfordítói-irodalmi tevékenysége bizonyítja, hogy ők és jó néhány társuk hozzáálltak a homály elosztatásához, s vállalt hivatásukká avatták a kelet-európai közelséget. Kötetük bevallott célja is ebből sarjad: közvetíteni a múlt örökségét és önnön tapasztalataikat „a jelen fiatal magyar közvéleménynek”.

Itt azonban álljunk meg egy gondolatra!

Az a bizonyos „jelen fiatal magyar közvélemény” természetesen nem azonos a kötet szerzőinek generációjával. Jóval szélesebb rétegről van szó.

A hatvanas évek közepén még újdonság volt, ha valaki külföldi útra vállalkozott. Utjára nemes szándék vezérelte: a tapasztalás és a megismerés vágya. Ma, amikor már olyan magától értetődően lapul a fiatalok tömegeinek zsebében az öt országra szóló útlevele, mint az autóbüszberlet, köznapivá és megszokottá vált „elugrani” Prágába, Krakkóba, a bolgár tengerpartra, Drezdába, Erdélybe. Mindez jó. És mégis van itt valami, ami elgondolkodtat.

Hányszor találkozhatunk nemzetközi vonatok peronján. Közép-Európa pályaudvarain magyar fiatalokkal, akik minden különösebb cél nélkül ücsörögnek (sokszor nem kevés pénzzel a zsebükből) és sejtelmük sincs róla, mi az, amit meg kellene nézniük, amivel érdemes lenne megismerkedniük. Elindultak előzetes tájékozódás, útikönyv, térkép nélkül, belé a vakvilágba. És ha van is valamiféle céljuk, hát legtöbbször a tenger (érthető kívánság, de nem elegendő), a sör (a német és csehszlovák söröket mindenki szívesebben issza, mint az itthoniakat), a nudista strand (látványnak egy idő után meglehetősen unalmas — még a nudisták bevallása szerint is), a lányok (akik üdülési szezonban mindenhol a világon olyanok, mint a Balaton körül). Az országos tekergetés helyébe a nemzetközi csavargás lépett.

És most nem is beszélünk azokról, akikről *Varga Csaba* fitymálva írja bulgáriai útirajzában: „megelégedtek az utazási irodák színes plakátjainak csábításával”. Rájuk igazán nem vonatkozik a megállapítás, miszerint „a világlátás haszna, hogy az utazó belülről is megújul”.

De hát miért mindez, a lehetőségeknek ez az elfecseklése?

Azt még meg lehet érteni, hogy történelmi okok folytán bizonyos generációkra helytálló Gulai István csehszlovákiai útirajzában megállapítása: „Nemcsak felszínesen, fölületesen is utazunk! Főleg persze sorstestvéreinkhez, ide a szomszédainkhoz.” A fiatalok igénytelensége (?) és ismerethiánya azonban már nehezen menthető. Mert nem kevesebből van szó, mint amit *Kiss Benedek* a *Napjaink* szeptemberi számában a lap körkérdésére válaszolva így fogalmaz az 1945. után születettekről: „Kis túlzással (...) azt mondhatjuk, hogy a mi nemzedékünk: kelet-európai nemzedék. Mindegy persze, minek nevezzük, a lényeg az, hogy közös a sorsunk.”

Úgy tűnik, sikerrel jöttünk a nacionalizmus lázlobbját, de nem juttattunk az új vérárammal együtt elegendő friss tápanyagot is közgondolkodásunk bonyolult szervezetébe, hanem csupán agyonlédített citátumokkal és folytonosan ismételtetett eszmékkel éltettük. Ezért kérdez vissza indulatosan *Kulcsár Szabó Ernő* a *Napjaink* említett számában: „Miért nem tud egy érettségiző magyar diák Mickiewiczről, Botevról, Eminescuról? (...) A „szellemi út” többszöröse lenne a földrajzinak?”

Kiss Gy. Csaba joggal állapítja meg szlovákiai útirajza végén: „A hidak akkor töltik be majd hivatásukat, ha nem csak az építést vállaló kevesek járnak rajtuk.”

E mai könyvkiadásunkban a maga nemében úttörő jellegű kötetet lehetne kritikával is illetni: el lehetne mondani, hogy az írássok színvonala nem eléggé egyenletes, hogy a műfaji sokrétűség tartalmi tarkaságot okoz, hogy egyes állításokkal érdemes lenne vitázni; lehetne kiemelten dicsérni *Spiró György* utólréhetetlen jugoszláviai esszéjét (!) Ezek a megjegyzések azonban eltörpülnek a kötet egészének jelentősége mellett. Jó lenne látni a *Móra Kiadó* gondozásában megjelent kötetet minél több fiatal (és nem fiatal) kezében.

Felütem a hátsó borítót: „9800 példány”. Csak ennyire futná iskolarendszerünk és köznevelésünk orientáló, figyelemfelkeltő erejéből?

P. J.

A fűtő

Hajnóczy Péter kötetét a „fülek” elolvasása után kíváncsi izgalommal, de némi aggállyal veszi kézbe az olvasó — s titkon „szurkol” is neki, mint a mesebeli legkisebb fiúnak, aki csupasz kézzel megérkezett a sárkányok barlangja elé. Letéve a könyvet már rostelkedik aggályai miatt, hiszen ennek a fiúnak a sárkányok nem is ellenfelei.

Hajnóczy kötete (első kötet) meglepetés a fiatal prózában. Nemcsak eredeti látásmódja, szerkesztési bátorsága — biztonsága miatt, hanem mert különösebb erőlködés nélkül éri el a katarzist.

A kötet legpregnansabb darabja a kötet címét adó elbeszélés, amit azért érdemes kiragadni és bővebben szólni róla, mert ebben valósul meg leginvenciózusabban Hajnóczy

írói szándéka. Az elbeszélést Heinrich von Kleistnek ajánlja a szerző. (Első pillanatban ez az ajánlás meglehetősen bizarrnak tűnik, viszont Hajnóczy ezzel már kapukat nyit a szabad asszociációknak.)

A történetet „in medias res” indítja, reálisnak tűnő alaphanggal, figurákkal. (Persze, aki ismeri Michael Kohlhaas történetét, már gyanítja a későbbi groteszket.) Kohlhaas Mihály 31 éves kazánfűtő egy délelőtti órában bekopog a főgépész (közvetlen felettese) ajtaján és kéri a megszokott védőitalt, a fél liter tejet. A főgépész zavartan és sajnálkozva közli, a védőitalt felső utasításra megszüntették, mert egy vizsgálat megállapította, hogy munkahelye egészségre „nem kifejezetten ártalmas.” A történet fokozatosan, szinte észrevétlenül megy át a reális alaphungból a groteszkbe, az ironikusba, az abszurd helyzetekbe — viszont az író mindig megtartja a reális pontokat, vissza-visszkapcsol. Hajnóczy ösztönösen érzi, hol, mikor és mennyit kell torzítani ahhoz, hogy a groteszk, abszurd (abszurdoid?) mögül ki-

letsszen a nyers valóságszelet, de már művészi magaslatra emelten.

A fűtő, miután minden számba vehető helyen megpróbálta elintézni, hogy jogos védőitalt továbbra is kiutalják, megunja a szélmalomharcot, kilép a munkahelyéről — vásárol egy benzinnel teli kannát, hogy magára öntse. De végül is nyelvet ölt a kannára, mégsem lesz öngyilkos. Visszalép a gyárba és reggelente munkába menet kigombolja kabátját, testével fűti fel a levegőt, hűtha gyorsabban megérkezik a tavasz.

Eddig a történet önkényesen Prokrusztesz-ágyba szorított gerince, és ebből is kitűnik, ezt a történetet nehezen lehet kivonatolni. Ez a sztorimág és egyik summázott igazsága (tudniillik, hogy nincs bagatell ügy — még ha első látásra annak tűnik is —, amikor egy elhamarkodott intézkedés jogot, igazságérzést sért) még kevés lenne egy jó novellához. Hajnóczy megmutatja, hogyan lehet kibontani ezt a magot úgy, hogy tágabb érvényű igazságokat mondjon ki, és ezt a tipikusnak egyáltalán nem mondható szituációt és hőst piedesztálra helyezve, mintegy sugallja: a valóság és a tények néha bizonyos kompromisszumokra kényszerítenek, viszont ezt a kompromisszumot (még ha pillanatnyira hasznosnak látszik is) nem szabad elfogadni — egyéniségünk szabadsága érdekében. (Hajnóczy hőse szabad, mert úgy nézhet szembe önmagával, hogy nem kell szégyenkeznie soha kompromisszuma miatt). Az író többlete: mindazok felelősek a fűtő kálváriájáért, akik közhelyek, paragrafusok mögé bújnak és elvtelen kompromisszumokra kényszerítenek embereket.

Hajnóczy és a fűtő viszonyát vizsgálva, önkéntelenül Kafka jut eszünkbe (Kafka 1913-ban írt, „A fűtő” című írástörredékében, egy hajófűtő keresi az igazát Karl Rossmann hajótűs segítségével), de míg Kafka Karl Rossmann-nal „belülről” (a tiszta lelkiületű embernek azzal a naív, érdek nélküli segítőkészségével, aminek az eredője az izolált „transzcendens” jóság) azonosul hőisével és küzd igazáért, Hajnóczy „kívülről”, a társadalmi ember alapállásából azonosul; ambivalenciában hagyja nyitva történetét: a fűtő kudarcai ellenére mégiscsak győztes. Kafkánál a fűtő az igazságért küzdés „tárgyát” jelentette, Hajnóczynál pedig „alanyát”.

Hajnóczy magabiztosan építi fel elbeszélését. Szerkesztése emlékeztet a némafilmek montázstechnikájára. (Az elbeszélésen belül, a rövid fejezetcímzerű témára utalások a némafilmek magyarító felirataihoz hasonlóak.) Rövid kijelentő mondatai után, hőmpolygó, véget nem érő mondataival és ez k változtatásaival lüktetővé teszi stílusát. Gyakran használ idézőjeleket — a megszokottnál több funkcióval. (Kiemel belső monológokat, gondolatokat sűrít, összegsz velük, transzformálja az ironiát, elkülöníti a konvenciók szabta közhelyeket a valóditól.) A fűtő bizonyítja, Hajnóczytól mi sem áll távolabb, mint a sablonhelyzetek. Sőt az egész elbeszélés mintegy támadás a közhelyszerű figurák, a közhelyszerű szituációk megtremetői ellen. Humora és ironiája segíti ebben, ez „meséinek” is korúsza.

A Márai-történeteket (hat lazán összefüggő novellát) végigolvasva és visszapillantván értjük meg, miért nem tartja szükségesnek az író, hogy ezeket szerkezetileg is egységre fogja és Márai alakját jobban kibontsa. Ezekben a novellákban ugyanis nem Márai a centrum, hanem a környezet. Ezt világítja meg, hozza közel, ezt bontja ki részleteiben. Úgy azonosul ezzel a behelyettesíthető figurával, hogy egyben távolságot is tart: Márai alakja csak úgy arra, hogy rajta keresztül az író a periférikus valóságot saját szemszögből érzékeltesse.

Mikrovilágáról közvetített gondolatait nem föltétel nélküli elfogadásra kínálja, de nem akar semmit rákényszeríteni olvasójára. Amit (és ahogyan) azonban felvillant a valóságból (írói eszközeivel, ötleteivel, leleményeivel), azáltal mindenképpen kikényszerül az olvasóból a továbbgondolkodás igénye. (Magvető, 1975.)

Kovács Károly

